

UNIVERSITAT AUTÒNOMA DE BARCELONA
FACULTAT DE FILOSOFIA I LLETRES
DEPARTAMENT D'ART

L'obra del Reial Monestir de Santa Maria de Pedralbes
des de la seva fundació fins al segle XVI.
Un monestir reial per a l'orde de les clarisses a
Catalunya

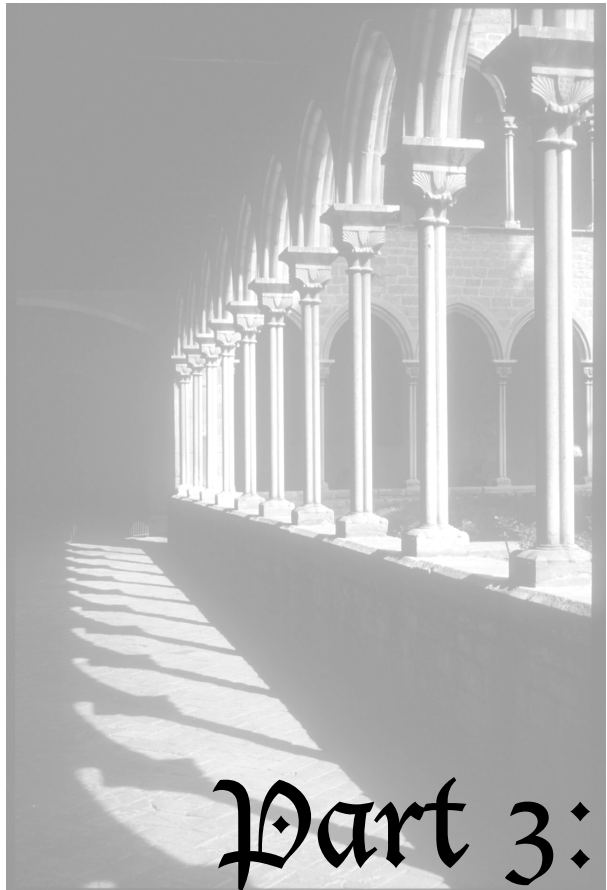
Tesi que presenta
Cristina Sanjust i Latorre,
per optar al títol de
doctora en Història de l'Art

Directora de la tesi: Dra. Anna Muntada Torrellas
Professora titular d'Història de l'Art
Universitat Autònoma de Barcelona

Desembre 2008

Taula de continguts

<i>Taula de continguts</i>	I
<i>La nostra mirada sobre el monestir a manera de prefaci</i>	V
<i>Introducció. Quatre paraules i diverses mirades</i>	2
a. El monestir de Pedralbes en quatre paraules.....	3
b. Els altres ulls que miren. Bibliografia i fonts.....	6
<i>Part 1: El ceptre, la vara i el bàcul. Les tres institucions de poder relacionades amb la construcció del monestir de Pedralbes</i>	16
a. Elisenda de Montcada i el monestir de Pedralbes. L'impuls inicial.....	20
b. La corona i el monestir. El suport constant.....	36
c. El Consell de Cent: l'atenta mirada.....	53
d. El monestir de les monges. El temps i l'experiència.....	61
<i>Part 2: El conjunt arquitectònic. Aspectes constructius i formals.</i>	92
I. Història constructiva del monestir de Pedralbes	94
a. Composició general del monestir de Pedralbes.....	95
b. El que els documents diuen de la construcció del monestir	120
c. Tècniques i materials constructius.....	285
d. Obrers i treballadors dins el monestir	314
e. Desenvolupament arquitectònic del complex conventual (síntesi)	336
f. Conservació- restauració (epíleg)	359
II. Anàlisi formal del monestir de Pedralbes. Les qüestions d'estil	368
a. Tipus arquitectònic. Podem parlar d'arquitectura de clarisses?	370
b. És el monestir de Pedralbes auster?.....	380
c. El monestir de Pedralbes dins l'anomenat Gòtic Meridional.....	384
<i>Part 3: L'edifici viscut. La vivència dels espais</i>	388
a. Edifici i tipus de vida que allotja. La forma de viure de les clarisses.....	392
b. Significat simbòlic i funció dels espais	416
c. Consideracions generals sobre l'ús de l'espai en un monestir de clarisses	477
<i>Conclusions and Final Thoughts</i>	488
<i>Làmines</i>	494
<i>Annexos</i>	648
1. Arxiu del Monestir de Santa Maria de Pedralbes.....	649
2. Notes Cronològiques relatives al Monestir (990-1899-1923). Sor Eulàlia d'Anzizu.....	653
3. Breu biografia de tots els obrers que intervenen en el Monestir.....	730
4. Transcripció de documents	822
5. Glossari de termes relatius a l'arquitectura.....	843
<i>Fonts i bibliografia</i>	848
Sigles i abreviatures	848
Fonts d'arxiu consultades	849
Bibliografia	856

Part 3:
L'edificí viscut

Part 3: L'edifici viscut. La vivència dels espais

“Générer (produire) un espace social approprié, dans lequel la société génératrice prend forme en se présentant et représentant, bien qu'elle ne coïncide pas avec lui et que même son espace soit aussi bien sa tombe que son berceau, cela ne s'accomplit pas en un jour. *C'est un processus.*”

Henri Lefebvre

“Me encantan las capillas. Admiro las iglesias románicas. Admiro las iglesias góticas. Pero la humanidad, que las construyó, y el mundo, que las contiene, me enseñan mucho más.”

André Comte-Sponville

Les preguntes que condueixen la nostra recerca en aquest punt es podrien resumir en les següents, seguim a Lawrence i Low:¹⁷⁵⁵

1. De quina manera la forma de construir s'acomoda al comportament humà i les seves necessitats? Com el grup social encaixa en l'edifici que ocupa?

2. Quin és el sentit de la forma? Com expressa la forma d'un edifici aspectes culturals o religiosos de qui l'habita?

3. Com la forma d'un edifici és una extensió de l'individu? Com és la dimensió espacial del comportament humà relacionada amb processos mentals i concepcions d'un mateix?

4. Com la societat genera formes i les formes reproduïxen la societat? Quins rols juguen les institucions històriques i socials en generar l'entorn de l'edifici (*built environment*)? Quina és la relació entre l'espai i el poder?

Malgrat que les preguntes que acabem d'enunciar són les que han generat les reflexions que segueixen, en cap cas es pot pensar que hagin obtingut una resposta completa. La historiografia actual encara es troba en un estat força embrionari en relació a l'estudi de la funció i l'ús dels espais.¹⁷⁵⁶ Nosaltres ens plantejarem preguntes que tal vegada hauran de quedar obertes però que pretenen apropar-nos a la dimensió més intangible del fet constructiu, la que ateny la moral, la psicologia, la imaginació, el record, el sentiment i les emocions. Aquest espai viscut és fluid, qualitatiu, dinàmic. Entenem que una bona manera d'apropar-se a les diverses realitats que es poden donar en un mateix espai al llarg de la història és a través del diàleg entre el que veiem, i les diverses fonts.¹⁷⁵⁷ Com diu Blanca Garí, són elements que “señalan algo que las palabras no alcanzan a decir”.¹⁷⁵⁸ Un monestir, en tant que edifici que ha d'induir a un tipus de vida i que funciona a partir d'una normativa explícita, igual que una presó o un hospital, és un bon camp de proves per a captar aquests aspectes esmunyidissos. En un monestir tot estarà disposat per a complir l'ideal religiós de salvar l'ànima i aconseguir l'eternitat al costat del Déu-pare. Tot girarà entorn d'aquesta idea, que es manifestarà de formes diverses en les diferents zones del monestir. El que proposa aquesta part de la tesi és desgranar aquesta afirmació i concretar-la en el cas del monestir de Pedralbes. Es pot

¹⁷⁵⁵ LAWRENCE, D.L.; LOW, S.M., "The Built Environment and Spatial Form," *Annual Review of Anthropology*, 19 (1990): pp. 453-505.

¹⁷⁵⁶ Per un bon estat de la qüestió en relació a la historiografia relativa a l'anàlisi funcional dels diversos espais religiosos de l'edat mitjana, vid. CARRERO SANTAMARIA, E., "La funcionalidad espacial en la arquitectura del medioevo y las dependencias catedralicias como objeto del estudio histórico-artístico," *Medievalismo. Boletín de la Sociedad Española de Estudios Medievales*, 9 (1999): pp. 149-175. La proposta metodològica d'aquest autor queda exemplificada en el següent article: CARRERO SANTAMARIA, E., "Observaciones sobre la topografía sacra y cementerial de Santa María la Real de Las Huelgas, en Burgos, y su materialización arquitectónica", *La clausura femenina en España. Actas del Simposium 1/4-IX-2004*, (El Escorial, 2004), pp. 695-715.

¹⁷⁵⁷ Com a rerefons teòric a la nostra intenció ens inserim en el mètode que s'ha definit com "diàlogia": vid. MUNTAÑOLA, J., "Hacia una aproximación dialógica a la arquitectura contemporánea," *Arquitectonic. Mind, land & society*, (2006).

¹⁷⁵⁸ GARÍ, B., "La vida del espíritu", a RIVERA GARRETAS, María-Milagros, *Las relaciones en la historia de la Europa Medieval*, (València, 2006), pp. 205-275.

interpretar, doncs, l'edifici com un mirall de la història de la salvació, perquè les monges no pretenen només salvar-se a sí mateixes, sinó a la reina fundadora i a tot el poble de Déu? Aquesta és de fet, una de les vocacions principals de la vida religiosa. L'entorn on es desenvolupa aquesta vida manté un equilibri entre l'espai i el temps. Així l'espai no serà excessivament petit per no angoixar, i el temps haurà de ser interpretat amb serenor: es passarà de l'activitat a la pregària, individual o col·lectiva, sense presses.¹⁷⁵⁹ Un altre ingredient que cal afegir a aquest anàlisi és que el monestir de Pedralbes es va gestar a la baixa edat mitjana, un context històric en el que allò anomenat art o artístic avui, només era una peça més del trenca-closques de rituals, creences i costums que es practicaven per tal d'alimentar la vida de l'esperit.¹⁷⁶⁰

La visió que es té actualment del monacat femení és força més positiva que la que presentaven estudis de principis del segle XX com els d'Eileen Power.¹⁷⁶¹ En aquests treballs l'èmfasi requeia en considerar els cenobis com un refugi per a dones rebutjades o bé que "sobraven" a les famílies. Segons aquesta visió el que regnava en els monestirs era la manca de castedat, la frivolitat, i la dissipació. Evidències documentals han permès de considerar-los ben altrament, sobretot quan s'han constatat els vincles entre les monges i les altes esferes de la societat.¹⁷⁶² Un cop reconsiderada la clausura femenina de forma menys obscura, s'han anat multiplicant els estudis de monestirs en concret i així es va configurant en aquest moment un paisatge arquitectònic i de riquesa en la vivència dels espais molt més ampli del que es podria sospitar anys enrere.¹⁷⁶³ Sense dubte la recerca a fons en arxius encara inexplorats de moltes comunitats femenines permetran de perfilar encara millor el fenomen del monacat femení medieval. I junt amb ell, les anomenades "performances" devocionals que s'hi portaren a terme.¹⁷⁶⁴ A primer cop d'ull, doncs, el monestir se'ns presenta com un espai molt ric en significats. Caldrà veure fins a quin punt la documentació conservada ens permet arribar a establir un pont entre la mena de vida que es portava a terme en aquest cas en el monestir de Pedralbes —en tant que monestir de clarisses de fundació reial—, i les restes materials conservats (béns mobles i immobles).

Les apreciacions que segueixen poden ser considerades més aviat etno-història, que no pas

¹⁷⁵⁹ ALTISENT, A., "Espacio y tiempo ordenados al encuentro con Dios," *Vida Nueva*, 2127 (1998): pp. 44-45.

¹⁷⁶⁰ GARÍ, "La vida del espíritu...", p. 232.

¹⁷⁶¹ POWER, E., *Medieval English Nunneries, c. 1275 to 1535* (Cambridge, 1922).

¹⁷⁶² Va ser força influent la trobada de 1991 al College Art Association titulada "Medieval Woman and Their Patrons: Architectural Space and Problems of Design", publicat a: *Gesta, Monastic Architecture for Woman* (1992). Recentment cal destacar també: OLIVA, M., *The convent and the community in late Medieval England. Female Monasteries in the Dioceses of Norwich, 1350-1540* (Suffolk, 1998).

¹⁷⁶³ Per dades estadístiques en la proporció de població religiosa femenina arreu d'Europa a l'edat mitjana vid. BERMAN, C., "How much space did medieval nuns have or need?" a McNALLY, Sheila *Shaping Community: The Art and Archaeology of Monasticism*, (Oxford, 2001), pp. 100-116.

¹⁷⁶⁴ GARÍ, "La vida del espíritu...", p. 244.

història de l'art. A nosaltres, però, ens sembla coherent d'incloure-les. En aproximar-nos al passat d'un edifici, aquest se'ns presenta com una unitat que no distingeix disciplines. Molt habitualment, en conferències, exposicions o articles es parla del monestir de Pedralbes com un edifici viu. Per recuperar aquesta vida, considerem necessari no només resseguir el seu procés constructiu o bé analitzar-ne qüestions formals, sinó posar en relleu elements que permeten d'apropar-nos a la vida quotidiana dels espais i objectes que hem estudiat. D'aquesta manera podrem calibrar millor la consideració que va rebre cada espai d'aquest monestir en el seu moment històric.

a. Edifici i tipus de vida que allotja. La forma de viure de les clarisses

La arquitectura és la creació o adecuación de espacios para la vida y la circulación de los hombres, los vehículos, el aire o el agua.¹⁷⁶⁵

S'analitzaran els diferents aspectes relatius a la forma de vida de les clarisses en general i les de Pedralbes en particular. Per fer-ho, es resseguiran els trets principals de la regla seguida a Pedralbes. S'analitzarà el seu origen en la de sant Benet, i es descriuran les especificitats relatives a l'espiritualitat, el silenci, la clausura, o la pobresa.

¹⁷⁶⁵ CIRICI PELLICER, *La arquitectura Gòtica Catalana...*, p. 13.

Si l'arquitectura és la creació d'espais i la seva adequació a la vida, en voler estudiar un monestir de clarisses, haurem de conèixer els fonaments de la vida de les monges de l'orde de la santa de l'Úmbria. Per tal de presentar les principals característiques d'aquesta opció vital, ens ajudarem del text que l'ordena: la regla de santa Clara. En primer lloc en veurem l'origen, la regla de sant Benet. A continuació compararem aquesta tradició amb les novetats que aporten els sants seràfics, en relació a la vivència de l'espiritualitat, el silenci, la clausura, o la pobresa. Els textos normatius deixen molt clares aquestes directrius però no per això varen ser sempre respectades. Fins i tot des del poder eclesiàstic es dictaren una sèrie d'indulgències, que també haurem de tenir presents per tal de poder matisar fins a quin punt el text analitzat s'adiu a la realitat viscuda. També haurem de plantejar-nos les especificitats d'una norma arrelada en la tradició benedictina però aplicada a un monestir femení. Per últim analitzarem com aquesta mena de vida pot portar a experiències de tipus místic. Al llarg del capítol però, tindrem sempre present que la regla o altres textos normatius només són un marc d'actuació, però que molt sovint la realitat s'escolava entre les directrius dels textos. Així la nostra tasca pretindrà anar més enllà, sempre que es pugui. Les següents paraules de Kaspar Elm ho resumeixen prou bé: “Si on ne se laisse pas tromper par les préjugés qui ont fait s’égarer tant de recherches sur les ordres religieux au dix-neuvième et au début du vingtième siècle, et si on ne fait pas l’erreur de croire que les textes normatifs —les règles et les statuts, les traités monastiques et les canons conciliaires— donnent un reflet fidèle de la réalité de la vie religieuse du Moyen Age, un horizon plus vaste s’ouvre à nos yeux.”¹⁷⁶⁶

L'orde de les clarisses va ser fundada per CLARA FAVARONE. Nascuda a Assís, el 1212 va seguir l'exemple de sant Francesc i es desféu de tots els seus béns terrenals per abraçar una vida evangèlica. Primer li fou imposat el vel de les verges de l'església de la Porciúncola, però poc després sant Francesc la conduí a l'ermita de sant Damià on també s'hi afegí la seva germana Agnès. El nou orde, el segon dins l'orde franciscà, en termes generals, es caracteritzà per viure en la més estricta pobresa i en rigorosa clausura. En vida, santa Clara dictà diverses disposicions, però les clarisses no reberen una regla com a tal fins després de la mort de la santa seràfica. Aquesta normativa fou ampliada i modificada en diverses ocasions.

¹⁷⁶⁶ V.V.A.A., *Les religieuses dans le cloître et dans le monde. Actes du Deuxième colloque International du CERCOR. Poitiers, 29 septembre- 2 octobre 1988* (Poitiers, 1994), p. 331.

La regla de sant Benet, la base del monacat europeu.

Per a regular la vida de les que considerava com a filles seves en el camí de seguir Crist, santa Clara escollí la REGLA DE SANT BENET. Aquest sant és el pare dels monjos d'occident¹⁷⁶⁷ en part perquè la seva regla ha estat considerada el codi fonamental de la vida monàstica europea.¹⁷⁶⁸ Les indicacions breus i simples d'aquest text són a la base de la majoria de regles escrites en posterioritat. Moltes d'elles sorgiren amb la voluntat de retornar a un rigor que es considerava perdut o per adaptar-se als nous temps. Fou igualment imposada a monestirs femenins, per bé que es tractés d'unes indicacions pensades exclusivament per als homes, difícils d'observar per a les dones. ¹⁷⁶⁹ A continuació exposarem les característiques principals del text de sant Benet per després plantejar de manera sumària quins aspectes entren en contradicció amb els ideals de santa Clara d'Assís, i més concretament amb la regla promoguda per Urbà IV, que regeix el Monestir de Santa Maria de Pedralbes des de la seva fundació.¹⁷⁷⁰

Qualsevol grup de persones que vulgui VIURE EN COMÚ, necessitarà d'uns pressupòsits bàsics de convivència. Quan aquesta opció de vida es considera la manera idònia per aconseguir els ideals religiosos, no només cal establir qüestions de tipus pràctic sinó també moral. Sant Benet en el seu moment féu una proposta lògica i clara que s'adeia molt bé als fonaments del cristianisme i per això no s'ha de menys tenir a l'hora d'analitzar qualsevol monestir de l'Europa Occidental. Viure segons la regla més que una renúncia al món serà una forma privilegiada de tenir accés a la vida eterna, per això el text benedictí encara és vigent actualment. Tanmateix, les diferents interpretacions del missatge del Crist, portaran a la forçosa adaptació dels preceptes benedictins, així com l'adequació a les peculiaritats que diferencien comunitats masculines i femenines. A l'hora d'estudiar un monestir, doncs, només convindrà conèixer en què segueix el que la tradició ha establert com a costum sinó i sobretot, allò que té d'específic. Els escrits de santa Clara i els diferents textos que la seva particular visió de la fe van generar són un clar exemple d'aquesta varietat.

Ens sembla important indicar, abans de res, que les regles són mers marcs teòrics que faciliten l'organització i el funcionament de la vida en comú, però que ni molt menys es compliren de forma literal. Això, i la dinàmica interna de l'església com a institució i com a comunitat, portaren a les successives reformes i adaptacions. En línies generals, la regla de sant Benet servirà de punt de partida per a la de santa Clara, especialment en relació a l'ofici diví. Tanmateix hi haurà

¹⁷⁶⁷ VAUCHEZ, A., "Saint Benoît et la révolution des monastères", a BERLIOZ, Jacques, *Moines et religieux au Moyen Age*, (Paris, 1994), p.15.

¹⁷⁶⁸ Núrsia, *La Regla dels Monjos...*

¹⁷⁶⁹ BERLIOZ, J.c., *Moines et religieux au Moyen Age*, vol. 185, L'histoire (Paris, 1994). A partir d'ara totes les cites de la regla vindran referenciades segons aquesta edició; els nombres romans indicaran el capítol, i els nombres entre claudàtors el verset.

¹⁷⁷⁰ GONZÁLEZ i BETLINSKI; RUBIÓ i RODÓN, "La regla de l'ordre..."

qüestions tant a nivell de concepció profunda i vivència de la fe, com de caire més pràctic, que s'hauran de modificar. No només hem de tenir present el temps transcorregut entre ambdues ordenances sinó que una va dirigida a una comunitat masculina i l'altre s'escriu per a les dones.

Un primer punt a debatre és el fet que la regla de sant Benet estava pensada per ser portada a la pràctica en un CONTEXT RURAL. Els ordes mendicants, en canvi, prenen sentit en la predicació als pobres de les CIUTATS. És rellevant que santa Clara, impressionada pels discursos de sant Francesc, voldrà seguir aquest camí de predicació i de renúncia als béns materials. Davant la impossibilitat (la seva condició de dona l'hauria portat a l'escàndol) de mendicar tal com feien els homes decidí organitzar una comunitat religiosa sota les pautes de la humilitat, la pobresa i la vida contemplativa, precisament característiques que ja trobem en la regla de sant Benet. Aquesta regla serà la primera que professarà santa Clara,¹⁷⁷¹ per bé que portant a l'extrem la pobresa evangèlica, i el retir silenciós. Després de la seva conversió en l'església de santa Maria de la Porciúncola, el 1212, sant Francesc la va portar al monestir de sant Pau de Bastia, benedictí.¹⁷⁷² Quan s'estableixi en un edifici annex al convent de sant Damià amb la resta de monges que la seguien, aquest rigor serà accentuat en unes ordenacions dictades per la mateixa Santa. Al cap de tres anys, el 1215, per diverses influències, com ara la força que prengué el cànon 13 del IV Concili del Laterà va haver de seguir una regla monàstica de les ja existents, altre cop, la benedictina. En conseqüència Clara rebé el títol d'abadessa, sense la seva aprovació, perquè creava diferències entre les monges cosa que les allunyava de l'ideal. Tanmateix, Innocenci III concedí a les *menoretas closes*, com ja se les anomenava, el vot de pobresa absoluta, *Privilegium paupertatis*, que tant defensava la fundadora de l'orde. Ja des del principi, doncs, la no autonomia dels monestirs femenins en dependre d'una comunitat masculina per les necessitats litúrgiques i de confessió, diferenciarà aquestes comunitats de la regla benedictina, ensems a la particular manera de viure la pobresa de santa Clara.

Entre el 1218 i 1219, del primer esqueix en varen sorgir NOVES BRANQUES a tot Úmbria i Toscana. Les monges serien conegudes com a *damiantites* perquè intentaven reproduir la vida de Clara a sant Damià. Com que suposaven un revulsiu per a la institució monàstica, reberen el suport del cardenal Hugolino, que redactaria per a elles una nova regla. Aquestes disposicions reberen el nom de "Constitucions Hugolinianes" perquè s'afegeixen a la professió de la Regla de sant Benet que suposava la clausura papal que igualment s'imposava a les monges cistercenques i premonstratenses. Clara assentia sobre els aspectes relacionats amb l'austeritat extrema i la clausura però es mostrava totalment contrària a la relaxació del vot de pobresa, sobretot perquè el mateix Hugolino afavoria econòmicament algun dels monestirs. Finalment però, el 1228, quan fou anomenat papa sota el nom de Gregori IX, va haver de confirmar el *Privilegium Paupertatis*. A partir de 1219 fins a 1247, pràcticament tots els monestirs femenins d'influència franciscana adoptaren la

¹⁷⁷¹ IRIARTE, L., *Historia franciscana* (València, 1979), p. 477 i ss.

¹⁷⁷² Sembla ser que en aquest monestir encara es conserva la columneta on Santa Clara es va aferrar quan els seus pares i familiars se la volien endur de nou cap a la vida no religiosa.

regla hugoliniana. Les excepcions foren aquells centres que es mantenien fidels a sant Francesc a través de les seves pròpies “observàncies”. Eren el monestir de Sant Damià, el de Perusa, el de Monticelli de Florència, fundat 1230 per sor Agnès que en seria també abadessa, i el de Praga fundat el 1234 per la Beata Agnès de Bohèmia.

Des d'aquest moment s'inicià una altra de les polèmiques contra les que lluitaria Clara. Ella volia que els VISITADORS dels monestirs de les seves seguidores fossin de l'orde de sant Francesc. Malgrat l'oposició del mateix sant, el ara papa Gregori IX, imposaria que les menoretes depenguessin dels franciscans.

El PRIVILEGI DE LA POBRESA es va aplicar a poques comunitats i la majoria dels convents de les Dames Pobres anaven admetent, amb més o menys reserves, rendes i possessions. Es sentia, doncs, la necessitat d'aclarir la situació i de posar al dia la legislació sobre aquesta matèria, autoritzant, si fora precís, a posseir en comú almenys alguns béns amb què assegurar la vida. A més, convenia legalitzar les modificacions que s'havien introduït, sobretot respecte al dejuni, amb l'autorització dels papes. Ja no concorda amb la Regla Hugoliniana amb el tipus de vida de les comunitats que oficialment estaven compromeses a observar-la. Al mateix temps santa Clara, aconsellada per l'experiència, havia anat moderant el rigor inicial de les primeres normes.

El 1247, Innocenci IV promulgava una nova regla per la qual abandonava definitivament la menció de la Regla de sant Benet en la fórmula de professió, substituint-la per la de sant Francesc i s'insereixen com a normes legals les dispenses que havien mitigat la Regla de 1218. Alhora s'acompleixen les aspiracions de santa Clara que volia que els Frares s'encarreguessin d'atendre les Dames Pobres en la vida espiritual i material, però al mateix temps es desestimava el segon gran objectiu pel qual ella havia combatut en autoritzar-se explícitament la possessió de béns en comú.

Clara, que conserva encara amb fidelitat les normes rebudes de sant Francesc, va quedar aclaparada amb el document de 1247 que prescindia completament de la norma franciscana de la pobresa. Innocenci IV, per butlla de 23 d'agost de 1247, insistí a demanar l'acceptació i observança de tots els monestirs de l'Orde, però, davant l'oposició que arreu es donà, en butlla de 6 de juny de 1250, declarà que la seva intenció no era imposar obligatòriament la nova Regla que evidentment no afectava el monestir de sant Damià que fruïa del “Privilegium paupertatis”. Però Clara no es conformà amb les garanties obtingudes fins aleshores i cregué que havia arribat el moment d'aprovar una nova forma de vida, feta per ella mateixa, seguint el model de la Regla dels fra menors. Aquesta nova norma introdueix per primera vegada l'apel·latiu “sor” referint-se a les monges i fixa indefectiblement la pobresa absoluta com a única forma de vida vàlida. Clara moriria el 1253, amb una versió d'aquesta Regla sobre el pit.

Malgrat tot, el conflicte respecte les propietats continua: hi ha monestirs que tenen béns en comú i d'altres que segueixen observant la norma de pobresa donada per santa Clara. Urbà IV, el 1263, disposa que totes les monges franciscanes (sigui la que sigui la regla que professin, la de santa Clara de 1253 o la seva de 1263 dita també urbanista) s'agrupin sota el qualificatiu de l'Orde de

santa Clara i els concedeix que puguin tenir rendes i possessions en comú. Sota aquesta regla s'acolliren els monestirs d'Alemanya, Itàlia i els de la Custòdia de Barcelona. Aquesta també seria la regla que se seguiria al Monestir de santa Maria de Pedralbes de Barcelona.

Posteriorment, aquesta regla s'aniria relaxant, en especial durant la segona meitat del segle XIV, cosa que conduirà a diferents reformes.

Vivència de l'espiritualitat

Les diferents controvèrsies en l'adaptació de la regla de sant Benet per a la vida promulgada per santa Clara, a més del que ja hem apuntat, probablement tenen la seva arrel en la diferent vivència de l'espiritualitat dels dos Sants, és a dir, quin dels aspectes de la divinitat s'emfasitza més. Mentre sant Benet identifica Crist i Déu amb un jutge que vigila constantment les accions de l'home, i que s'ha de témer per arribar al Regne del Cel, l'espiritualitat franciscana posa més l'accent en els aspectes humans del Crist. Així, els benedictins buscaran l'equilibri i harmonia que es poden trobar en el Cel ja en la vida terrenal. D'aquí que la pau, la serenitat i la mesura fonamentin el caràcter de la seva regla. En canvi, els franciscans, i santa Clara en especial, privilegiaran un tipus de vida que li permeti d'encarnar el sofriment del Crist en pròpia pell, durant la vida a la terra. Com diu santa Clara en la quarta carta a Agnès de Praga, les monges hauran de mirar Crist com a un mirall que reflecteix el camí i alhora elles mateixes hauran de ser un espill "per a la redempció del llinatge humà".¹⁷⁷³ Aquest Crist nu, pobre, que morí a la creu, és el que els porta a identificar-se amb els pobres però no només a través de la caritat sinó de la compassió, és a dir, vivint la pobresa de forma extrema. En aquest punt, doncs és on santa Clara es mostrarà més bel lligant i portarà el "sine proprio" indicat per sant Benet al màxim rigor. Santa Clara vincularà el vot de pobresa al de castedat i obediència, i els considerarà gràcia divina. Però, enlloc d'interpretar-los d'una manera negativa, com si es tractés d'una renúncia, n'oferirà el sentit positiu. Aquests vots són el camí envers la salvació pròpia i aliena, de manera que les monges amb la seva manera de viure, participen activament en l'obra de Déu; referint-se a Santa Agnès diu: "us considero cooperadora del mateix Déu i encoratjadora dels membres defallits del seu Cos inefable (I Co, 3:9)".¹⁷⁷⁴ Santa Clara veu l'ascesi en consonància amb l'Evangeli de Mateu, o sigui com una via per a l'eternitat: "i tothom qui pel meu nom hagi deixat cases, germans, germanes, pare, mare, fills o camps, en rebrà cent vegades més i posseirà la vida eterna" (Mt, 19:29).

Si busquem algun exemple paral·lel, veurem que la manera de viure la fe de les dominiques alemanyes dels volts de 1300, devia ser força semblant. Per aquelles dones tot es concentrava en l'experiència de la presència de Déu. L'evidència subjectiva d'aquesta presència naixia dels sentiments, emocions i sensacions. En efecte, sentir aquesta presència no venia de la sublimació del pensament cap a un domini supranatural, com en els grans místics, fent abstracció de la sensibilitat. Aquí, al contrari, la presència de Déu era sentida gràcies a una sensibilitat espiritual.¹⁷⁷⁵

¹⁷⁷³ Quarta carta a Agnès de Praga. *Paraules de llum. Escrits de Santa Clara*, ed. GAMISSANS, Francesc (Barcelona, 2004), p. 23.

¹⁷⁷⁴ Tercera carta a Agnès de Praga. *Ibid.*, p. 18.

¹⁷⁷⁵ BOERNER, B., "Le rôle de l'image sculptée dans les couvens féminins allemands à la fin du Moyen Âge," *Bibliothèque de l'École des chartes*, 162 (2004): pp. 119-131.

Silenci

The privacy of the chamber and the shut door are not merely precautions against vainglory in one seeking God's face in prayer, but a necessary tranquility for him to hear the answering voice. This is the fundamental reason of the quest of solitude; absence of worry, silence, a certain leisure even, are indispensable in greater or lesser degree for intimate communication with God.¹⁷⁷⁶

Segons les biografies de sant Francesc,¹⁷⁷⁷ els moments principals de la vida contemplativa són, en primer lloc l'esforç de la pregària contínua. Aquest ve indicat ja a la Bíblia "*oportet semper orare*." Segons l'hagiografia del sant, els frares de la Porciúncula devien sobresortir per la seva genuïna devoció. Malgrat els contactes amb els laics, havien de procurar no perdre de vista la seva relació amb el cel. Els frares "*giorno e notte ininterrottamente erano intenti a recitare le divine lodi*." Inspirant-se segurament en la imatge apocalíptica (Ap 8, 3-4) sobre el ritus de sacrifici amb el qual un àngel crema a l'encenser perfums simbolitzant la pregària dels sants, Celano parla del caràcter angèlic de la fragància espiritual de la seva vida. Els primers frares garantiren el caràcter sacre del lloc on vivien a través de l'oració contínua. Serà tant important la pregària litúrgica com la contemplativa ja pels primers frares. De totes maneres, ni en les fonts bibliogràfiques ni en *Regula pro eremitoriis data*, es fa alguna indicació a l'Eucaristia. Per sant Francesc serà molt important el control en el parlar. És l'anomenat "*silenzio evangelico*" (evitar paraules ocioses, "*verba otiosa*"), i el silenci absolut durant temps estables. En primer lloc el retir permet el silenci extern o ambiental. Però de poc serveix la solitud o aïllament físic si no s'hi ajunta el silenci, o la moderació de la pròpia llengua. A aquest també s'hi afegeix el silenci vocal absolut. De fet, malgrat que sempre s'havia d'observar el silenci, a la *Regula pro eremitoriis*, només s'observa després de resar la completa *post occasum solis*. El silenci mental s'entén en el sentit d'una serenitat interior, desfent-se de les preocupacions terrenals i del frenesí de les novetats. Seguint una constant doctrina i experiència cristiana, la solitud i el silenci creen la disposició adequada per a l'oració. Per tant, d'aquí ve el rebuig a ser guarit de les malalties per no distreure's en excés de l'autocontemplació. També el rebuig a estudiar massa, la disciplina austera en el menjar i en el dormir així com el treball manual, seran conseqüències de la manera d'entendre el silenci.

Inevitablement, en conseqüència, quan pretenguem analitzar la funció i l'ús dels espais destinats a la salut, la lectura, l'alimentació, el treball manual, o el descans, haurem de tenir present l'actitud de qui els fa servir. Les monges els veuran com una necessitat material, però a la que no s'han d'aferrar en excés, per a no distreure la seva ànima del que és realment important. Per tant, en tant que historiadors o simplement hereus d'aquests espais, és la nostra responsabilitat llegir-los de forma tan aproximada com sigui possible a aquesta actitud de qui els va generar. I com fer-ho avui,

¹⁷⁷⁶ ANSON, P.F., *The Quest of Solitude* (London & Toronto, 1932).. p. XII i ss.

¹⁷⁷⁷ SCHMUCKI, O., O.F.M. Cap, ""Secretum solitudinis". De circumstantiis externis orandi penes sanctum franciscum assisiensem," *Collectanea Franciscana*, 39 (1969): pp. 5-58; SCHMUCKI, O., O.F.M. Cap., ""Mentis silentium". Il programa contemplativo nell'ordine francescano primitivo," *Laurentianum*, Annus 14, fasc. 2 (1973): pp. 177-222.

que vivim immersos en una societat que sobredimensiona l'aspecte material de qualsevol realitat?
Aquest és el nostre repte.

La clausura

Una altra qüestió important per a l'espiritualitat franciscana serà la separació física del món: l'anhel del retir va ser des de sempre una tendència del monacat de la que sant Francesc no serà una excepció. A la Porciúncola, la clausura era observada per tothom, no només les dones sinó també els frares i els laics al seu servei. Sant Francesc diu “voglio appunto che nessuno entri nel luogo, perché serbino meglio la propria purità e santità” —simplicitat interior i dedicació total a Déu—. Aquesta clausura, tanmateix, no exclouïa la sortida del claustre perquè sant Francesc sempre es mostrà sol·licit amb qui l'anà a visitar.¹⁷⁷⁸

La Regla seguida al monestir de Pedralbes tracta amb molta cura la clausura de les sors, i les limitacions que comporta. Tal com diu el text,¹⁷⁷⁹ les dones han d'estar tancades permanentment. La infracció d'aquesta norma era severament castigada, en alguns casos fins i tot amb l'excomunió.

La clausura no és només un tancament físic,¹⁷⁸⁰ cosa que ens porta a poder reflexionar sobre una sèrie d'aspectes que se'n deriven. Ara bé, cal no entendre-la com un capítol més de la història de la submissió de la dona. Les consideracions negatives que els homes han tingut al llarg del temps sobre les dones, també s'han referit a les monges. La MISOGÍNIA es pot exemplificar en molts autors com ara sant Benet d'Aniana (750-821), que critica les dones religioses sobretot per xerraires i els impedeix el seu accés al sagrat. Per ell, una monja ha de ser o verge o vídua per poder ser esposa de Crist.¹⁷⁸¹ De fet, els pares de l'església ja suposaven que hi havia una constant contraposició d'allò masculí relacionat amb ànima espiritual i allò femení relacionat amb el cos corporal o material.¹⁷⁸² Els humanistes, com a corol·lari de la indiferència mostrada per a les dones al llarg del quatre-cents, en clara sintonia amb els predicadors, també miraren les clarisses de forma despectiva. Bernardino Tomitano da Fletre les descrivia com a “mulier est civetta diaboli”; sant Bernardino els deia que “voi sete veramente e serafini del diaulo”, capaces de seduir i portar a la

¹⁷⁷⁸ SCHMUCKI, ""Secretum solitudinis"..."; SCHMUCKI, ""Mentis silentium"..."

¹⁷⁷⁹ “Tots temps de lur vida les professes aquesta vida sien tengudes fermament estar tancades dins el mur deputat o ordonat a la clausura dins del monestir, si doncs per aventura no s'esdevenia perillosa necessitat, la qual no's pogués esquivar, axí com és cremament de foc o esvehiment d'enemics o en altra manera que alongament pendre no pogués neguna manera a demanar licència d'exir, en los quals cases muden-se les sors a altre loc convenient en lo qual estien tancades o closes així compus porfitosament se porà fer entre a eles sia provist de monestir. És sinó per aquesta manera damunt dita, neguna licència ne poder no és atorgat a les sors defora la dita clausura exir, sinó per aventura de manament o auctoritat de cardenal de l'esgleya de Roma, al qual aquest orde generalment serà comanat per la seu de Roma, a altre loc alcunes sien trameses per raó de plantar o edificar aquela matexa religió, o reformar algun monestir d'aquex matex orde o per governament o correcció o per raó d'esquivar algun dan o dampnatge fort manifest o, si per manament e auctoritat d'aquel matex cardenal, lo primer monestir lexat per manifesta raó, tot lo convent a altre monestir se mudàs.” GONZÁLEZ i BETLINSKI; RUBIÓ i RODÓN, "La regla de l'ordre...", p. 30.

¹⁷⁸⁰ VIDAL CELMA, R., "Evolución Histórica de la institución de la clausura en el monacato femenino," *Cistercium, revista monástica*, 171 (1986).

¹⁷⁸¹ BERLIOZ, *Moines et religieux...*

¹⁷⁸² REUTHER, R.R., "Misogynism and virginal feminism in the fathers of the Church", a REUTHER, R.R., *Images of woman in Jewish and Christian Traditions*, (New York, 1974), pp. 150-83.

ruïna tots els malpensats, víctimes de la seva fascinació perversa.¹⁷⁸³

Santa Clara va acceptar la clausura seguint el que era norma de conducta d'una dona religiosa, però portat voluntàriament a l'extrem, amb caràcter ascètic.¹⁷⁸⁴ Malgrat la literatura clarament misògina que circulava durant tota l'edat mitjana i posteriorment, constatem tanmateix que les monges, i especialment les clarisses, s'erigiran com a dipositàries de les oracions de nobles, reis i prínceps, davant la imminència de la mort i del Judici Final. Si realment les dones fossin considerades pels seus contemporanis com sers indignes i febles, se'ls hauria encomanat una tasca tant important? Si la seva vida fos tan poc valuosa, qui voldria gastar un diner en vetllar pel seu manteniment dotant-les de violaris? Potser hem de girar el taulell dels escacs i mirar-lo des de l'altre cantó, el de les pròpies protagonistes i podrem obtenir alguna resposta. Elles renunciem al món, al segle, de manera voluntària —o almenys això seria el desitjable—, d'una banda, com hem vist, perquè la vida monàstica suposa un honor a l'apropar-se més als ideals religiosos de l'època, i de l'altra, per tal d'ocupar la casella que els correspon dins l'estructura social tant jerarquitzada i determinista de l'Europa medieval. Com si es tractés d'un sistema de castes, en aquell moment, cadascú interpretava el seu paper dins la pel·lícula: una escena més de la Història de la Salvació. La vida dedicada a la religió era considerada com a superior i per això els monarques sovint delegaren la responsabilitat de la salvació de la seva ànima a una comunitat religiosa, sobretot femenina, que vetllés per ells fins al dia del judici. Aquesta si més no, seria la intenció d'Elisenda de Montcada a l'hora de fundar el monestir.¹⁷⁸⁵ A la primera ordinació del monestir¹⁷⁸⁶ diu la Reina que *so que per meritis no poden aconseguir, almenys per devotes pregaries d'aquelles conseqescam*, almenys ho fos per merit de les monges.

Les monges, en alguns casos mer instrument d'aquesta voluntat salvífica dels qui fundaven els monestirs, no només es neguen a si mateixes tot allò que hi ha fora del perímetre monàstic, sinó, i sobretot, el que volen es poder portar una vida d'oració i recolliment. Ben al contrari d'una renúncia, les sors opten pel tancament com una via per realitzar la seva crida, la seva vocació, que és considerada millor que la vida no religiosa.¹⁷⁸⁷ Des de darrere els murs s'asseguren de no ser destorbades per l'exterior, estan protegides de qualsevol interferència que les pogués amenaçar individualment, incloses les demandes de la societat secular, com el matrimoni o bé la maternitat. Historiadors feministes fins i tot han suggerit que les dones a l'edat mitjana no sempre varen veure

¹⁷⁸³ GUIDI, "Le clarisse nella società..."

¹⁷⁸⁴ CASTELLANO i TRESSERRA, *Origen i formació...*, p. 61.

¹⁷⁸⁵ *Ibid.*, p. 79

¹⁷⁸⁶ AMP, Llibre de Privilegis, P/15, ff. 27-32v; AMP, perg. Núm. 999; AMP, sèrie lligalls, Fundacions 124, armari XXII; AMP, Llibre de la Regla, R/25.

¹⁷⁸⁷ Segurament, algunes de les monges que visqueren a Pedralbes i a d'altres monestirs femenins no hi restaren per voluntat pròpia; però convindria preguntar-nos fins a quin punt les dones que eren fora del claustre havien triat de ser esposes i mares de forma absolutament voluntària.

la clausura en termes negatius.¹⁷⁸⁸

Una de les primeres implicacions d'aquest tancament, és la creació d'un SUBMÓN dins la clausura del monestir. Aquest reflecteix els valors de la societat contemporània com un mirall, però procurant eliminar-ne els defectes. Potser utilitzar el terme de ginocotopia¹⁷⁸⁹ seria una mica exagerant, tenint en compte que la comunitat femenina sempre necessitava d'una de masculina per tal d'atendre les seves necessitats espirituals. Tanmateix, sembla raonable pensar que entre les monges s'establirien una sèrie de relacions que portarien a reproduir, a escala, l'esquema social de fora els murs. Aquest cop, però, qui governava no era un rei, sinó una mare, l'abadessa. És possible que aquesta estructura tingui relació amb l'augment de la devoció cap a la Verge a la baixa edat mitjana? Podria ser aquest el motiu pel qual la reialesa prefereixi dipositar la salvaguarda de la seva ànima a una comunitat femenina, representada en definitiva per una mare? Té aquesta opció alguna relació amb la voluntat de viure la fe d'una manera més humanitzada? A la *La Cité des Dames*, text de Christine de Pisan,¹⁷⁹⁰ serà també una mare qui governarà, la més perfecte entre totes les dones, la Verge Maria. És, doncs, casualitat que l'advocació del monestir sigui a la mare de Déu?¹⁷⁹¹

Recloses, emmurallades, les monges ens presenten un univers que les manté en equilibri amb la seva fe. Per això es disposen una sèrie de mesures per tal que els tràfecs de la vida mundana no entrin a l'interior del monestir i, d'aquesta manera no els dificultin el tipus de vida ascètica i de pregària que han escollit de portar. Encara avui sovint les monges repeteixen que es quedaran tota la vida "fins a la sepultura, en clausura". Així, el monestir es converteix en una entitat que necessita certa autonomia. Tot hi ha de ser previst per tal que la vida en oració, el silenci, i la cura de l'enterrament després de la mort, hi pugui tenir lloc, i així poder assegurar la salvació dels fundadors. Per això el monestir és dotat dels béns suficients perquè pugui autoabastir-se,¹⁷⁹² i del permís de poder enterrar-s'hi.¹⁷⁹³

¹⁷⁸⁸ McNAMARA, J.A.K., *Sisters in Arms: Catholic Nuns through Two Milenia* (Cambridge, Massachussets, 1996).

¹⁷⁸⁹ RIVERA GARRETAS, M.-M., "La Cité des dames y las genecotopías", *Textos y espacios de mujeres*, (Barcelona, 1990), pp. 189-211.

¹⁷⁹⁰ PIZAN, C.d., *Le Livre de la Cité des Dames*, ed. OTERO i VIDAL, Mercè (Barcelona, 1990).

¹⁷⁹¹ CASTELLANO i TRESSERRA, *Pedralbes a l'Edat Mitjana...*, p. 225 "El culte a la Verge Maria". La dedicació de l'església no va ser escollida per Elisenda sinó pel mateix rei Jaume II, que va demostrar al llarg de tota la seva vida una significativa devoció mariana.

¹⁷⁹² "Considerant mes avant a mes de les sobredites coses (perque enteme que los exercicis spirituals nos podien proseguir ni mantenir sense alguns emoluments y bens temporals) que per mi son estats donats y concets a nostre senyor Deu y a la gloriosa Verge Maria mare sua, y a vos sobre dita sor subirana Abbadessa y a tot lo convent de monges que huy son y per temps seran per manteniment vostre corporal, y per supportar los gastos ques offereixen en esta vida, totaquell censal de sinchcents, i sinc sous y huyt diners, sobre les carniceries, y taules de la ciutat de Barchinona, lo qual yo, per donació a mi per lo dit Rei Jaume Marit meu feta, posseye y obteme, y tot aquell censal perpetuo de quatrecent setanta quatre sous, y quatre diners de moneda Barcelonesa, los quals rebie quiscun any lo sobredit Rey don Jaume, [etc.]" AMP Llibre de la segona Fundació feta per la Reyna Elisenda. 24 A. Armari X.

¹⁷⁹³ Carta escrita a Avinyó, l'1 de setembre de 1324, per Joan XXII al guardià i als franciscans de Barcelona. Els dispensa a instàncies de la Reina Elisenda que puguin fer exèquies en el monestir de Santa Clara i assistir al sepellí de las que haguessin pres l'hàbit per ser enterrades dins el monestir. Número 764. Publicada per FITA, "El monasterio de Santa Clara..." Aquest carta ens indica la voluntat de la reina que el Monestir que ella fundés servís ahora de lloc d'enterrament. La possibilitat d'obrir un cementiri dins el Monestir de Pedralbes vindrà donada per una concessió del cardenal protector

La clausura, doncs, implicarà una organització funcional per resoldre d'una banda les necessitats de subsistència de les sors i de l'altra l'assistència en la vida religiosa per part de la comunitat franciscana masculina contigua. A més a més, també caldrà regular l'entrada dels laics dins el recinte.

Per tal de poder realitzar les compres diàries o portar a terme qualsevol altre tipus de gestió s'establirà la figura de les servicials.¹⁷⁹⁴ Seran les monges que no observaran la clausura i que podran sortir del monestir. Al mateix temps, tenien la missió de recaptar almoines, fet que d'alguna manera les aproximava més als mateixos franciscans i a l'esperit original de l'orde. Amb les Constitucions del Papa Benet XII (1337-1342),¹⁷⁹⁵ que reformaven en part la primera Regla, es volgué tornar a l'esperit primitiu, a la clausura més estricta. El canvi més radical va ser l'abolició de les servicials, cosa que devia desconcertar per la situació jurídica en què quedaven i els canvis que havia de realitzar la comunitat per a adaptar-se a la nova situació. Es preveia que el lloc d'aquestes servicials pogués ser ocupat per unes dones honestes, ja madures i de bona fama, que portessin l'hàbit seglar, perquè poguessin gestionar els negocis de les monges a l'exterior. A diferència de les antigues servicials, aquestes dones no podrien entrar en la clausura. Amb les noves constitucions les monges van veure reduïdes les seves possibilitats de contacte amb l'exterior de la mateixa manera que també es limitaven encara més les entrades a l'interior de la clausura per part de les persones alienes a la comunitat.

La circulació dins el cenobi d'aquestes persones externes al convent estarà també minuciosament reglamentada. El papa i el cardenal protector tindran potestat per autoritzar les visites. Per evitar possibles fraus s'aconsella exigir la presentació de cartes que acreditin aquest permís. En alguns casos, però, es podrà obviar aquesta norma.¹⁷⁹⁶ Quan es produeix l'entrada d'un laic s'especifica que haurà d'anar acompanyat d'algun clergue afí al monestir.

Pel compliment d'aquesta normativa es donen una sèrie de prescripcions sobre l'estructura de l'edifici, insistint especialment en els llocs on es produirà el contacte amb les persones de fora:

-la porta subirana: és l'única per on, habitualment es pot entrar al monestir. Ha d'estar feta "en alt" i s'hi accedirà per una escala. S'assegurarà, per la part interior, amb una cadena de ferro

a la Reina. AMP, Llibre de privilegis, P/15, f.3; Perg. Núm. 132; Llibre de privilegis apostòlics, P/16, fol. 101-103. Citat per CASTELLANO i TRESSERRA, *Origen i formació...*, p. 90.

¹⁷⁹⁴ "De les sors qui van defora. Pusquen ésser reebudes en cascun monestir alcunes poques, sots nom de servicials o de sors, qui sien tengudes observar aquesta mateixa professió o religió enfora l'article de clausura que, de manament o licència de la abadessa, a vegades podran exir a procurar los negocis del monestir. Emperò, quan morran les sors o les servicials, dins la claustra, axí com pertany, sien soterrades". GONZÁLEZ i BETLINSKI; RUBIÓ i RODÓN, "La regla de l'ordre...", p. 30.

¹⁷⁹⁵ Aquestes s'inclouen al final del llibre de la Regla. Aquest es troba en l'exposició temporal de Museu del Monestir i no l'hem pogut consultar. Sabem que SALDES, A., "Una versión catalana de la Regla de las Clarisas. Siglo XIV," *Estudios franciscanos*, IX (1912). Ens basarem en el comentari que en fa: CASTELLANO i TRESSERRA, "Les constitucions del papa..." Aquesta autora afegeix al text de Saldes un tros que falta en l'original i que ella ha pogut recuperar gràcies a una còpia, segurament del segle XIX que es troba a l'AMP, Lligalls, Clarisses, 64-65; AMP, Pergamins, 1001.

¹⁷⁹⁶ Assistència mèdica en cas de malaltia greu, visites habituals del sagnador, en cas d'incendi, d'ensorrament, per defensar el monestir en cas d'algun perill greu, o per tal de realitzar alguna obra, per exemple cavar una sepultura.

durant la nit (des de la completa a la prima), mentre dormen de dia i durant la visitació, excepte en cas de necessitat. Aquesta porta no pot tenir cap mena d'obertura i ha de tancar-se amb barres de ferro, forrellats i amb una clau de dia i dues de nit. La custòdia de la porta anirà a càrrec d'una monja amb l'ofici de portera, la qual haurà de guardar-la contínuament, procurant que sigui oberta el mínim possible i sempre havent identificat la persona que truca.

- *la porta jussana*: per resoldre problemes com ara que certes coses no poguessin ésser introduïdes al monestir per la porta sobirana ni pel torn, es preveu l'existència d'una porta que només s'obrirà en aquests casos. Aquesta porta ha d'estar sempre tancada per dins, amb clau, forrellat i barres, i tapiada per la part de fora. Aquesta tàpia podrà ser enderrocada quan calgui utilitzar la porta, però es recomana de fer-ho molt rarament. Mentre aquesta porta romangui oberta, haurà de tenir guardià.

- *el torn*: el contacte habitual amb persones de l'exterior tindrà lloc a través del torn, instal·lat en el mur de la clausura i construït de tal manera que sigui resistent i que no permeti la visió a través d'ell. A banda i banda del torn hi haurà una porteta que es tancarà amb barra o forrellat i amb clau durant el descans de les sors. Per guardar-lo es designarà una monja que serà l'única que podrà parlar a través d'ell. Normalment s'utilitzarà per tractar assumptes puntuals, que concerneixen el monestir, però, en el cas que el parlador estigui ocupat, es podrà fer servir en lloc d'aquest.

- *el parlador*: es podrà fer a la capella i al claustre, si bé es recomana que estigui preferentment en aquest darrer lloc per no destorbar l'oració. Els dos àmbits on es trobaran monja i visitant estaran separats per una planxa de ferro amb petits orificis fortament clavada de manera que no es pugui obrir i provista de punxes de ferro dirigides a l'exterior. A més a més, un drap negre de lli impedirà el contacte visual. A Pedralbes el primer fou situat en el *Grau de Sent Honorat*, entre l'església i el cor baix¹⁷⁹⁷.

- *la reixa de la capella*: el lloc des d'on les monges seguiran els oficis estarà separat de la capella per una espessa reixa de ferro amb punxes. Al mig de la reixa, i per la banda de fora, hi haurà una porteta, també de ferro, que romandrà sempre tancada amb clau i forrellat.

Malgrat tot el que acabem de dir, segurament l'incompliment de la clausura no devia ser estrany a Pedralbes,¹⁷⁹⁸ com a la resta de monestirs medievals. Les característiques arquitectòniques poden implicar una major clausura que no pas la que realment es practicava en la majoria de cenobis. A finals del segle XIV, aquesta indisciplina havia arribat més enllà dels cercles estrictament eclesiàstics. L'any 1405, el ministre general de l'orde, juntament amb els consellers de la ciutat, van

¹⁷⁹⁷ ANZIZU, *Falles Històriques...* p.65.

¹⁷⁹⁸ La documentació és molt rica en esmentar tant les entrades de laics dins el monestir, com les sortides diverses de les monges. Tanmateix no volem afeixugar el text amb detalls innecessaris i esmentarem només les idees més generals sobre la qüestió.

accedir al monestir en un intent de reformar-lo. Darrera d'aquest fet es trobava la figura del rei Martí i la de la seva primera muller, Maria de Luna, que van intercedir davant l'anti-papa Benet XIII perquè reformés Santa Maria de Pedralbes. En aquest sentit anaven les missives que el papa Benet va enviar el 21 de juny de 1408 al ministre provincial d'Aragó, Tomàs Olzina. En conseqüència, l'any 1409 l'abadessa sor Violant de Pallars es va veure obligada a deixar el càrrec acusada d'haver permès una excessiva relaxació del vot de clausura.¹⁷⁹⁹

Aquests extrems, com dèiem, devien ser comuns a la resta de l'occident europeu. Mostra d'això és que les monges també foren objecte de les crítiques de Girolamo Savonarola. El frare dominic florentí, advertí a les monges d'anar amb cura respecte les visites de les dones laiques als convents i monestirs.¹⁸⁰⁰ Aquestes serien una temptació per les monges.

Del febrer del 1479 a primers d'agost de 1492,¹⁸⁰¹ Innocenci VIII va acollir més de cent demandes de dones que volien fer visites a religioses de clausura. Aquestes dones (casades, solteres, mares, nenes i verges) anaven a buscar consol a casa les monges, i de vegades s'hi quedaven a dormir o/i a menjar. Un dels motius per entrar en clausura és per fer un donatiu a les dones recluses, tenir caritat de la seva pobresa.

D'altra banda, si el papa donava permís a les dones laiques d'entrar és perquè elles havien d'aprendre el veritable sentit de Déu que tenien les monges. Haurien d'adonar-se'n sobretot durant les pregàries i les funcions litúrgiques, enteses com a convergència en la qual la comunitat acabava per expressar, de manera coral i immediata, la certesa de la pròpia fe.

És important indicar que la clausura femenina fou més rigorosa a partir de les diverses reformes de finals del s.XV i especialment després del concili de Trento. Qualsevol forma anterior d'expressió de llibertat individual va quedar completament subjugada a partir d'aquest moment.

¹⁷⁹⁹CASTELLANO i TRESSERRA, *Origen i formació...*, p. 148.

¹⁸⁰⁰ SAVONAROLA, *Prediche sopra Amos e Zaccaria*, ed. GHIGLIERI, P., 3 vols., Ediz.Naz.delle Opere di Girolamo Savonarola (Roma, 1971). Vol. 1, p. 119.

¹⁸⁰¹ GUIDI, "Le clarisse nella società...", pp. 101-146.

La pobresa

“No és possible cobejar la glòria en aquest món i regnar després amb Crist, ja que *abans passarà un camell pel forat d'una agulla que no pujarà un ric al regne del Cel*”¹⁸⁰²

La pobresa absoluta i voluntària va ser un dels cavalls de batalla de santa Clara. I, de fet, és l'element clau del es formes renovades de vida religiosa a partir del segle XI.¹⁸⁰³ Malgrat la seva defensa aferrissada, encara en vida de la santa aquest vot es va anar mitigant. Finalment en les constitucions del Papa Benet XII es ratificava el que ja havia quedat establert des de la promulgació de la Regla d'Urbà IV, que admetia que els monestirs posseïssin béns i en quantitat. També era permesa l'obtenció d'un rendiment econòmic del propi treball, sempre que aquests beneficis no fossin particulars d'una monja sinó propietat de tota la comunitat; aquest aspecte diferia substancialment de la idea primitiva de santa Clara que considerava el treball com una manera d'allunyar-se dels perills que comportava l'oci. El monestir havia de retre comptes de la gestió econòmica als franciscans dels que depenien, fet que fou acompanyat d'una certa pol·lèmica perquè limitava la independència dels cenobis. Totes aquestes disposicions pretenien pal·liar les conseqüències d'ordre moral que aquesta possessió podia tenir en les monges: la cobdícia, l'enveja i les diferències entre elles.¹⁸⁰⁴ Cal tenir en compte però que en diferents moments de la història, com per exemple al segle XV, molts monestirs de clarisses varen viure la pobresa no pas com a conseqüència de la seva voluntat espiritual. Sobrevisqueren de manera molt precària degut a la migradesa de les donacions o bé per la seva exclusiva dependència del que els cedien els frares mendicants.¹⁸⁰⁵ En aquest patir no hi havia res de voluntari.

La regla imposada al monestir de Pedralbes, sense renunciar a voler encarnar la passió de Crist en vida, permetrà la possessió de béns mentre que pertanyin al conjunt de la comunitat. Aquests permeten el sosteniment material de la comunitat per tal que cada monja pugui encarnar la vida i mort de Crist, de forma més lliure, i allunyada del món. A Pedralbes, l'abadessa ostentava una senyoria d'extenses possessions, mobles i immobles, com la parròquia de Sarrià i Piera entre altres, i exercia el patronatge de diverses esglésies. Un dels capítols de la Regla es dedica precisament a la persona encarregada de gestionar els béns del monestir, el procurador.¹⁸⁰⁶

¹⁸⁰² Aquest verset l'esmenta Santa Clara en la primera carta a Agnès de Praga del 1234. *Paraules de llum...*

¹⁸⁰³ GARÍ, "La vida del espíritu..."; LITTLE, *Religious Poverty...*; SALAZAR, I., "En torno a la noció de pobresa voluntaria," *Revista Española de Filosofia Medieval*, 0 (1993): pp. 185 -192.

¹⁸⁰⁴ CASTELLANO i TRESSERRA, *Origen i formació...*, p. 65. L'autora apunta que aquests serien els mateixos mals que afectaven la societat, especialment l'urbana, del seu temps i que per aquest motiu Sant Francesc i Santa Clara havien fugit del món i fundat els respectius ordes.

¹⁸⁰⁵ GUIDI, "Le clarisse nella società...", pp. 101-146.

¹⁸⁰⁶ "Del procurador del monestir e de son offici

Per les possessions e rendes del monestir, a tractar en manera deguda, sia en cascú monestir del vostre orde I procurador savi e feel, lo qual sia establert e depositat per la abbadessa e per lo covent axí con serà vist a la abbadessa. E aquest procurador, de totes les coses a él comanades, reebudes e despeses, sia tengut retre comte a la abbadessa e a tres altres

Una de les característiques que confereixen al cas de Pedralbes la seva originalitat és que les monges estaven dotades d'una mena de sou, de manera individual. La reina, en les diferents fundacions així ho va deixar establert, evitant entrar en contradicció amb la Regla que havia de regir el monestir.¹⁸⁰⁷ Justament, un aspecte conflictiu que apareix a les Constitucions de Benet XII, serà que no es permetés rebre cap donació i mantenir-la de forma particular, tot i que pogués ajudar a les necessitats de la monja per la qual s'hagués fet. A Pedralbes seran moltes les novícies que a més del dot que aportaven en entrar, se'ls estipulava un violari anual perpètuament. Les sumes, que s'obtenien es poden resseguir al llarg de la documentació del monestir.¹⁸⁰⁸

L'ideal de pobresa, tants anys després del que havia predicat santa Clara, i tenint en compte el relaxament religiós general d'aquest període, podem entendre'l més aviat com una actitud espiritual que no pas real. En teoria l'ideal de pobresa hauria hagut de regir la comunitat en tots els seus actes. Tot i això, com en d'altres comunitats, s'evidencia una contradicció latent entre el vot de pobresa i el desig d'ordenació visible del monestir, que implicava la promoció artística, o de monumentalitat arquitectònica. El voler exterioritzar els ideals de vida que hem exposat, considerats idonis per a l'apropament a Déu, comportava una despesa considerable en bastir l'edifici i dotar-lo, sobretot l'espai litúrgic, d'un llarga llista de béns:¹⁸⁰⁹ tot allò imprescindible pel culte, patrimoni que arribava a conformar tot un tresor. Podem parlar doncs d'un oxímoron: pobresa cara o austeritat luxosa. Aquesta voluntat de sumptuositat¹⁸¹⁰ es fa palesa, fins i tot, en la fundació del monestir. Hem de tenir present sempre que moltes clarisses d'arreu d'Europa, doncs, no eren autosuficients i havien de dependre dels ajuts externs, com per exemple les del convent de Reims.¹⁸¹¹

sors a aysò per lo covent specialment ordonades o assignades, e al visitador quant se volrà. E res de les coses del monestir no pusca vendre ne mudar, ne obligar ne alienar en nenguna manera, sinó de licència de la abbadessa e del couent ensems, e qualque cosa contra aysò serà fet o assayat no aia valor. Emperò, pusca deles coses mobles poc valens, alcunes poques, per raó leguda o manifesta de licència de la abbadessa, a vegades a altres donar. Encara pusca ésser deposit per lo visitador quant a él o serà vist. GONZÁLEZ i BETLINSKI; RUBIÓ i RODÓN, "La regla de l'ordre...", p. 40.

¹⁸⁰⁷CASTELLANO i TRESSERRA, *Origen i formació...*, p. 77 i ss.

¹⁸⁰⁸ RUIZ-OLALLA SERISIER, "Aproximació a una institució..." Aquest treball reproduceix un l'exercici econòmic sencer del monestir en un any; d'altra banda és un testimoni de la pervivència d'alguns hàbits medievals, com ara que el pagament d'una renda era una quantitat de diners i un got d'aigua, o una ceba, i una col. Aquests elements que reforçaven o manifestaven el vassallatge entre els arrendataris i el Monestir.

¹⁸⁰⁹CASTELLANO i TRESSERRA, *Origen i formació...*, p.507-511 Aquest capítol fa referència a l'inventari escrit, el 1364, poc després de morir la reina.

¹⁸¹⁰"En nom del senyor sia a tots notori y manifest, com nos Elisendis per la gratia de Deu Reyna d'Aragó viuda per la mort del serenissim príncep don Jaume de bona memoria marit meu; pensant y recordant me que estos dies passats a lahor y gloria de nostre senyor Deu, y de la gloriosissima verge maria mare sua, y per particular devotio que tinch als benaventurats sant Francesch y sancta Clara, y per remissio de mos peccats y del dit rey Don Jaume marit que fou meu, y per tos nos tres predecessors, es estat fundat y construit per mi y ab mos propis gastos, y despeses **sumptuosament** edificat; y ab expressa licència del nostres sanctíssim Pare Papa; un monastir de monjes del orde de Sta. Clara, en lo mas nomenat de Pedralbes". Segona Fundació del Monestir de Santa Maria de Pedralbes feta per la Reina Elisenda de Montcada el 1345. AMP, Lligalls, número 24 A, armari X.

¹⁸¹¹ GUIDI, "Le clarisse nella società..."

Una regla per a dones?

En l'APLICACIÓ PRÀCTICA de la regla de sant Benet, ja s'havien evidenciat les dificultats que presentava un text concebut per regir la vida dels homes. Eloïsa es queixa a Abélard,¹⁸¹² en el segle XII, de la no adequació de les normes de vestir, o de no tenir en compte la menstruació en aquest sentit. També s'exclama d'aspectes d'ordenació de la litúrgia com ara el fet que sigui l'abat qui llegeixi ell mateix l'Evangeli o que comenci a entonar els himnes. Un altre problema suposa la rebuda d'hostes. Com pot ser que una abadessa assegui a la seva taula pelegrins de tota mena, homes i dones barrejats? Això podria portar als escàndols menys desitjats.

Per la resta, en els monestirs de clarisses es practicaran de forma estricta totes les virtuts cristianes, més les pròpies de la vida religiosa, com ara l'obediència o la castedat. En relació a aquesta darrera, sovint ha estat vinculada a l'ascesi espiritual i a la vida de pregària. Aquestes pràctiques monàstiques, són vistes com a oportunitats per al combat espiritual. Com més dures siguin les obligacions a seguir o els obstacles a vèncer més provada queda la fe i voluntat de la religiosa. Tot plegat s'entén com una preparació o anticipació de l'esdevenidor, de la condició angelical. D'aquí que en algunes ocasions la vida monàstica, la dels sants, i l'angèlica s'hagin paragonat.¹⁸¹³ La castedat també ha estat vinculada a la Verge Maria. Igual que ella estudiava "en el reduït claustre del seu ventre sant" el "Fill que els cels no poden abastar",¹⁸¹⁴ així les monges han de mantenir-se pures, per ésser bones esposes de Crist. El recinte claustral doncs, serà com el ventre de Maria, o sigui un lloc pur, virginal i digne d'acollir Jesús. En aquest espai tancat, interior, les dones hi podrien construir la seva feminitat, tant en la interioritat física, com en la interioritat mental.¹⁸¹⁵ El monestir femení al llarg de la baixa edat mitjana pot ser interpretat, com ja hem dit, com una ginecotopia, i es pot posar en paral·lel a la visió de Cristina de Pisan d'una ciutat nova, habitada només per dones, aquelles de millor virtut i noblesa, dones de bé.¹⁸¹⁶ Aquesta ciutat, seguint la tradició social i política greco-llatina, és una entitat política autònoma. El poder suprem només el pot ostentar una reina que és verge, la verge per antonomàsia: Maria. L'abadessa d'un monestir, per tant, en tant que governant serà equiparada a una reina i en relació a la seva vida espiritual a la mare de Déu. Aquest monacat esdevé un espai de cultura femenina, i el monestir, en paraules de Muñoz Fernández és "el marco institucional, un medio capaz de constituirse en espacio femenino, en lugar propio acotado material y simbólicamente; un medio, por tanto, desencadenante de sociedad femenina".¹⁸¹⁷ En el monestir les monges podran desenvolupar un espai psicològic

¹⁸¹²PARISSE, M., *Les nonnes au Moyen Age* (Le Puy, 1983), p. 191.

¹⁸¹³ LECLERCQ, "Monasticism and angelism...", p. 130.

¹⁸¹⁴ Tercera Carta a Agnès de Peranda. *Paraules de llum...*, p.19.

¹⁸¹⁵ HAMBURGER, *The Visual and the Visionary...*, p. 30.

¹⁸¹⁶ RIVERA GARRETAS, "La Cité des dames..."

¹⁸¹⁷ MUÑOZ FERNÁNDEZ; AL-MUDAYNA, "El monacato como espacio..."

propi, diferent del dels homes, al que ells no tindran mai accés.¹⁸¹⁸ Aquí no seran ni filles, ni esposes, ni mares, sinó que tindran entitat per elles mateixes. En tot cas seran de forma més intensa membres de la família divina en tant que filles de Déu, esposes de Crist i donaran fruits d'exemple de vida, com si fossin mares.

¹⁸¹⁸ ASHTON, G., *The Generation of Identity in Late Medieval Hagiography. Speaking the saint* (London and New York, 2000), p.74.

Experiències místiques i olor de santedat

Una de les derivacions del tipus de vida espiritual de les clarisses, són les experiències místiques que tingueren algunes monges.¹⁸¹⁹ Les que més fàcilment podien tenir aquest tipus de vivències solien ser les menys cultes; com hem apuntat l'excessiu estudi pot allunyar l'ànima del camí del misteri diví. Les escenes místiques habitualment sorgeixen en un context de pregària, davant d'una imatge; però fins i tot en el refectori, els objectes i els aliments poden esdevenir font per a la inspiració mística. Així una particular lectura d'allò quotidià en clau de la passió de Crist, porta a la monja a convertir el pa en esponja, el vi i l'aigua, en el vinagre i les llàgrimes de Crist, o la carn en les llagues. Aquesta mena d'associacions es podrien englobar en un actitud escatològica més àmplia. Sota aquesta perspectiva es podrien també interpretar els càstigs corporals diversos.

La iconografia desenvolupada en imatges creades per a o en els monestirs femenins recollirà algunes d'aquestes experiències místiques. Algunes imatges mostren les monges nues, amb senyals a la pell com ara els estigmes o fuetades. Altres ensenyen les esposalles amb Crist de forma explícita: una monja nua que entra en el llit nupcial on l'espera Crist (imatge que es pot paragonar directament amb la literatura no religiosa). Una identificació tan directa de la pròpia vida a la del Crist, és quelcom propi de l'espiritualitat de les dones religioses. Aquestes en general experimenten la vivència de la fe de forma visceral, més a partir d'una identificació sentimental que no pas racional amb la Passió; això és, experimenten la fe a partir de la compassió (*cum passio*).¹⁸²⁰ Per bé que truculent, la mortificació del cos és un dels aspectes que ha caracteritzat les clarisses en molts moments de la seva història.

Les visions de les monges molt sovint són conseqüència d'una mística exacerbada, a través de les qual les religioses transmetien les seves pròpies experiències i sensacions. Tanmateix, no cal oblidar que aquestes demostracions no varen sortir mai d'un àmbit reduït.¹⁸²¹ És molt possible, per tant que dins el monestirs femenins tinguessin lloc més experiències d'aquest tipus de les que en tenim testimoni. Una manera de resseguir-les és a través de la biografia d'algunes monges que van esdevenir santes. Algunes d'elles foren abadesses, cosa que indica una pervivència de la puixança de les senyories abacials medievals al llarg de l'època moderna.¹⁸²² A continuació senyalem les clarisses que varen ser canonitzades en els diferents monestirs de Catalunya:

¹⁸¹⁹ FRUGONI, C., "Le mistiche, le visioni e l'iconografia: rapporti ed influssi", a BORNSTEIN, Daniel; RUSCONI, Roberto, *Mistiche e devote nell'Italia tardomedievale*, (Nàpols, 1999 (1992)), pp. 127-155.

¹⁸²⁰ HAMBURGER, J.F., "To make women weep. Ugly art as "feminine" and the origins of modern aesthetics," *Res. Anthropology and aesthetics*, 31 (1997): pp. 9-33.

¹⁸²¹ MUÑOZ FERNÁNDEZ, Á., "La palabra, el cuerpo y la virtud. Urdimbres de las "auctoritas" en las primera místicas y visionarias castellanas", a GRANA CID, María del Mar, *Las sabias mujeres: educación, saber y autoría (ss. III-XVII)*, (Madrid, 1994).

¹⁸²² BENVENUTI PAPI, A., "La santedat en àmbits femenins: funcions i representacions entre l'edat mitjana i l'edat moderna," *Revista d'Història Medieval*, 2 (1991): pp. 9-49.

Monestir de Santa Maria de Pedralbes:

Sor Delfina	1520
Sor Eufrasina Rovira	1564
Sor Petronilla Orda	1590
Sor Clara Savall	1592
Sor Eufrasina de Claramunt	1592
Sor Barbara Perellò	1602
Sor Maria de La-Nuza	1754

Monestir de Santa Maria de Jerusalem:

Sor Joana Moliner	1547
Sor Isabel Dufay	1548
Sor Aldonsa de Vera	1576
Sor Margarita Bru	1580
Sor Esperança Cañelles	1581
Sor Mariana Burguès	1585
Sor Maria Angela Cudina	1585
Sor Juana Vernigal	1586
Sor Mateha Castellvi	1600
Sor Miguela Espuny	1608
Sor N. Babau	1608
Sor Esperanza Gay	
Sor Magdalena Rovira	1619
Sor Juana Figuerola	

Monestir de Santa Clara de Castelló d'Empúries.

Sor Cecília Call	1572
Sor Veronica Babot	1584
Sor Angela Frasset	1588
Sor Catarina Eixalana	1597
Sor Serafina Raser	1603

Monestir de Santa Clara de Tarragona

Sor Angelica Ginestar	1583
Sor Archangela Barthomeu	1605
Sor Francisca Carreras	1613
Sor Francisca Constantí	1658
Sor Raphaela Rubert	1670

Monestir de Santa Clara de Girona

Sor Margarita Xammar	1570
Sor Barbara Moret	1590
Sor Julina Massià	1590
Sor Angela Bosch	1592
Sor Seraphina Candell	1593
Sor Gabriela Roset	1598
Sor Maria Rius	15??
Sor Beatriu Rius	15??
Sor Archangela Bas	1605
Sor Veronica Raset	1615

Monestir de Santa Clara de Perpinyà

Sor Estefania Benet	1574
Sor Isabel Bellver	1576
Sor Estefania	1577

Sor Mariana Tarba	1577
Sor Francisca de Donis y Durban	1578
Sor Juana Tamarona	1551
Sor Raphaela Rodés	1591
Sor Lluïsa de Terreros	1593
Sor Margarita Reverter	1594

Monestir de Santa Clara de Tortosa

Sor Francisca Servero	1580
Sor Mariana Juan	1602
Sor Brigida Joli	1610
Sor Cecília Andreu	1614
Sor Rosa Tamarona	1614
Sor Isabel Moliner	
Sor Eleonor Gonella	

Monestir de Santa Isabel de Barcelona

Sor Juana Fornes	1564
Sor Juana Bravo	1572
Sor Ana Mitjans	1594
Sor Elena Gonzalez	15??
Sor Margarita Garreta (que va morir a Montblanc)	1597
Sor Juana Seraphina	1598
Sor Madalena Sampson (que va morir a Montblanc)	1604
Sor Clara Monells	1612
Sor Isabel Ribelles i Aguiló	1614
Sor Veronica Rossell	
Sor Petronilla Palau	1624

Monestir de Santa Clara de Lleida

Sor Violant Canet	1658
Sor Candida Berenguer	1646
Sor Teresa Barcelo	1658
Sor Sabina Serra	1663
Sor Maria Angela Creus	1668

La crònica del pare Coll,¹⁸²³ i les notes cronològiques de l'*Índex* de sor Eulàlia d'Anzizu ofereixen alguns detalls sobre les monges canonitzades de Pedralbes. Cal tenir present que el que recullen aquestes fonts són informacions relacionades amb la canonització de les diverses religioses i que, en conseqüència, el que pretenen és exaltar les virtuts cristianes de cada monja, o la seva abnegació. Tanmateix, d'elles es poden inferir algunes dades sobre les seves activitats quotidianes, l'ús que feien dels diferents espais del monestir i dels objectes religiosos en general. És per tot això que ens hi entretindrem breument. En les properes línies mirarem d'utilitzar un tipus de vocabulari i redacció que reculli la forma en com varen ser descrites les vides d'aquestes sors per tal de deixar eflorar quines són les característiques que més es valoraren de cadascuna, i de quina manera

¹⁸²³ COLL, *Crònica de la província...*

s'explicà la seva vida.¹⁸²⁴

SOR DELFINA, estava casada però es quedà vídua de jove, i pel seu fervor religiós entrà al monestir. Molts la pretenien en segones núpcies, però ella els rebutjà per fer-se esposa de Crist. Hi havia una monja malalta al monestir, sor Angela Cornet. Delfina féu una molt devota súplica a Déu pregant-li que se l'endugués a ella enlloc d'Àngela. I Déu escoltà les seves pregàries. Morí el 6 de juny de 1520. Tots els autors recullen molts miracles d'aquesta “serva del Senyor”. Per exemple, l'abadessa Teresa de Cardona va tenir un trencament d'una vena ocular i gràcies a les oracions de Delfina es recuperà. Després de quatre anys de la seva mort, el seu cos va ser trobat incorrupte.¹⁸²⁵

SOR EUFRASINA ROVIRA, segons Eulàlia d'Anzizu, el 1564 “embalsamà lo monestir ab ses heroiques virtus, se distingí en la caritat y fou adornada ab lo do de profecia.” Desenganyada de les falses riqueses del món i havent-se quedat vídua d'un ric mercader de Barcelona, entrà en clausura. Aquí tingué com a tasca ocupar-se de les monges malaltes. Cada vegada que havia de donar alguna medicina a qualsevol malalta, primer s'agenollava davant d'alguna imatge de Maria Santíssima, i amb molta devoció resava una part del Rosari o de la Corona, suplicant moltes vegades que la mare de Déu fos intercessora a Déu perquè aquella medicina fos profitosa per a la malalta. La resta del temps el dedicava al Senyor, i d'ell rebia diversos favors. Resà perquè Isabel de Boxados no es tornés cega, tal com predeïen els metges. Déu li digué: “I si aquesta és la Meva voluntat?” Llavors ella respongué que li dongués paciència i resignació a Isabel per viure la resta de la seva vida cega. Pregava pels “Pobres christianos cautivos en tierra de moros, els esclavos de la ciudad de Argel: els germans Don Alfonso y Don Juan de Cardona.” Eufрасina va preveure el dia i l'hora en què moririen Don Alfons i una de les germanes que tenia al monestir. Això es va poder comprovar quan Juan va tornar a Barcelona, i ho parlà amb una altra germana que tenien monja al monestir. Aquestes visions sembla ser que varen ser un do de Déu. En una altra ocasió, mentre ella estava resant devotament a la imatge del capítol, Déu li permeté veure que els seus fills s'estaven esbatussant a Barcelona i plorà pregant per a ells.

SOR EUFRASINA DE CLARAMUNT, segons Anzizu, fou “amantíssima de la santa pobresa y molt austera, morí ab fama de santedat.” Corria l'any 1590, i ella en tenia 30. Filla de Barcelona, de família noble. S'esmerà especialment en la santa Pobresa i el Silenci. Només tenia un hàbit, amb una túnica de saial bast, sense portar mai ni tela ni camisa sobre el seu cos, fins que realment va estar molt malalta. Sempre anava descalça, llevat d'unes espadnyes d'espart. Mai estava més feliç que quan es trobava mancada de totes les conveniències temporals. Els divendres sants, dormia sobre el terra. Seguia el silenci de forma rigurosa, i mai va faltar al cor, encara que estés molt malalta.¹⁸²⁶

El mateix any 1590, segons Anzizu, SOR PETRONILLA ORDA, “pacientíssima y probada ab

¹⁸²⁴ Sobre monges que varen viure a Pedralbes al segle XIV vid. CASTELLANO i TRESSERRA, *Pedralbes a l'Edat Mitjana...* p. 345-379.

¹⁸²⁵ COLL, *Crònica de la província...* p. 342; ANZIZU, *Fulles Històriques...* p. 143.

¹⁸²⁶ COLL, *Crònica de la província...* p. 345.

moltes tribulacions vola al cel, passant no més un instant per lo Purgatori segons ho afirmà un religiós de gran virtut que la assistí.” Petronila Orda va néixer a Barcelona, en una família rica. Deixà les comoditats per ingressar a Pedralbes. Mentre hi va ser va patir tota mena de malalties que suportà estoicament perquè eren considerades proves divines. Malgrat tot, dividia la seva vida entre l'assistència al cor per l'oració i la labor per a combatre l'ociositat, la pitjor enemiga de l'ànima. Les altres monges l'admiraven molt. Va morir el 6 de desembre de 1590 assistida per fra Narcís Ferrer. Quan ja estava morta el frare va posar el seu cap damunt la difunta durant una estona, en oració. Després s'aixecà i digué que la monja era a la Glòria del pare havent passat pel purgatori (“un poquito te han chamuscado pero ya estás en el cielo”). Totes les monges se'n van alegrar molt i no dubtaren que el frare havia tingut una revelació.¹⁸²⁷

SOR CLARA SAVALL,¹⁸²⁸ fou una religiosa de gran virtut, en especial la del silenci (dipòsit seguríssim de tota perfecció religiosa). Per aconseguir aquest silenci tan rigorós, va portar durant molt de temps una pedra dins la boca. Només quan veia que alguna monja es saltava la rigorosa observància, se la treia per renyar-la, tant gran era el zel que tenia de l'observància de la regular direcció. Déu li va donar de sofrir molts mals al llarg de la vida, entre altres el mal d'orina, i d'altres mals en les parts de la puritat que els passà sense revelar als metges ni cirurgians, sacrificada a l'amor de la seva virginal puresa i honestat. El Senyor s'alegrava de veure patir la seva esposa amb tanta resignació, i li donava alivi mentre estava al cor amb les altres monges, resant. Pel seu zel i virtut la van escollir Mestra de Novícies. Morí el 15 de setembre de 1592, “vola al cel y deix olor de santedat en lo claustre.”

SOR BARBARA PALLARESA, segons Anzizu, o BÀRBARA DE PERELLÓ, segons el pare Coll,¹⁸²⁹ fou una gran imitadora de Santa Clara, especialment pel que fa a la cura de les malaltes. Assistia estrictament a l'oració i hi afegia el rigor contra el seu cos, amb aspres penitències i dures disciplines que deixaven el terra tacat de sang. Quan les germanes li preguntaren perquè era tan dura, ella respongué: “Germanes la jornada és llarga, i em convé treballar perquè sé que he de morir”. Resava devotament davant la imatge de la verge Maria que hi havia al cor del monestir. Va ocupar-se durant tota la seva vida de la cura i decoració d'aquesta imatge, gastant tot el que tenia en vestits i altres coses per ella. Un dia quan pujava per una escala per adorar la imatge va rebre un fort cop al cap que la va compungir en sang, i va morir. Fou el segon dia de Pàsqua de ressurrecció del 1602.

¹⁸²⁷ Ibid. p. 344.

¹⁸²⁸ Ibid. p. 345.

¹⁸²⁹ Ibid. p. 345.

b. Significat simbòlic i funció dels espais

“What strikes me is the fact that in our society, art has become something which is only related to objects, and not to individuals, or to life.”¹⁸³⁰

Michel de Foucault

Lectura simbòlica i funcional de les principals estances del monestir (església, sala capitular, refetor i cuina, infermeria, dormidor, claustre, cel·les de dia, lloc per al treball). S'ementarà el patrimoni moble que apareix referenciat en la documentació en relació a cadascuna de les sales.

¹⁸³⁰ Brainly Quote (octubre 2008); disponible a: www.brainyquote.com.

A una vida perfecta li ha de correspondre un monestir també perfecte. D'aquesta manera, les grans comunitats monacals varen intentar aconseguir una màxima adequació funcional dels llocs on residien. Es buscà la màxima eficàcia en els aspectes pràctics per tal que res no fos un obstacle per a poder aspirar a l'aprofundiment espiritual. A excepció de l'arquitectura bèl·lica, no existeix en tota l'arquitectura medieval cap àmbit en el que s'hagi reflexionat amb la mateixa firmesa sobre la concordança entre forma i funció, com en l'arquitectura monàstica.¹⁸³¹ Independentment de la seva església, el monestir va acabar essent l'únic gènere de l'arquitectura domèstica, que conjugava la màxima idealitat amb el més estricte funcionalisme. D'altra banda, en els monestirs medievals, s'obligava als monjos a veure en allò quotidià quelcom de sagrat, pel fet mateix de pertànyer al monestir. S'exigia una actitud ètica cap a les coses, que corria en paral·lel a una certa cura estètica.

En les ratlles que segueixen ens volem aproximar a la lectura de cadascun dels espais del monestir des de la perspectiva de la seva funcionalitat pràctica però també del seu contingut simbòlic. Per a portar a terme aquest exercici tindrem present que no podem interpretar l'arquitectura de forma asèptica o bé buida dels objectes que contenia, perquè seran precisament aquestes peces les que aportaran significat a cada estança. Sense els objectes ens trobaríem davant només de quatre parets, però no d'una sala capitular, un dormidor o un cor. En tant que béns mobles, aquests eren disposats de forma canviant, cosa que afegeix matisos a la interpretació que es pugui fer de cada zona. A més, els objectes ens parlen de les seves usuàries, de com els vivien i en conseqüència de com les sors experimentaven i interpretaven el seu propi hàbitat. Tal com reclama Foucault, cal que mirem els objectes artístics i els espais on van ser continguts plens dels individus i de la vida que van tenir en el seu moment. La nostra aproximació pretén fer-los reviure, per poder-los comprendre millor, lluny de la mirada esteticista contemporània.

¹⁸³¹ BRAUNFELS, *La arquitectura monacal...*, p. 16.

L'església i el cor de les monges. Construcció de l'espai sagrat.

L'activitat essencial de les monges, pròpia del seu estament religiós, és la PREGÀRIA, que sobre tot es portarà a terme dins l'església. La funció principal d'aquesta, com és lògic, és l'oració i la celebració dels diversos actes litúrgics propis de la religió cristiana.

El RES DE L'OFICI de les hores, regularà la jornada dins el cenobi,¹⁸³² igual que en tots els monestirs medievals hereus de les indicacions donades per sant Benet de Núrsia. Si bé les disposicions establertes per la regla seguida a Pedralbes són més aviat genèriques, es conserven diversos documents on apareix de forma més explícita com han de dur-se a terme les oracions, i on han de ser pronunciades. Aquests documents també ens ajudaran a veure quins són els requeriments i limitacions espacials necessaris per atendre l'obligació del culte. Carol Heitz, va ser un dels pioners de la historiografia alemanya en la recerca de relacions entre l'arquitectura i la litúrgia.¹⁸³³ Centrant-se en l'edifici religiosa d'època carolíngia, va afirmar que les formes arquitectòniques es troben essencialment determinades per les diferents accions litúrgiques. De manera que la tipologia d'una església a l'edat mitjana ve clarament dibuixada a partir de la funció que ha d'exercir, sigui monàstica, episcopal, papal, comunitària o individual. Aquesta aproximació va suscitar tant detractors com seguidors.¹⁸³⁴ La principal controvèrsia no és en negar les afirmacions de Heitz, sinó en posar en qüestió les fonts que utilitza per arribar a les seves conclusions. Certament caldria distingir bé entre les pregàries, els cants i les lectures santes, i els textos pròpiament descriptius del ritual. Nosaltres hem trobat alguna mostra d'aquests segons, els que expliquen el ritual, que seran els que utilitzarem en aquest capítol. Una de les ordinacions dictades per la reina Elisenda, l'escripta el 1345,¹⁸³⁵ ens il·lustra com devia ser l'activitat litúrgica habitual als primers anys del monestir.

La principal voluntat expressada per la reina fundadora és que sigui perpetuada la seva memòria, que es VETLLI PER LA SEVA ÀNIMA. No serà tant important el què es resa com el fet que es resi; per exemple les monges que no sabien de lletra no eren exemptes de les pregàries, sinó que les substituïen per oracions conegudes com el Pare Nostre o l'Ave Maria. Aquesta substitució

¹⁸³²“Del divinal officio, lo qual deu ésser fet a Nostre Seynor de die e de nuyt, sia assò observat: que aqueles sors les quals sabran cantar e liger deyen cantar lo officio divinal segons la costuma de l'orde dels frares menors, sens dissolució, ne massa alt, ne massa bax. E les sors que no saben lletres dixen XX e IIII Paternoster per matines, per laudes V, per prima, tercia, sexta e nona, per cascuna d'aquestes hores, diguen VII paternoster, per vespres XII, per completa VII; la qual manera de tot en tot sia observada en lo officio de madona sancta Maria. Per los morts encara diguen VII Paternoster en les vespres ab requiem eternam, e per matines XII, en lo temps en lo qual les sors que saben lletres fan lo officio dels morts, e quant les letrades, per alguna ocasion rahonable, no podran dir les hores sues a vegades ligen, ayen licència que pusquen dir Paternoster axí con elles sors que no han lletres”. GONZÁLEZ, RUBIÓ *Opus Cit.* p. 32.

¹⁸³³ Vid. HEITZ, C., *L'architecture religieuse carolingienne* (Paris, 1980).

¹⁸³⁴ PALAZZO, É., *Liturgie et société au Moyen Age*, Collection Historique (Mayenne, 2000), p. 140-149.

¹⁸³⁵AMP, Lligalls, Institucions, 136. Aquestes disposicions recullen el que ja s'havia dit en les anteriors ordinacions del Monestir però de manera més detallada. Per aquest motiu hem considerat adequat tenir-les presents. Dins aquest document, en un retall de full s'indica que “los dos capítols que son de les ordinacions de les misses e dels aniversaris deuen metre en los quaderns que seran dats als frares e als clergues en los missals”. Això indica la voluntat que aquestes disposicions fossin seguides de manera fidel pels seus executors.

d'oracions llegides, per les apreses de memòria, també es donava en altres convents, per exemple, en algun monestir de Galícia. En un testament on s'estableix un donatiu de llibres per a les sors de Santa Clara d'Allariz i Santa Clara de Santiago de Compostela, s'especifica que es resi per l'ànima de la difunta: "que cada freira rese dous salteiros por mina alma... e as que non souberen leere que resen pater nostres en quanto as clerigas resaren por letra".¹⁸³⁶ Aquesta situació lingüística no és exclusiva de les monges, ni per la seva reclusió ni per la seva condició femenina. Actualment fins i tot s'ha arribat a afirmar que el fet que les monges estiguessin tancades va permetre'ls d'assolir un grau de llibertat intel·lectual superior a les dones fora dels murs, en no suposar cap ingerència de l'espai públic reservat als homes.¹⁸³⁷ Molt sovint a l'edat mitjana els *litteratus* són els qui parlen llatí, però no necessàriament els qui saben llegir o escriure. Cal tenir present que en la societat medieval, els qui rebien una formació intel·lectual eren una minoria, tant de nens com de nenes. Només entre les classes nobles es pot parlar d'una certa alfabetització.¹⁸³⁸ Els qui deien missa (el capellà o l'escolà en el cas de les esglésies parroquials), prou habitualment recitaven les pregàries en llatí de memòria, no perquè n'haguessin estudiat el seu contingut i l'entenguessin, sinó perquè les havien sentit moltes vegades.¹⁸³⁹ Resseguir el grau de competència lingüística de totes les monges que han viscut a Pedralbes no és possible hores d'ara, però sí que, si més no, sabem que algunes rebien una formació de major calibre que d'altres. El grau d'instrucció que assoliren, tanmateix, segurament no era excessivament elevat perquè les pretensions erudites anaven en contra dels ideals de pobresa i humilitat predicats per la santa seràfica.¹⁸⁴⁰ El vincle entre les clarisses i el desenvolupament intel·lectual oscil·larà al llarg de la història, però és evident que en els monestirs més fidels a l'origen de l'orde o en els més observants, es produirà un rebuig cap a les lletres. Mostra d'això és aquest fragment del text fundacional del monestir de las Descalzas de Santa Clara de Madrid del segle XVII: "... y las que saben letras, no curen en aprenderlas; si el aprender a leer para el Oficio Divino sentía nuestra madre Santa Clara ser impedimento, qué será de las otras cosas".¹⁸⁴¹

En conjunt, a Pedralbes, ens haurem de situar més aviat en un marc d'aprenentatge oral, tot i que hi devia haver una minoria de sors que, en determinats moments de la història, rebien certa formació lectora.¹⁸⁴² Fos com fos, hi havia molt d'interès en què les pregàries es pronunciessin bé.

¹⁸³⁶ PALLARES, M.d.C., *La vida das mulleres na Galícia medieval (1100-1500)* (Santiago de Compostela, 1993), p. 143-147.

¹⁸³⁷ GARCÍA DE LA HERRAN, M.d.C., "El saber femenino en los claustros. Las Borja del Convento de Santa Clara de Gandía (s. XVI)", a V.V.A.A., *Las sabias mujeres II (siglos XIII-XVI). Homenaje a Lola Luna*, (Madrid, 1995), pp. 183-199.

¹⁸³⁸ BELL, D.N., *What nuns read: books and libraries in medieval English nunneries*, Cistercian Studies Series, n° 158 (Kalamazoo, Michigan; Spencer, Massachusetts, 1995), p. 57 i ss.

¹⁸³⁹ GRAVES, "Social space in the English...", p. 305.

¹⁸⁴⁰ Per un estudi iconogràfic de santa Clara i els llibres vid. YARZA LUACES, J., "La Santa que lee", a SAURET GUERRERO, Teresa; QUILES FAZ, Amparo, *Luchas de género en la Historia a través de la imagen. Ponencias y comunicaciones*, (Málaga, 2001), pp. 421-465.

¹⁸⁴¹ CARRILLO, J., *Relación histórica de la real fundación del monasterio de las Descalzas de Santa Clara de la villa de Madrid* (Madrid, 1616).

¹⁸⁴² CASTELLANO i TRESSERRA, *Origen i formació...* Anna Castellano constata com en l'inventari escrit el 1364 (AMP, Lligalls, Inventaris, 137), es registres "IIII Llibres qui foren dels templers en que aprenen les nines", que eren

Per això, quan Anna de Montcada, fervent novícia, va complir vint anys i va voler professar va generar un debat en el si de la comunitat perquè era balbucient. Finalment es va escriure al nunci apostòlic i aquest amb breu donat a Toledo el dia 1 d'abril de 1561 l'habilità commutant-li el res de l'ofici diví pel nombre de Pare Nostres i Ave Maries que li indiqués el custodi o el prelat.¹⁸⁴³

En un context d'efervescència escatològica com el de les darreries de l'edat mitjana s'estableix un sistema de solidaritat entre els vius i els morts en el què la pregària esdevé una eina molt eficaç per tal d'assegurar-se la Salvació.¹⁸⁴⁴ Serà important, doncs, que es recordi els qui han mort i per això es posaran en marxa diversos elements mnemotècnics. Al monestir de Pedralbes i en molts d'altres cenobis, serà constant la presència de senyals heràldics que recordin els fundadors. Un fenomen estrictament vinculat al sistema de *memoria* són les FUNDACIONS DE MISSES I ANIVERSARIS *pro anima defunctis*, molt habituals a la baixa edat mitjana a tot Europa.¹⁸⁴⁵ El monestir de Pedralbes no serà una excepció i ja des de ben al principi de la seva història es poden constatar institucions de beneficis en altars determinats.¹⁸⁴⁶ Aquestes fundacions consisteixen en un donatiu per a dotar una capella de tot el necessari per a portar a terme una litúrgia funerària concreta, junt amb una renda per a què es puguin celebrar misses de rèquiem amb la periodicitat desitjada. Naturalment per al monestir això suposà un ingrés de rendes que anaren a ampliar de forma substancial el seu patrimoni. El que ens interessa d'aquests donatius és que ens forcen a ser conscients de l'activitat litúrgica que es duia a terme dins el monestir. Així, doncs, les capelles laterals, entre contraforts de l'església no respondrien només a la tradició constructiva del gòtic meridional sinó a una clara necessitat litúrgica per poder donar resposta a la quantitat de misses i oracions diverses que s'hi havien de dur a terme. Quan les hem estudiat detingudament, les fonts documentals que hem utilitzat per a conèixer-ne l'antiguitat i el seu aspecte físic han estat principalment les diverses lleixes testamentàries i les fundacions de beneficis.

A banda de les misses per a difunts, també se celebraven misses per a esdeveniments especials, com per exemple la mort de Felip II el 1598. Després del traspàs del monarca a l'Escorial el 13 de setembre, en el monestir de Pedralbes es tocaren tres dies les campanes i el quart se celebrà ofici solemne. Aquest fet fins i tot tingué ressò en una de les possessions del monestir, Piera, on se

principalment llibres litúrgics, hagiogràfics i d'espiritualitat, en llatí.

¹⁸⁴³ AMP, *Chronològic*. Cita el pergamí n°117 que no hem vist.

¹⁸⁴⁴ Cfr. LE GOFF, *La Naissance du Purgatoire...*, p. 23.

¹⁸⁴⁵ BERMAN, "The Nuns of Saint-Antoine-des-Champs...", p. 4, l'autora insisteix en l'eficàcia que es concedia a les pregàries de les monges, o si més no a les misses de difunts celebrades en monestirs femenins. Segons l'autora, la dedicació a la pregària de les monges en general al llarg de l'edat mitjana, solia ser força més àmplia que la dels seus equivalents masculins.

¹⁸⁴⁶ Per a conèixer els detalls d'aquestes primeres deixes testamentàries vid. CASTELLANO i TRESSERRA, *Pedralbes a l'Edat Mitjana...*, p. 213 i ss. Altres exemples posteriors als que cita castellano serien: el testament d'Isabel Berenguer Galceran de Pinos, del 9 de mars de 1377 (ADB, *Gratiarum*, vol. 7, 1376-1380, fol. 25), on s'institueix un benefici perpetu a l'església del monestir de Pedralbes de 15 lliures anuals d'un lliure i franc alou —d'aquest se'n dóna part al monestir de Pedralbes i part a una altra església—, a més de 500 lliures anuals per un aniversari pels difunts de la família, i 12000 sous per a un altre aniversari que no s'especifica. Al segle XV també hi ha alguns exemples: ADB, *Gratiarum*, vol. 26 (1423), fol. 21v; ADB, *Processos*, n°1509, any 1484.

seguí el mateix ritual.¹⁸⁴⁷

La multiplicació de misses i oracions diverses no fou il·limitada. Al contrari. Sovint s'aplicaren REFORMES, PERMISOS I CONCESSIONS que o bé reduïen el nombre de misses a celebrar o les eliminaven completament. També s'ha de tenir en compte que el relaxament en la vida del monestir habitualment es reflectia en l'incompliment del seus compromisos, fins i tot dels més sagrats com la celebració de misses, o bé el seguiment de les oracions de l'ofici. Una de les primeres reduccions dràstiques es portà a terme el 1538.¹⁸⁴⁸

Des de la fundació la reina havia volgut, i la comunitat s'havia obligat per escrit, a resar cada dia els set salms penitencials amb lletania, i les hores de la passió, o de la Creu, l'ofici de difunts, i cada monja particular tot el psalteri cada setmana. També consta en cada una de les quatre ordinacions que féu la Reina que els sacerdots, frares i capellans havien d'aplicar la missa sempre per les ànimes del rei i de la reina, cantar cada dia dues misses en l'altar de santa Maria i un dia cada setmana, aquell corresponent al dia de la mort de cada un d'ells, anar en processó fins davant el sepulcre de la reina a cantar una absoluta. Cap d'aquestes indicacions no es complia quan sor Teresa de Cardona vingué del convent de Jerusalem el 1514 o 1515, per ajudar en la reforma del monestir de Pedralbes a sor Maria d'Aragó. Els resos s'havien deixat del tot, i com que s'havien admès fundacions des de l'any 1410, o ja poc abans, les monges consideraven que resant les misses de rèquiem de les diverses fundacions i recordant al final de cadascuna d'elles els reis fundadors, ja n'hi havia prou. Sor Teresa de Cardona volgué que es reprengués el que havia fixat Elisenda de Montcada, i així tant la comunitat com cada monja particular es posés en compliment d'una obligació demanada de la reina fundadora, com era la dels resos; ho acabà aconseguint però amb poca o cap satisfacció. Veient que les monges resaven més per claudicació a l'autoritat abacial que no per devoció a la fundadora, l'abadessa va resoldre sol·licitar una dispensa a l'autoritat apostòlica. Quant als resos de psalms penitencials, amb lletania de la Passió, o de la Creu, o de difunts i del saltiri s'acordà que fossin reduïts i commutatats en resar en el cor, immediatament de matines, sexta i vespres els psalms següents: *Deus in nomine tuo saluum me fac: A dominum cum tribularer clamavi i De profundis*, junt amb les oracions: *Deus cui proprium est: perpetua quosumus Domine pace custodi: i fidelium Deus*. Les reduccions de càrrega litúrgica també s'aplicaren a sacerdots, frares i capellans, tot i que en cap cas podien deixar de celebrar les misses ordenades per la reina fundadora.

Altres reduccions de misses i concessions foren aplicades al llarg del segle XVI i XVII. El 1665 es portà a terme la reforma d'Alexandre VII d'allò resat per les religioses de tots els ordes i, naturalment, les monges de Pedralbes s'hi afegiren. Un nou decret reduí les misses el 1729, i un altre el 1791. I encara el 1816 fou concedida l'absolució de 105 misses cantades, amb la condició de resar el *miserere*.¹⁸⁴⁹

¹⁸⁴⁷ ANZIZU, *Índex*.

¹⁸⁴⁸ AMP, *Chronològic*. Cita al pergami 137.

¹⁸⁴⁹ ANZIZU, *Índex*.

Malgrat que la concreció històrica que acabem d'exposar ens obliga a ser cauts a l'hora de creure massa firmament que allò prescrit en les ordinacions o establert en els testaments es complia fidelment, podem afirmar, tanmateix que la vida dins del monestir no segueix el RITME de les presses del món terrenal, sinó del divinal. El res de les hores funciona com un metrònom per al monestir. Un dels sons externs d'aquest ritme són els tocs de la campana de les monges¹⁸⁵⁰ que anuncia les oracions i assenyala cada moment del dia, fins a la fi del temps (del temps terrenal, òbviament). Marca les hores per al treball, per al descans, per l'estudi i és un referent no només per a les monges sinó per a totes les persones que viuen a prop del monestir. Tanmateix no és l'únic. La documentació consultada recull sovint despeses per adobar rellotges. Aquest objecte com a aparell mecànic té el seu origen en l'edat mitjana, de fet s'ha anomenat "la màquina medieval".¹⁸⁵¹ En aquell moment representava la configuració del cosmos, i captivava especialment als habitants de les ciutats. Cal pensar que la fragilitat d'aquestes primeres màquines és l'origen de les constants reparacions al llarg de la història. En donarem una mostra entre les diverses que recullen els llibres de comptes: el 27 d'abril de 1479¹⁸⁵² es paguen 16 sous i 6 diners al rellotger Jaume Ferrer per a que repari el rellotge despertador que és en el dormidor.

L'església es dota de tota una sèrie d'estratègies —tant materials com dels rituals que s'hi porten a terme— que permetran la creació d'un espai sagrat.¹⁸⁵³ L'església, o casa de Déu,¹⁸⁵⁴ ha de ser l'espai més gran i luxós del monestir, tant per la concepció espacial, com la decoració pictòrica i escultòrica. A més, en l'església l'arquitectura en pedra serà transcendida per l'oració, el cant i el fast litúrgic que s'hi despleguen.¹⁸⁵⁵ Tot plegat no es tracta de res més que diverses maneres d'EVOCAR LA DIVINITAT. L'espai pròpiament dit ha estat assimilat a Déu en múltiples ocasions dins la tradició judeo-cristiana.¹⁸⁵⁶ Diferents escolàstics medievals varen identificar la idea de espai amb Déu omnipresent, i com que per ells Déu era llum, tant la llum com l'espai varen ser considerats de caràcter diví.¹⁸⁵⁷ La simbologia de l'arquitectura religiosa de l'Edat mitjana ha estat objecte d'estudi

¹⁸⁵⁰ AMP, sèrie lligalls, Institucions 136, f. 7 v. línia 15.

¹⁸⁵¹ Vid. ZARAGOZÁ CATALÁN, "Juegos matemáticos; aplicaciones..."

¹⁸⁵² AMP, Llibre de comptes, 98, fol. 170.

¹⁸⁵³ COLEMAN, S.; COLLINS, P., "Constructing the sacred: the anthropology of architecture in the world religions," *Architectural Design*, 66 (1996): pp. 14-18.

¹⁸⁵⁴ Ez 43, 7.

¹⁸⁵⁵ DAVRIL, D.A.; PALAZZO, E., *La vie des moines au temps des grandes abbayes* (2000), p. 213.

¹⁸⁵⁶ JAMMER, M., *Concepts of space the history of theories of space in physics* (Cambridge, 1970), p. 27-94.

¹⁸⁵⁷ VAN de VEN, C., *El espacio en arquitectura. Evolución de una idea nueva en la teoría e historia de los movimientos modernos* (Madrid, 1981), p. 41. Pel que fa a les relacions entre l'escolàstica i l'arquitectura gòtica vegeu el cèlebre article: PANOFKY, E., *Arquitectura Gòtica y pensamiento escolástico*, vol. 12, *Genealogía del Poder* (Madrid, 1986). Presentació de Francisco Calvo Serraller. Coincidim amb aquest darrer autor a l'hora de considerar que existeixen una sèrie d'"hàbits mentals" que porten a solucions paral·les en diferents àmbits però pensem que pel que fa a l'arquitectura de la baixa edat mitjana a Catalunya, la llum no seria l'element protagonista i determinant, sinó l'espai.

des de fa temps.¹⁸⁵⁸ Des de bon principi el discurs ha estat dominat per la constatació que l'església reflecteix les concepcions medievals del cosmos, principalment vertebrades entorn de l'expressió del poder de Déu. Així l'església des de la perspectiva dels teòlegs de l'Edat mitjana, seria una mena de paradigma del món. Un dels estudis més representatius és el d'Erwin Panofsky.¹⁸⁵⁹ Aquest autor ara ja clàssic indica que no pot ser fortuïta la concomitància entre el temps de l'emergència de la teologia escolàstica i l'arquitectura gòtica. La divisió del pensament pròpia d'aquest corrent trobaria així la seva visualització monumental a través de les noves formes arquitectòniques ogivals.

La DECORACIÓ ARQUITECTÒNICA pròpiament dita, juga un rol significatiu. Les sèries de columnes que separen els diferents trams de la volta, i els panys de la capçalera, a cada línia d'imposta es van multiplicant: a mesura que s'allunyen del terra, l'entramat de columnes es va complicant fins a arribar a les voltes. Seguint la manera cristiana de concebre el món de baix a dalt,¹⁸⁶⁰ l'oració dels fidels, peça clau de la vida dins el monestir, també ascendiria fins a la volta i s'aniria perfeccionant quan s'apropés al cim, és a dir al cel. Per tant, l'interior de l'església podria ser considerat com el lloc on es pot experimentar en vida i a través de la litúrgia, la Jerusalem Celest. L'aspecte de la volta original de l'església ha estat modificat al llarg dels anys,¹⁸⁶¹ per la qual cosa no sabem fins a quin punt la pedra que veiem ara quedava nua o no. Podem intuir però que segurament serví de suport per a la policromia. Tal com es pot observar en fotografies (lám. 104)¹⁸⁶² anteriors a la restauració del segle XIX, la tomba de la reina Elisenda, situada en l'absis de l'església, presentava un fons blau amb estrelles grogues, una imatge del cel. Seria possible que aquesta fos la decoració inicial de la volta de l'església, tal com s'observa per exemple a la basílica d'Assís?

A la decoració arquitectònica cal sumar-li la seva vestimenta, això és la indumentària litúrgica, imatges i elements que serveixen per decorar l'església durant les solemnitats, aspectes que detallarem més endavant en un capítol específic. D'aquí podríem deduir que, des de la perspectiva arquitectònica, l'església es vol el més buida possible, com a mínim en el nivell més proper al terra, per tal que els béns mobles utilitzats en l'habillament dels murs s'hi puguin disposar d'una manera variada. Com si es tractessin de petits estudis de televisió o escenaris de teatre, les capelles seran caixes buides que s'ompliran del decorat que toqui segons la funció (taules d'altar, draps historiat, pal lis...), segons l'acte litúrgic que s'hi representi. Què és la missa, l'Eucaristia, la consagració del

¹⁸⁵⁸ PALAZZO, *Liturgie et société...*, p. 147.

¹⁸⁵⁹ PANOFSKY, *Arquitectura Gótica y pensamiento...* El text original en anglès és del 1967.

¹⁸⁶⁰ LE GOFF, *La Naissance du Purgatoire...*, p.11.

¹⁸⁶¹ Com s'ha explicat a la part 2 d'aquesta tesi, el 1774 es va emblanquinar l'interior de l'església i seguí així fins a 1894 en què, en netejar els paraments de les parets, es trobaren que sota la calç no hi havia pedra, sinó només obra de reble. En la restauració es varen arrebossar les parets i s'hi marcà un fals especeig. El projecte era de l'arquitecte Joan Martorell i Montells (1833-1906) i consistia en rascar l'emblanquinat de les parets, l'arrebossat dels paraments llisos, el canvi de paviment, l'enderroc de la paret del cor alt i la col·locació en aquell lloc del nou orgue i d'una reixa de ferro. Es van policromar les claus de volta, els capitells i les tombes de les capelles ensems que la trona i l'arcosoli de la reina Elisenda en el presbiteri, on, a part de modificar la policromia (un cel blau estrellat) s'hi posaren noves escultures en substitució de les antigues, malmeses ja feia molt de temps, en la part de la tomba que es guarda a l'interior de l'església.

¹⁸⁶² AHCB-AF. Sepulcre de la Reina.

pa i el vi, sinó una escenificació del gest que féu Jesús abans de morir? Què són els sacerdots, sinó mers actors¹⁸⁶³ que re-presenten (tornen a presentar com si Jesús tornés a ser entre els homes) l'escena del Sant Sopar? L'espai dins l'església, doncs, es podria analitzar més aviat com a contenidor simbòlic de la riquesa de Déu, o com a mínim dels objectes més preuats pel seu valor material.

Però l'església no serà l'únic "espai ric."¹⁸⁶⁴ Només sota permís explícit de l'abadessa els frares i clergues podien dir missa en ALTARS FIXOS O PORTÀTILS situats en les cases del monestir o en qualsevol altra dependència.¹⁸⁶⁵ Amb la presència de l'altar i de l'oficiant aquests espais es convertirien també en "rics," i per tant en canviava la concepció. El CLAUSTRE també serà un espai on es duran a terme determinades celebracions; per exemple, l'ofici de morts, serà cantat per frares i sors en processó fins a la tomba de la reina: ells per dins l'església, i elles per dins el claustre. La tomba bifaç, que ja devia estar si mes no prevista el 1341,¹⁸⁶⁶ ens denota un requeriment litúrgic, que ens remet a la Regla altra vegada, en l'observància estricta del vot de clausura per part de les monges.

Precisament la CLAUSURA farà que s'hagin de tenir presents també algunes requestes particulars. En primer lloc, l'oració és un dels moments en què coincideixen la comunitat femenina i la masculina, per la qual cosa els moviments d'ambdues han d'estar ben delimitats, igual que la seva disposició.¹⁸⁶⁷ Els frares i els clergues ocuparan principalment l'altar major de l'església, i el cor situat al centre d'aquesta, mentre que les monges estarien recloses rere les cortines i reixes del seu COR. Des d'aquí dalt les diferents cerimònies litúrgiques només es poden seguir escoltant-les, perquè diferents tanques obstaculitzen la visió directa de l'altar i en conseqüència de les activitats dels frares, especialment la consagració. Fins i tot actualment, amb un mur de separació convertit en una reixa, si hom seu al cadiram del cor no pot veure l'altar. Pel que fa a monestirs de clarisses no és un cas aïllat,¹⁸⁶⁸ perquè sovint en d'altres conjunts la clausura portava a aquesta contradicció. Per un cantó les monges tenien una especial devoció per la contemplació del cos de Crist, però d'altra banda no podien observar la cerimònia de la missa pròpiament dita. Aquesta característica no és nova de les monges clarisses. Ja en la tradició del cister, ni els monjos malalts, ni els conversos

¹⁸⁶³A part dels inventaris, les ordinacions de les misses també indiquen com havia de ser l'*atrezzo* dels sacerdots. Per exemple, per llegir l'Evangeli i les Epístoles calia que es guarnissin de vestidures diaconals i subdiaconals. AMP, sèrie lligalls, Institució 136, f.8 v.

¹⁸⁶⁴ Contraposem el concepte "espai ric" al d'"espai pobre" o utilitari. Ens referim a les zones especialment privilegiades dins el monestir per a l'acció simbòlica o ritual. Aquests àmbits se situen en els llocs més alts dins la jerarquia significat del conjunt monàstic.

¹⁸⁶⁵ AMP, sèrie lligalls, Institució 136, f. 9 r. línia 15.

¹⁸⁶⁶ AMP, sèrie lligalls, Institucions 136, f.5 r.

¹⁸⁶⁷ AMP, sèrie lligalls, Institucions 136.

¹⁸⁶⁸ BRUZELIUS, "Hearing is believing..."

per bé que sentien els cants dels altres monjos, no podien veure el presbiteri perquè estaven ubicats al *retrochoro*. A tal fi es disposaven altars en els límits dels seus cors, dins l'església però separats dels altres monjos. Per tal de rebre la comunió passaven pels passadissos laterals.¹⁸⁶⁹ A la baixa edat mitjana aquesta qüestió és rellevant perquè creix cada cop més l'èmfasi que es dona durant la missa al moment de la consagració, quan els elements esdevenien la sang i el cos de Crist.¹⁸⁷⁰ Això va encoratjar la pràctica de l'elevació de l'hòstia perquè tothom la pogués veure.¹⁸⁷¹ Cal esmentar el paper destacat que van jugar els ordes mendicants en la propagació de la devoció a l'Eucaristia; només recordem que santa Clara sol representar-se acompanyada d'un petit sagrari amb l'hòstia consagrada a qui s'atribuïen poders miraculosos. Es diu que la ràtzia dels musulmans sobre el convent de Sant Damià d'Assís el 1240 fou aturada gràcies a la intervenció de la Santa que mostrà el cos de Crist als infidels. Per a l'espiritualitat franciscana a més, l'Eucaristia recorda cada dia el misteri de la humilitat perquè Crist és present dins el món a través de l'encarnació.¹⁸⁷² Per als franciscans aquesta, l'encarnació, s'entén des d'una perspectiva espiritual: així com Déu s'ha fet home entre els pobres, de la mateixa manera els frares i les monges hauran de deixar les seves possessions, els seus béns i a sí mateixos, per a seguir a Jesús. S'han de fer pobres com ho fou Jesús.

Donada la importància que atorgaven les monges a la materialització dels sentiments religiosos, el sagrari jugarà un rol molt important. Potser les monges no podien "veure" la missa però sí que podien adorar el cos de Crist en el sagrari. És més, gaudien del privilegi d'adoració perpètua.¹⁸⁷³ L'inventari de 1364¹⁸⁷⁴ registra dues custòdies diferents per a tenir-hi el Corpus Christi: una dins el cor de les dones i l'altra per a l'església "de fores," sobre l'altar major. Encara avui, a Pedralbes, sempre hi ha una monja o altra que adora el sagrari tot el dia. A Mallorca, les monges tampoc no poden veure el presbiteri i també tenen el privilegi de poder adorar el santíssim.¹⁸⁷⁵ El sagrari fou ubicat en primer lloc al cor de les monges de l'església, però tal vegada després del Concili de Trento es restringí la seva disposició en l'altar major, o una capella exclusiva.¹⁸⁷⁶

A Pedralbes sembla prou evident que les monges utilitzaren els dos CORS dels peus de l'església, mentre que l'altre, el del centre de la nau, estava reservat per a la comunitat de frares del conventet. Ara bé, per a quines celebracions s'utilitzava cada cor? Les monges no sortien mai dels seus cors? No acompanyaven mai els frares en les pregàries o misses de celebració d'aniversaris o

¹⁸⁶⁹ MUÑOZ PÁRRAGA, "La iglesia..."

¹⁸⁷⁰ BYNUM, C.M., "Why all the fuss about the body? A medievalist's perspective," *Critical Inquiry*, 22 (1995): pp. 1-33.

¹⁸⁷¹ GRAVES, "Social space in the English...", p. 316.

¹⁸⁷² PAUL, "La signification sociale...", p. 19.

¹⁸⁷³ MESSEGUER FERNÁNDEZ, P.J., "El culto a la Eucaristia en el monasterio de Pedralbes siglos XIV y XVI," *Archivo Ibero-americano*, XL (1980): pp. 115-122.

¹⁸⁷⁴ AMP, Lligalls, *Inventaris (137)*, any 1364 i 1376. Nosaltres l'hem pogut consultar directament però aquest inventari ha estat transcrit en diverses ocasions; la darrera: CASTELLANO i TRESSERRA, *Origen i formació...*, p. 825.

¹⁸⁷⁵ RIPOLL, L.; FERRÀ, J.M., *Les monges tancades* (Palma de Mallorca, 1990).

¹⁸⁷⁶ RODRÍGUEZ G. de CEBALLOS, A., "Liturgia y configuración del espacio en la arquitectura española y portuguesa a raíz del Concilio de Trento," *Anuario del Departamento de Historia y Teoría del Arte (UNAM)*, III (1991): pp. 43-52.

pro anima? Per a d'altres monestirs s'ha suggerit que les monges jugarien un paper actiu en la seva situació dins l'església, i en l'ús d'aquesta, com per exemple a Santa Clara de Nàpols o bé a Königsfelden.¹⁸⁷⁷

En relació al cor de les monges també s'ha de tenir present que a més de la funció litúrgica que hem esmentat també tindria una funció d'auto-representació. La JERARQUIA que s'estableix en la comunitat queda reflectida en la disposició de les monges en les diverses cadires.¹⁸⁷⁸ Aquesta distribució no és cap novetat de les clarisses. En els monestirs cistercencs, per exemple, el cor ja estava tancat. Al centre d'aquest cancell hi havia una porta flanquejada pel seient de l'abat al costat sud i pel del prior al nord. A partir d'aquestes cadires se situava la resta de la comunitat, seguint sempre un ordre jeràrquic i d'antiguitat. Davant de les cadires del cor es disposaven els bancs dels novicis, que sentien cantar els monjos darrere seu. En el centre del cor hi havia el faristol.¹⁸⁷⁹

Coneixem un testimoni sobre l'ÚS DEL COR de Pedralbes per a la institució d'una nova abadessa. El 1493¹⁸⁸⁰ s'interroga a sor Orfresina Bruguera sobre sor Violant de Montcada. Explica com va ser escollida abadessa, i com va jurar el seu càrrec, prenent les mans del ministre provincial de l'orde. Després el ministre va agafar les mans de sor Violant i la va fer seure a la cadira corresponent al seu nou càrrec dins el cor de les monges. Llavors, asseguda l'abadessa, van anar passant totes les monges en processó per prestar-li obediència.

Les PROCESSIONS són habituals en els monestirs perquè són una manera ordenada de moure's per l'espai. Moure un grup de monges que han de trobar-se en unes hores en concret al cor, i que han d'entrar i sortir amb ordre és més senzill si es coreografia. A aquesta qüestió s'hi ha d'afegir el component ritual que suposa aquesta organització.¹⁸⁸¹ A Pedralbes a més de la processó que hem explicat davant de cadascuna de les cares de la tomba de la reina Elisenda, seran habituals les del Corpus i els enterraments. En aquestes ocasions sovint entraran a clausura alguns frares com ara el confessor.

L'església en tant que lloc sagrat també actua com espai semblant al que avui seria un jutjat: un lloc on es certifica una veritat. Per això es fan promeses sobre l'altar o bé s'institueixen alguns documents de caràcter pràcticament notarial. Per posar un exemple dels citarem a Pere Matamala que constituí hereu a l'altar major de l'església del monestir.¹⁸⁸²

¹⁸⁷⁷ JÄGGI, "Eastern Choir of Western..."

¹⁸⁷⁸ GILCHRIST, *Gender and material culture...*, p. 125.

¹⁸⁷⁹ MUÑOZ PÁRRAGA, "La iglesia..."

¹⁸⁸⁰ AMP, Lligalls, Montcada, 157.

¹⁸⁸¹ Per conèixer quines, quan i com eren les processons a la Barcelona del final d'edat mitjana vid. FERNÁNDEZ-CUADRENCH, J., "Les processons extraordinàries a la Barcelona baixmedieval (1339-1498). Assaig tipològic," *Acta Historica et Archaeologica Mediaevalia*, 26 (2005): pp. 403-427.

¹⁸⁸² ANZIZU, *Índex*.

L'església com l'espai per a la música

“Quis cantat bis orat”
Sant Agustí

Una altra estratègia dins el sistema de *memoria*, al que ja ens hem referit anteriorment, és la MÚSICA. Aquesta pren un paper protagonista en l'església: a part de ser un element efectista clau,¹⁸⁸³ ajuda a què les oracions siguin pronunciades sense error.¹⁸⁸⁴ L'església, doncs, pot ser interpretada com a indret per a la música, mentre que la resta del monestir és el lloc del silenci. Ambdues són maneres d'escoltar Déu: en l'església a través de la paraula i la música, i en el reste del monestir a través dels sons de la natura, reproduïts especialment en el jardí del claustre, i també escoltant el propi silenci interior. Tot i que tal vegada en el context de la Baixa edat mitjana es dóna una importància cabdal al sentit de la vista, en un monestir de monges, cal tenir també present l'oïda.¹⁸⁸⁵ Les sors estaven aïllades del món per barreres físiques (murs, cortines, reixes), que els impedièn especialment el contacte visual amb qualsevol persona aliena a la comunitat. El lloc que ocupaven a l'església, el cor, també estava segregat visualment. Ara bé, aquesta separació no es donava en relació a l'ACÚSTICA.¹⁸⁸⁶ La pregària cantada i la importància de la paraula en l'oració va fer que fins i tot, en alguns monestirs, es van instal·lar una mena d'altaveus (gerres) per tal que les pregàries de les monges se sentissin millor.¹⁸⁸⁷ S'ha especulat també que la situació del cor en una posició elevada fos per tal que les veus agudes de les monges que cantaven els oficis poguessin projectar-se per tota l'església, rebotant contra el sostre. Aquesta tradició es podria veure ja en els *matreum*, o galeries de les dones de les primeres esglésies paleocristianes o bizantines.¹⁸⁸⁸ La preocupació per la qualitat auditiva segons alguns autors, també hauria propiciat l'ús de la nau única.¹⁸⁸⁹

¹⁸⁸³ En les ordinacions de misses s'especifica qui ha de cantar cada oració, de manera que, si es s'haguessin seguit les indicacions del document, es devia produir una alternança de cors femení i masculí, i de cant pla i polifonia. AMP, sèrie lligalls, Institucions 136, fol. 4 v.

¹⁸⁸⁴ Sobre aquesta qüestió i el rol que juga la música en l'espiritualitat vid. LOCHNER, F.C., "Source Readings on the Practice and Spirituality of Chant: New Text, New Approaches," *Essays in Medieval Studies*, 8 (1991): pp. 67-77.

¹⁸⁸⁵ En aquest sentit diversos estudis recullen la voluntat dels fidels, i per extensió de les monges, de veure alguns dels moments litúrgics més destacats. Vid. BRUZELIUS, "Hearing is believing..." RECHT, *Le croire et le voir...*

¹⁸⁸⁶ Per a una aproximació a l'evolució de l'acústica en els temples cristians vid. SENDRA SALAS, J.J.; NAVARRO CASAS, J., *La evolución de las condiciones acústicas de las iglesias: del Paleocristiano al Tardobarroco* (Sevilla, 1997).

¹⁸⁸⁷ HARRISON, K., "Vitruvius and acoustic jars in England during the Middle Ages," *Transactions of the Ancient Monuments Society*, 15 (1968): pp. 49-54.

¹⁸⁸⁸ GILCHRIST, *Contemplation and Action...*, p. 124.

¹⁸⁸⁹ BRANNER, R., *Gothic Architecture* (New York, 1971), p. 43: l'autor desenvolupa aquesta teoria en relació als frares predicadors, dominics.

Un altre element a tenir present a l'hora de valorar la preocupació per l'acústica en les esglésies mendicants en general, és la predicació. Són conegudes les prèdiques teatralitzades de frares mendicants, com ara les de l dominic Vicenç Ferrer, per citar un cas conegut, que aplegaven multituds entorn les catedrals.¹⁸⁹⁰ Aquest fet ha portat a assumir a molts autors que els edificis havien de respondre físicament a aquestes necessitats. Recentment però, s'ha proposat que aquesta perspectiva peca d'innocència. Es pot observar que, malgrat que les constitucions de Narbona indicaven que les cobertes de les esglésies franciscanes fossin de fusta llevat de l'absis (solució econòmica i beneficiosa per a l'acústica), gradualment s'anaren substituint per voltes de creueria de pedra, més luxoses, sense que les qüestions auditives semblin jugar-hi cap paper.¹⁸⁹¹ Tal vegada, en el cas que ens ocupa, la música fos més determinant per a configurar acústicament l'església que no pas les prèdiques. En alguns llibres de comptes hem trobat que de tant en tant es paga a un frare o un capellà, sigui seglar o pertanyent a algun orde, perquè vingui a predicar al monestir. N'hi ha exemples de diversos anys i es corresponen a moments litúrgics importants de l'any, com la Pasqua o bé l'Assumpció. Ara bé, no podem afirmar que totes aquestes prèdiques es portessin a terme a l'església, donat que en alguns dels pagament s'indica que el sermó fou pronunciat en el refetor. Tal vegada en aquest àmbit, cobert amb un sostre de fusta a doble vessant sobre arcs diafragma l'acústica fos més adequada? Per citar una d'aquestes despeses a tall d'exemple direm que el 3 de gener de 1522, es pagà al mestre Castenyolí de l'orde dels predicadors, dues lliures i vuit sous per quatre sermons que havia fet dins el monestir.

Pel que fa a la música pròpiament dita,¹⁸⁹² només en podem tenir notícies a través de les ordinacions de misses i aniversaris on s'indica que la litúrgia ha de ser cantada,¹⁸⁹³ i a través dels inventaris on es recull algun "missal ab nota", cosa que indica la presència de partitures.¹⁸⁹⁴ També són coneguts els cantorals d'inicis del segle XVI conservats encara al

¹⁸⁹⁰ CARDINI, F., "Aspetti ludici, scenici e spettacolari della predicazione francescana," *Storia della città*, 26-27 (1983): pp.53-64.

¹⁸⁹¹ GARCÍA ROS, *Los franciscanos y la arquitectura...*, p. 109.

¹⁸⁹²En relació a la música franciscana vid.: TERNI, C., "L'espressione musicale francescana, povera e per tutti: Giuliano da Spira," *Storia della Città*, 26-27 (1983): pp. 91-94. BOADAS LLAVAT, A., "Notas para una Historia de la música franciscana," in *Los Franciscanos Conventuales en España. II Congreso Internacional sobre el Franciscanismo en la Península Ibérica* (Barcelona, 2005); WAGNER, L.J., "Franciscan Chant as a Late Medieval Expression in the Liturgy," *Essays in Medieval Studies*, 5 (1988): pp. 45 - 56. Per a l'estudi de la música en convents femenins, en concret el de Santa Clara d'Astudillo, vid. CÁTEDRA, P.M., *Litúrgia, poesía y teatro en la Edad Media. Estudios sobre prácticas culturales y literarias* (Madrid, 2005); LORENZO ARRIBAS, J., *Musicología feminista medieval*, Cuadernos de investigación medieval (Madrid, 1998).

¹⁸⁹³ AMP, sèrie lligalls, Institucions 136.

¹⁸⁹⁴ AMP, sèrie lligalls, Inventari, 137. Vid annex 3.

museu del monestir.¹⁸⁹⁵ Aquests llibres es recolzaven en diversos faristols.¹⁸⁹⁶ L'actual, amb decoració heràldica feta de marqueteria, prové de Montserrat, i fou ofert a Pedralbes el 1518. Tanmateix, les monges varen haver de pagar vuit sous als bergants que pujaren el faristol des de la vinya fins a l'església.¹⁸⁹⁷ Avui la litúrgia continua essent cantada, especialment en els dies assenyalats: 11 d'agost (Santa Clara), 15 d'agost (dia de l'advocació del monestir), Nadal i Pàsqua. Per les monges ocupar el càrrec d'organista, o cantora, continua essent un honor. Per entonar els salms que es resen durant el dia hi ha una rotació setmanal per tal que totes puguin cantar-los al llarg de l'any.

L'orgue, al ser un instrument que apareix a la Bíblia, serà permès dins l'església, i omplirà l'espai d'un aire celestial. Els llibres de comptes recullen moltes notícies sobre la reparació o construcció de nous orgues. A continuació ressegüim les dades que hem trobat de forma exhaustiva. Si ens hi entretenim és perquè moltes d'aquestes notícies apareixen en la secció dels llibres de comptes que es refereixen a l'obra, segurament perquè en la reparació d'aquests instruments hi participaven obrers no especialitzats en orgues, sinó només fusters o manyans. També creiem que la transcendència dels orgues del monestir de Pedralbes mereixerien un estudi més aprofundit, el primer compàs del qual podria ser aquest recull de dades. Volem fer notar que la majoria de despeses en relació als orgues al llarg de la història es portaren a terme durant els mesos de tardor.

En l'inventari escrit just després de la mort de la reina, el 1364,¹⁸⁹⁸ es registren ja "un organs." Ara bé, la primera referència explícita a la reparació dels orgues és de l'any 1410.¹⁸⁹⁹ En primer lloc es compren una sèrie de materials per arreglar els orgues menors, que són a l'església: sec de carbó (2 sous i 8 diners), una unça de banquet (2 diners), aiguacuita (3 diners), dues plomes de voltor (6 diners), 8 canes de veta (1 sou), 3 albadines per a les manxes (5 sous i 4 diners), i un sou de claus. A continuació es paga un tant no especificat a fra Linas per adobar els orgues majors. Ell mateix i el seu "companyó" cobraren 8 sous de companatge mentre eren en el "monestir dels frares menors adobant los organs." O sigui, que en el conventet també hi havia orgues. Per últim es paguen 28 sous a Domingo Blasco, el fuster habitual d'altres obres al monestir, i el seu fadrí el

¹⁸⁹⁵ BOHIGAS, P., "Les miniatures dels cantorals de Pedralbes", *Miscel·lània en homenatge a Montsenyor Higinio Anglés*, (Barcelona, 1958-59). Recentment, aquests cantorals han estat estudiats per Josefina Planas en diverses ocasions, la darrera arrel de l'exposició inaugurada al monestir el 2005: V.V.A.A., *Pedralbes. Els tresors...* p. 136 i ss.

¹⁸⁹⁶ PIERA i MIQUEL, M., "Faristol/Armari de cor", a CASTELLANO i TRESSERRA, Anna; CUBELES i BONET, Albert, *Petras Albas. El monestir de Pedralbes i els Montcada (1326-1673)*, (Barcelona, 2001), p. 176.

¹⁸⁹⁷ AMP, Llibre de comptes, 113, fol. 82.

¹⁸⁹⁸ AMP, Lligalls, Inventaris, 137.

¹⁸⁹⁹ AMP, Llibre de comptes, 84, fols. 34v i 35.

companatge de quatre jorns que han treballat en aquests dos orgues. El llibre de comptes número 94, entre els anys 1450 i 1452 recull diversos pagaments semblants per a adobar els orgues, que no repetirem. El 18 de novembre de 1490,¹⁹⁰⁰ el monestir paga un sou i vuit diners a en Miquel Aragonès, traginer del monestir, per comprar una aluda¹⁹⁰¹ per adobar els orgues, tant els grans com els petits. El 1517,¹⁹⁰² Lluç Ximeno ha de fabricar *quosdam* orgues al cor de l'església. No gaire més tard, tot i que dos abadiats després, el 25 de novembre de 1521¹⁹⁰³ el monestir pagà 3 lliures i 12 sous a Miquel Serdanya per a adobar els orgues de l'església, no s'especifica si són els del cor de les monges o algun altre. El 1626, essent abadessa sor Emerciana de Montcada, els pares Antonio Llorens i Juan Olius, frares menors, varen fer un orgue nou a l'església, que amb alguns canvis i afegits, havia de durar fins dos-cents setanta-vuit anys més tard, o sigui fins el 16 de setembre de 1895, quan es va beneir el nou.¹⁹⁰⁴ El 1927¹⁹⁰⁵ es posà un motor elèctric a aquest orgue nou, que costà mil nou-cents setanta-cinc pessetes que foren previngudes a les germanes M^aMagdalena Rüssermer i sor Mª Carme Nadal. S'inaugurà el dia de santa Eulàlia.

Tornant a l'orgue del segle XVII, hem de dir que a Antonio Llorens també se li atribueix la construcció dels orgues catedralicis de Lleida, València, Seu d'Urgell i Barbastro. L'orgue barrocc de Pedralbes va haver de ser arreglat en diverses ocasions: el 1728,¹⁹⁰⁶ el monestir pagà vuit sous per reparar el "pandero y sonajes del orga." El 1753,¹⁹⁰⁷ es fan les manxes de l'orgue que costen per sis dotzenes de pells blanques 22 lliures, per aiguacuit, claus ferros, fusta i jornals dels fusters 40 lliures. El primer dia d'octubre de l'any següent,¹⁹⁰⁸ s'afina l'orgue i es canvien alguns registres. El setembre de 1756,¹⁹⁰⁹ es fa la caixa de l'orgue, a tal fi es paga als fusters tota una sèrie de materials que costen en conjunt 88 lliures i 1 sou. El que cal per a l'orgue és: claus, llates, posts, gavarrots, per fusta i claus (8 lliures 1 sou 7 diners), guix (12 lliures i 1 sou), 22 quintars de calç a 5 sous 3 diners el quintar (6 lliures 6 diners), aigua cuit i o cara clara (3 lliures 5 sous 6 diners), paper platejat

¹⁹⁰⁰ AMP, Llibre de comptes, 103, fol. 154v.

¹⁹⁰¹ Aluda: pell d'ovella o de be, adaobada i suavitzada, i que en blanc o colorida s'emprava per a fer guants, bosses, folrades de llibre, etc.

¹⁹⁰² ANZIZU, *Índex*.

¹⁹⁰³ AMP, Llibre de comptes, 116, fol. 62r.

¹⁹⁰⁴ AMP, Speculum, 22. ANZIZU, *Fulles Històriques...* p. 156 i 195. SANAHUJA, *Historia seráfica de...*, p. 822.

¹⁹⁰⁵ AMP, Dietari d'arxiu.

¹⁹⁰⁶ AMP, Llibre de comptes, 178, fol. 90.

¹⁹⁰⁷ AMP, Llibre de comptes, 192, fol. 60v.

¹⁹⁰⁸ AMP, Llibre de comptes, 192, fol. 61.

¹⁹⁰⁹ AMP, Llibre de comptes, 194, fol. 64v.

(15 sous). A més, es paga al ferrer de Sarrià 15 lliures i 10 sous per a les reixes, 6 sous per a claus; al mestre de cases, el fadrí i el manobre (19 lliures 10 sous); els jornals de fuster (36 lliures). El mes de desembre el monestir pagà a l'orguer Sr. Jopeph Boscà 264 lliures. La despesa és molt considerable, però no devia ser suficient perquè el 10 de gener de 1759¹⁹¹⁰ es pagaren a l'organer Anton Boscà 18 lliures i 15 sous que són per a “remiendos” necessaris per a l'orgue; i el 17 d'abril de l'any següent, el mateix mestre cobrà 40 lliures per mig registre de la dolsaina que posà en l'orgue i per a afinar-lo. El 1761,¹⁹¹¹ es pagaren 24 lliures i 15 sous “per a l'obra de tapar el bantanal per traure l'aigua del orga per la fusta ço es 10 bigas y 36 llatas.” Sor Eulàlia d'Anzizu en el seu *Índex* recull la notícia que el 1777 es posaren registres nous a l'orgue: contra baixos i clarins. El dia 3 de desembre de 1782¹⁹¹² es paga a Jopseh Pujol, organer, 140 lliures això és 75 lliures pel registre de la cara de l'orgue, i 65 lliures per les manxes.

A més de l'orgue de l'església al monestir hi havia altres instruments. Per exemple, el 1905 es comprà un nou armonium procedent dels pares franciscans de Montblanch. El preu fou l'antic armonium de les monges.

¹⁹¹⁰ AMP, Llibre de comptes, 197, fol. 55

¹⁹¹¹ AMP, Llibre de comptes, 198, fol. 59.

¹⁹¹² AMP, Llibre de comptes, 213, fol. 52.

La vestimenta de l'església: l'aixovar litúrgic

Un cop analitzat com es va bastir l'església, ens volem centrar ara en com es va vestir. La majoria de les peces de les que parlarem han desaparegut i això ens dificulta tenir una imatge acurada de l'edifici en cada moment de la seva història. L'església al llarg del temps no estava nua, sinó vestida amb un luxós i abundant FAST LITÚRGIC. Per conèixer-lo, els inventaris¹⁹¹³ es presenten com els testimonis principals. Sota l'epígraf "robes de," s'enumeren tots els objectes que hi havia en cadascuna de les estances del cenobi. Si en els espais utilitaris trobem objectes de poc valor, a la SAGRISTIA de l'església s'hi guarda tot un tresor. En la llista s'hi inclouen nombrosos objectes, la majoria tèxtils. De manera que si només es tenen en compte els retaules de l'església, aproximació habitual dels historiadors de l'art, la major part dels objectes que modificaven la concepció espacial queden desatesos. Els exemples més significatius els hem classificat per tipus, per a evidenciar el nombre i importància de cadascun d'ells.

L'origen dels objectes que analitzarem és divers: molts foren comprats directament per la comunitat però també d'altres provenen de donatius post-mortem de les monges, o bé de fundacions d'aniversaris de persones externes al cenobi. Això ens pot fer reflexionar sobre la varietat d'estils que es concentraven en un sol espai.

Per la seva abundància, i la riquesa dels materials (brocats d'or i argent, sedes o tafetans), la INDUMENTÀRIA és sense dubte la protagonista del fast litúrgic. Aquest vestit de l'edifici és altament significant i actua com a reforç del contingut simbòlic de cadascun dels espais, i també per senyalar-ne la seva sacralitat. En certa manera l'edifici es prepara per a l'arribada del Senyor, donant exemple del que també ha de fer un cristià. Així és com s'explica en la paràbola del banquet de noces de l'evangeli de Mateu (Mt 22, 1-14): tothom és convidat al Regne del Cel, al banquet; tanmateix cal estar preparat, cal posar-se el vestit de festa perquè "molts són cridats, però pocs són escollits." Per a posar de relleu el seu paper i la importància que rebia per als protagonistes que interactuaren amb el conjunt arquitectònic ens hi referirem de manera extensa.

De peces de roba a l'església n'hi ha de diverses menes.¹⁹¹⁴ El que la documentació anomena "vestiments", són els terns utilitzats pels preveres i els seus ajudants. Les peces bàsiques que componen un tern són: la casulla, les dues dalmàtiques, per al celebrant i els seus diaques. Però també poden incloure altres peces com són la tunicel·la (camis o alba), l'amit, l'estola, el manyiple o manyople, i en alguna ocasió la capa pluvial. A aquest conjunt s'hi ha d'afegir tot allò que serveix

¹⁹¹³ AMP, Lligalls, Inventaris (137).

¹⁹¹⁴ La col·lecció de l'actual monestir de Pedralbes en conserva algunes del segle XVI i XIX: MARTÍN, R.M., "Casulla amb brodats de la passió", a CASTELLANO i TRESSERRA, Anna; CUBELES i BONET, Albert, *Petras Albas. El Monestir de Pedralbes i els Montcada (1326-1673)*, (Barcelona, 2001), p. 185; MARTÍN, R.M., "Casulla de Sant Pere", a CASTELLANO i TRESSERRA, Anna; CUBELES i BONET, Albert, *Petras Albas. El Monestir de Pedralbes i els Montcada (1326-1673)*, (Barcelona, 2001), pp. 186-187; MARTÍN, R.M., "Corporals i animetes dits de la reina Elisenda de Montcada", a CASTELLANO i TRESSERRA, Anna; CUBELES i BONET, Albert, *Petras Albas. El Monestir de Pedralbes i els Montcada (1326-1673)*, (Barcelona, 2001), pp. 188-189.

per a la decoració de l'altar com ara els frontals, les estovalles, o els corporals. Les diverses escultures solien vestir-se també, amb conjunts tèxtils fets a mida. Per últim cal tenir present altres peces com ara els pal·lis, els coixins, les tovalloles que es posen sobre els faristols i sota dels llibres sagrats, o les cortines amb les que es tapen les imatges alguns dies de l'any. Majoritàriament aquesta ocultació es duia a terme per Quaresma, tot i que tal vegada també es tapaven pels aniversaris de mort de la fundadora. Prova d'això és l'adquisició l'any 1413 de cotonina tenyida per a posar als costats de l'altar major i davant del panteó de la reina Elisenda.¹⁹¹⁵

Un dels primers testimonis que conservem d'aquesta mena de decoració tèxtil són els inventaris de 1364 i 1376.¹⁹¹⁶ S'hi registren tota mena de peces guardades a la sagristia: dos coixins grans coberts de drap d'or per seure; dos coixins petits amb la història del crucifix i amb un "sede magestatis"; vuit coixins petits obrats de seda que els fan servir els capellans de fora; dos ventalls, un de fulla d'or i un altre de seda; dos ventalls amb ploma de paó, que són per a l'altar; set vels d'or i un verd daurat; un vel que es posa al peu de la imatge de santa Maria sembrat de flors de fulla d'or i perles; unes vestidures de vellut blau sembrades de brodats d'argent per a la imatge de santa Maria i el seu fill; unes vestidures de drap d'or amb una orla de pedres i perles; unes vestidures de tafetà vermell amb esteles de fulla d'or; un mantell de drap d'or, un altre de tafetà blau amb una orla d'or, i un tercer de tafetà verd; dos mantells de drap d'or per a les diverses imatges; quatre peces de vellut vermell carmesí amb la història de l'Anunciació, de sant Joan Baptista i de santa Caterina sembrat d'estels d'or amb perles, que és per a l'altar de les dones; dos pal·lis de drap d'or; disset pal·lis de diaspra,¹⁹¹⁷ amb senyals de Montcada els quals foren donats per Ot de Montcada; dos draps de seda; dos pal·lis feruls que estan contínuament en els altars de fora; un frontal amb imatges que tenen les diademes de perles; un frontal de fulla d'or i perles; un frontal amb lletres d'or amb perles; dos frontals de vellut vermell amb serment d'or i de perles; vuit frontals amb diversos brodats; un sobre-altar de seda blanca amb les orles balves sembrat amb roses i amb flors d'or; quinze sobre-altars brodats de seda diversos colors; un sobre-altar de seda que és per adorar la creu; uns vestiments de vellut vermell i d'or; uns vestiments de drap d'or complets; uns vestiments de vellut daurat complets; uns vestiment d'or complets; uns vestiments de diaspra vermells complets, que estan folrats de tafetà verd; uns vestiments de seda blanca i verda completa; uns vestiments de seda vermella amb pàmpols verds complets; uns vestiments de diaspra vermells amb pàmpols verds complets; nou camis festivals: tres amb paraments de seda de drap d'or, uns altres tres amb paraments de diaspra vermells i els darrers verds i blancs; quatre casulles, dues a l'altar major, una de drap verd i l'altra blava clara de camocà,¹⁹¹⁸ i els altres dos que estan a l'altar de sant Honorat,

¹⁹¹⁵ ANZIZU, *Índex*.

¹⁹¹⁶ AMP, Lligalls, *Inventaris (137)*, any 1364 i 1376. Nosaltres l'hem pogut consultar directament però aquest inventari ha estat transcrit en diverses ocasions; la darrera: CASTELLANO i TRESSERRA, *Origen i formació...*, p. 825.

¹⁹¹⁷ Diaspra: tela de seda procedent d'Orient.

¹⁹¹⁸ Camocà: teixit de seda vellutat.

una de drap d'or i l'altra de seda; vuit palis de fusta que estan a l'altar major i els altres altars de quaresma; quatre palis blancs de drap brodats de seda que es fan servir per quaresma; dues cortines de seda que es fan servir per a l'altar major durant les festes; vuit cortines blanques que es fan servir els dies de cada dia per als altars de fora; una cortina blanca que es fa servir per quaresma a l'altar de les dones; dos draps de tafetà violats amb flors d'or que serveixen per cobrir les caixes de les relíquies; deu tapits¹⁹¹⁹ amb diverses senyals; quatre cobertors de drap d'or i de seda per a les aspersions d'aigua beneïta; un drap d'or i un drap vermell que es fa servir junt amb un llençol per a l'aniversari del rei; uns vestiments de cendar negra amb pali i amb camis i amb el seu complement; dues tovalloles grans que serveixen a l'Evangelí, una brodada d'or i de seda; tres tovalloles brodades de seda que serveixen al faristol i unes petites que serveixen per a donar la pau a les dones; quatre capes de professes; quatre sobre pallisses; un vestiment de drap de lli blanc, casulla, camis, amit, estola, manyiple, i cinyell amb paraments negres que es fa servir per Quaresma; dos draps historiats, una citara de seda.

Quan morí la tercera abadessa del monestir de Pedralbes, sor Sibil·la de Caixans, deixà a l'església del monestir un notable frontal de seda i or, ornat de perles, per a l'altar del cor.¹⁹²⁰

Al llarg del segle XV¹⁹²¹ també trobarem referències a la indumentària litúrgica, tot i els alt-i-baixos econòmics que va viure el cenobi. El 1415, Francesca Aragonès entregà al monestir un drap de seda blanca brocat d'or. El mateix any sor Saurina de Vallseca féu brodar per Joan Guitard i Perico Bertran, un pal·li amb una imatge de Maria Santíssima amb Jesús al braç, amb brodats pel camper. El 1420 sor Elionor de Santa Pau donà al monestir uns ornaments de drap de seda vellutat brodats d'or, i moltes altres coses. El 1448 sor Margarita de Montcada féu donació d'una capa per a l'església, de seda vermella brocada d'or i altres coses. El 1466 es comprà tern carmesí brocat d'argent amb fressadures i figures brodades. El 1485 el monestir adquirí tela negra per a les reïxes de la església, i tela de Sicília i filampua per vels; aquesta podria ser una de les conseqüències de les reformes empreses.

Durant el segle XVI les adquisicions es repetiren. Destaquem tan sols el donatiu d'un pal·li per part del Consell de Cent, el 1538.¹⁹²²

A finals del segle XVIII, el 1780, es comprà un pal·li i credença per a completar el tern de sant Miquel i en canvi es varen vendre un pal·li dit de sor Setantí i una tovallola de brocat. Tres anys després, es feren guarnicions per a les cortines de Nostra Senyora al cor de les monges, i per a una capa de les senyores abadesses. També es compraren, entre d'altres, dues casulles i cortines per a la imatge de Nostra Senyora de Gràcia.¹⁹²³

¹⁹¹⁹ Tapit: catifa.

¹⁹²⁰ ANZIZU, *Índex*.

¹⁹²¹ ANZIZU, *Índex*.

¹⁹²² AHCB, Consell de Cent, 1B, II 55. 1538-1540, fol. 203 i 240.

¹⁹²³ ANZIZU, *Índex*.

Gairebé un segle després, el 1877, el monestir víctima d'un engany ven dos tapissos riquíssims i antics per baix preu i pert altres joies.¹⁹²⁴

Arrel de la restauració de l'església, el 1896 es col·locaren cinc tapissos pintats per Victoriano Codina Langlin¹⁹²⁵ en l'absis. També es féu elaborar un tern de teixit d'argent brodat d'or amb la imatge de santa Clara. D'alguns pal·lis antics s'arreglen quatre casulles amb imatges: dues vermelles amb sant Pere i sant Francesc, una blanca amb la Immaculada Concepció i els seus atributs, i una negra amb trofeus de la Passió pel Divendres Sant. Es col·loca una cortina partida en dues meitats en el Sagrari, de teixit d'argent i brodada.¹⁹²⁶

El segon grup en importància i abundància són els OBJECTES D'ORFEBRERIA: calzes, patenes, copons, joies per a la mare de Déu i el nen Jesús (corones, arracades, anells...), crucifixs, entre d'altres. Els reliquiariis també solien ser de metalls preciosos o de llautó daurat. El rei Jaume II per complaure la seva esposa Elisenda, però segurament també perquè compartir amb ella un gran fervor religiós, va sol·licitar al Sultà de Babilònia una sèrie de relíquies de sants. També li demanà el calze consagrat per Jesús durant el Sant Sopar, el braç de sant Simó, entre altres. El 1326, el rei demanà al soldà Abulfat Mohamed el cos de santa Bàrbara per al monestir de Pedralbes, que just acabava de fundar Elisenda.¹⁹²⁷ Ella mateixa farà donatiu d'alguna d'aquestes relíquies a d'altres monestirs, com el de Sant Francesc de Girona.¹⁹²⁸ Anys més tard, el 1583, es féu una donació al monestir de relíquies de vint sants.¹⁹²⁹

De nou el primer recull d'aquest tipus d'objecte el trobem en els inventaris ja esmentats de 1364 i 1376 on es detallen els següents: un anell d'or que és bo per al mal d'ulls; dues cabelleres per a la imatge de santa Maria, una de canons i perles, i l'altra de fil d'or; quatre corones de fulla d'or amb perles i pedres, dues per al nen Jesús i dues per a la seva mare; una moscha¹⁹³⁰ amb pedres diverses i perles; un reliquiari de lata d'argent daurada amb diverses imatges en la qual hi ha encastada la vera creu, diverses pedres fines i perles grosses, conté els ossos de sants i està cobert

¹⁹²⁴ ANZIZU, *Índex*.

¹⁹²⁵ Victoriano Codina Langlin (1844-1911) fou escultor, pintor, decorador i dissenyador de tapissos, prolífic i polifacètic. Va viure entre Roma, Barcelona, París i Londres. Es podria dir que fou l'únic pintor espanyol del segle XIX que va situar la seva carrera professional a Londres en detriment de París i Roma. El 19/05/06 es trobà una pintura seva a la Reial Acadèmia de Ciències i Arts de Barcelona. Cfr. ELÍAS, S., "V. Codina Langlin," *La Il·lustració Catalana*, 5 març (1911); MIRANDOLA, P.d., "Cartas parisienses - Exposición de Bellas Artes," *La Ilustración Española y Americana*, 22 mayo (1876).

¹⁹²⁶ ANZIZU, *Índex*.

¹⁹²⁷ MARTÍNEZ FERRANDO, *Biografía de Elisenda...*, p. 17.

¹⁹²⁸ LÓPEZ, A., "Reliquiario del convento de San Francisco de Gerona," *Archivo Ibero-americano*, IV (1915): pp. 121-125.

¹⁹²⁹ Roma Indicció XI del Pont. de Gregori XIII, any XII, dia 4 de Novembre. AMP, Llibre privilegis apostòlics, P 16, fol. 420. També AMP, Pergamins, n° 136. Les relíquies corresponen als següents sants i santes: sant Lluch evangelista, sant Llorenç màrtir, el cap de Sant Vicenç màrtir, sant Fabià papa i màrtir, sant Sebastià màrtir, sant Jordi màrtir, sant Julià màrtir, sant Esteve Protomàrtir, sants Chrisantí i Darié MM, sants Cosme i Damià MM, sant Blai B i M, sant Christòfol M, sant Antoni presbíter i M, sant Geroni presbíter i confessor, santa Llúcia V i M., santa Cecília V i M., santa Apolònia V i M., santa Susanna V i M., santa Beatris V i M., santa Àgatha V i M.

¹⁹³⁰ Moscha: agulla de sivella.

amb lates de cristall; el cap de santa Caterina encastat en argent; una candalareta de llautó on hi ha diverses relíquies i un canó de cristall on hi ha una de les espines de Jesucrist; una caixa d'ivori i de baus¹⁹³¹ on hi ha dues de les onze Mil Verges; una altra caixa de llautó on hi ha diverses relíquies de sants; una creu d'argent daurada, esmaltada, amb pedres fines i perles grosses i la Vera Creu encastada; una creu de cristall i jaspi amb el peu d'argent esmaltat; una creu d'argent daurat amb pedres fines i amb perles crosses, també amb la Vera Creu; una creu gran de cristall que es fa servir per als aniversaris; una custòdia d'argent daurada i esmaltada amb diverses pedres fines que sol estar en el cor de les monges on tenen el Corpus Christi; una capça d'argent on tenen el Corpus Christi a l'església de fora, sobre l'altar major; quatre calzes d'argent, daurats i esmaltats, i quatre tots blancs; una copa d'or esmaltada posen el cos de Crist quan les dones combreguen; dos encensers d'argent, una barca, i una cullera que serveixen per a l'encens; un bassí d'argent per a l'ofrena; una copa de cristall amb el peu d'argent; dues canadelles;¹⁹³² dos canalobres de cristall; dos canelobres de ferro grans que estan al cor de les dones davant llur altar; una caixa daurada per a tenir el Corpus Christi el dijous sant; dos bacins de llautó; un salpasser cobert de llautó; dues calderetes que es fan servir a la salpassia de dins i de fora; dos canalobres de fusta obrat d'or que es fan servir al cor.

El 1387, morí sor Constança de Cruïlla i féu donatiu d'un calze. El 1399 Pere de Vilarnau, prevere, fundà un aniversari en l'església i per aquest motiu deixà divuit morabatins barcelonins que varen ser convertits en una custòdia per al Cos de Crist.¹⁹³³

Al llarg del segle XV, en paral·lel a la construcció del monestir s'anaren comprant diverses peces. El 1407, el monestir comprà per 660 sous i 6 diners dos calzes d'argent i una copa que pesaren 4 marcs, 5 onces i 3 quarts. El mateix any també es féu esmaltar i daurar un calze (o calzer), se'n brunyí un altre a canvi de donar-li a l'argenter dues llànties d'argent, un calze i una copa vella.¹⁹³⁴ El 1416, Guillem féu diverses peces per al monestir: una custòdia d'argent "bell e netament obrat, daurat e smaltat ab pedres y perles", ha de pesar de 10 a 12 marcs. A canvi li donaren 3 calzes, una coberta de psalteri, un cap i altres coses tot d'argent.¹⁹³⁵ També se li comprà un reliquiari que costà 82 lliures.¹⁹³⁶ El 1422 es comprà una creu i dos calzes, tot d'argent, donant per fer-ho: "2 canalaobres d'argent, poch y veys, una creu idem idem, e ben antiga, dos calzers d'argent trencats e fort antics, 7 anaps d'argent esmaltat e mitja culler trencada, 1 anap d'argent daurat e smaltat amb senyals de reys (?), 1 parell de cullerers daurades, á més CXXXXI lliures que sobrenen de les obres del capítol, florins de diverses monjes, 72 de la abadessa en memoria de les 72 espines de Jesucrist,

¹⁹³¹ Baus: biguetes de fusta.

¹⁹³² Canadella: cadascun dels dos pitxerets o ampolletes amb broca que serveixen per a ministrar el vi l'aigua per a l'oblació en una missa.

¹⁹³³ ANZIZU, *Índex*.

¹⁹³⁴ ANZIZU, *Índex*.

¹⁹³⁵ AMP, Lligalls, Custòdia, 83

¹⁹³⁶ AMP, Manual Notarial, 17 fol. 24v (3); AMP, Speculum, 21, fol. 46.

una correege de cuyro ab cap, civella e platons d'argent, un anell d'or ab un balaix ab un angel inscrustat, dos cullers d'argent daurat y smaltats. La creu pesa XX marchs 3 onses. Tot ensemps se compraren uns canalobres smeltats d'obra morisca.”¹⁹³⁷ El 1423, sor Saurina de Vallsecha, deixà dos calzers, ornaments complets blancs i d'or, i altres coses per a l'església.¹⁹³⁸ El 1441, s'adquirí un calze daurat amb decoracions a l'interior, a l'argenter de Barcelona Bernat Laupard; s'encarrega de l'adquisició sor Clara de Vallseca, monja del monestir de Pedralbes, el preu és de 22 lliures, i el pes de cinc marcs.¹⁹³⁹ El 1469 el monestir ven a l'encant públic una custòdia antiga d'argent daurat amb sis esmalts de vidre i dos àngles daurats als dos costats, l'un sostenia una creu i l'altre una llança; també una “caxifla” d'argent daurat. Tot pesà 34 marcs i una zonga de plata neta, un cop tretes les pedres i esmalts.¹⁹⁴⁰ El 1490 s'adobà el reliquiari de les santes espines, i uns anys més tard, el 1499 se'n comprà un altre.¹⁹⁴¹

El segle XVI va començar amb una renovació de l'orfebreria de l'església. El 1504, l'abadessa donà a sor Maria d'Aragó que feia d'escolana, una creu de corall amb la Pietat d'una peça, i un paternoster de làmina grossa de corall.¹⁹⁴² L'any següent s'adobaren la Vera Creu d'argent daurat, un canalobre de l'altar del cor, una altra creu i un encenser.¹⁹⁴³

Maria d'Aragó partí del monestir de Pedralbes per retornar al del Madrigal el 1520 i hi deixà 1700 morabatins amb els que es compraren diverses peces d'indumentària litúrgica i orfebreria.¹⁹⁴⁴ I el 21 d'octubre de l'any 1549, es pagà al mestre argenter de Barcelona Marià Gener, sis lliures dotze sous i dos diners per a adobar la creu major i el reliquiari gran.¹⁹⁴⁵

Al llarg del segle XVII també sovintejaren adquisicions d'orfebreria, malgrat que el monestir no passava pel seu millor moment econòmic: el 1605¹⁹⁴⁶ es comprà una creu de cristall per a don Joan de Montcada; el 1695 l'argenter Jeroni Alemany féu el segell menor del monestir.¹⁹⁴⁷

Durant al segle XVIII també es recullen notícies sobre l'orfebreria com per exemple el 1735,¹⁹⁴⁸ es registra un pagament d'onze lliures i 4 sous per a fer daurar els calzes de l'església.

A finals del segle XIX, el 1871, entraren lladres a l'església i robaren diverses peces: el vericle de la custòdia, d'or finíssim gran i molt antic, voltat de diamants, esmaragdes, i robins, una

¹⁹³⁷ AMP, lligalls, Creu, 81, armari XXII.

¹⁹³⁸ ANZIZU, *Índex*.

¹⁹³⁹ AMP, Manual Notarial, 21, fol. 123 (2).

¹⁹⁴⁰ ANZIZU, *Índex*.

¹⁹⁴¹ ANZIZU, *Índex*.

¹⁹⁴² AMP, Llibre de comptes, 107, fol. 89.

¹⁹⁴³ ANZIZU, *Índex*.

¹⁹⁴⁴ AMP, Llibre de comptes, 114.

¹⁹⁴⁵ AMP, llibre de comptes, 129, any 1549, fol. 129 (6).

¹⁹⁴⁶ AMP, Llibre de comptes, 139, fol. 24 (4).

¹⁹⁴⁷ ANZIZU, *Índex*.

¹⁹⁴⁸ AMP, Llibre de comptes, 182, fol. 77v.

custòdia de metall blanc donada per sor Isaura el 1853, dos Crismeres d'argent; tres calzes d'argent amb patenes i quatre enlletteres. Una creu processional de metall antiquíssima d'esmerat treball i un drap de groc amb puntes. Pocs anys després, el 1884, es comprà una custòdia nova d'estil neogòtic d'argent daurat amb alguns brillants i rubins. I encara, l'any de la inauguració de la restauració de l'església, el 1896, es féu una custòdia nova amb la que sor Maria de La Nuça havia regalat al monestir.¹⁹⁴⁹

Una altra joia dins l'església són els LLIBRES. De fet, no hi ha cap monestir que pugui funcionar completament sense llibres. Eren imprescindibles per al culte, però també exercien un paper de referència per a la història de la institució. Els llibres per a la comunitat eren una de les seves possessions més essencials i preuades.¹⁹⁵⁰

Aquests es guardaven a la sagristia i en els diversos altars de l'església. Segurament també n'hi havia en els diversos armaris del claustre. Els llibres imprescindibles per als serveis litúrgics es tenien en el cor de les monges. El que és evident és que no hi ha una cambra específica per a guardar els llibres, o sigui, no hi ha una biblioteca a Pedralbes fins que el 1927 és restaurada la cel·la de sant Joan, en el primer pis de l'ala de la infermeria. Es va treure la calç que hi havia al sostre, i en veure que la volta era de fusta, es tornà a enrajolar i s'habilità com a biblioteca.¹⁹⁵¹ Avui encara conserva la biblioteca Florensa.

La dada més antiga sobre llibres a Pedralbes és el regal de sor Constança de Vilardell, el 1335, de tres llibres de cor.¹⁹⁵² Les donacions entre monges o de monges al monestir seran molt habituals, si més no, per als primers anys de la història del cenobi.¹⁹⁵³ També arriben llibres al monestir per altres vies, per exemple el 1347¹⁹⁵⁴ Pau Cleria prevere del monestir de Corbera, del bisbat de Tortosa va vendre a l'abadessa de Pedralbes un missal romà de pergami, amb la primera pàgina negra i la darrera vermella pel preu de 15 lliures.

En els inventaris ja citat de 1364 i 1376 es llisten els següents llibres: un saltiri amb cobertes d'argent caplletrat d'or; nou missals que estan pels altars i les capelles de fora; tres oficians grans amb nota; tres leccioners, dos santorals i un dominical; tres responsers dominicals; quatre responsers sancatorals; tres saltiris de cor; dos saltiris mitjancers; dos responsers en què hi ha l'ofici comú; dos proses petites i una de gran; una Bíblia en dos volums en llatí; dos flors sanctorum en

¹⁹⁴⁹ ANZIZU, *Índex*.

¹⁹⁵⁰ HAMBURGER, J.F., "Women and the Written Word in Medieval Switzerland", a BIERI, S.; FUCHS, W., *Building for Books. Traditions and Visions*, (Basel. Boston. Berlin, 2001), pp. 122-139.

¹⁹⁵¹ AMP, Dietari d'arxiu.

¹⁹⁵² ANZIZU, *Índex*. AMP, Llibre de defuncions, I. CASTRO y CASTRO, "Necrologio del monasterio...", p. 433.

¹⁹⁵³ CASTELLANO i TRESSERRA, *Origen i formació...*, p. 222-223.

¹⁹⁵⁴ AMP, *Speculum*, 21, fol. 4.

romanç; un flors sanctorum que es en llatí; unes exposicions d'Evangelis que són en llatí; un Gènesi en romanç; dos capítols; dos dataris; un ordinari; dos llibres de vida dels sants pares; quatre llibres que foren dels templers on aprenen les nines; un evangelister que està a l'altar major; un llibre de vicis i virtuds en romans; un epistoler; un sintillari en què es llegeix a la taula; un llibre de morts; un llibre de santa Maria Magdalena; un llibre gran de paper que s'anomena lucidari; un llibre per a la Sacra de les dones; un llibre de miracles de sant Francesc; la regla de les sors en llatí i en romans a un volum; un breviari que està en cadena en la capella de santa Elisabet.

Les referències a llibres en la documentació en posterioritat són una constant, ja sigui per a l'elaboració de bell nou, com a donatiu *post mortem* o bé perquè alguns dels que ja formen part de la col·lecció del monestir necessiten alguna restauració, com per exemple el 1409,¹⁹⁵⁵ es comprà cuir vermell (3 sous i 2 diners) per adobar els llibres. També són habituals les adquisicions de llibres per a portar els comptes o de cauteles;¹⁹⁵⁶ aquests però no els hem computat en l'extracte de dades significatives que oferim a continuació.

Seguint algunes notícies ofertes per sor Eulàlia d'Anzizu en el seu *Índex*, veiem que el 1411 Ramón Samer, familiar de l'Archebisbe de València fa comprar 55 psalteris per a les monjes que costen tots 55 sous; el 1420, es féu el llibre de cor anomenat Oficier.

El 1415,¹⁹⁵⁷ es compraren dos pergamins que es posaren en el saltiri del cor de les monges (2 sous i 3 diners), també aigua de peix, aigua cuita i tatxes de cuir per a lligar eun missal (8 sous i 6 diners), i una cadena per a posar en un saltiri que és al cor de les monges (3 sous 8 diners).

El 1423,¹⁹⁵⁸ es comprà a Joan Desplà, convers i llibreter, diversos llibres fets per a l'esclava Rosa, entre els que hi ha un "lectionari." Hem de suposar doncs que les monges no són les úniques lectores del monestir?

Als anys 1430,¹⁹⁵⁹ s'efectuen diversos pagaments al mateix llibreter per a "lligar i relligar diversos llibres."

El 1450-1451,¹⁹⁶⁰ es recull l'import donat al llibreter Esbert (o Isbert?) per tots els adobs que féu als llibres del monestir: posar trossos de faixes, tatxes i gafets als quatre llibres grans del cor de les monges (60 sous); adoba un saltiri de les monges que estava tot esquinçat, calia apedaçar-lo i guarnir-lo (15 sous); posa cobertes noves a un altre llibre (7 sous i 6 diners); posa posts, cobertes, i fulls nous al missal de l'altar de sant Honorat (20 sous); canvia les posts al Flors Sanctorum de les monges (15 sous); canvia les cobertes a un lectioner petit (7 sous); restaura un saltiri de les monges en el que llegien les escolanes que estava tot esquinçat (8 sous); canvia les cobertes de vedell vermell

¹⁹⁵⁵ AMP, Llibre de comptes, 83, fol. 18.

¹⁹⁵⁶ AMP, Llibre de comptes, 87, fol. 186.

¹⁹⁵⁷ AMP, Llibre de comptes, 85, fol. 27.

¹⁹⁵⁸ AMP, Llibre de comptes, 87, fol. 185.

¹⁹⁵⁹ AMP, Manual Notarial, 19, fol. 62, 106, 111; el 1439 les dades es repeteixen AMP, Manual Notarial 21, fol. 31v.

¹⁹⁶⁰ AMP, Llibre de comptes, 94, fol. 104v.

a un saltiri gran dels capellans (11 sous); restaura el capítol evangelister (8 sous); i per últim, apedaça dos llibres de cor (6 sous).

El 1466,¹⁹⁶¹ s'escriu un nou inventari en el que es registren dins d'una caixa de fusta d'alber tancada amb pany i clau, trenta llibres de temes diversos que solien estar al cor de les monges. I en un altre cofre ferrat i antic, amb el seu pany, hi havia cinc missals i un llibret ordinari. Aquesta dada ens sembla molt significativa perquè quan les monges abandonen el monestir a causa de la guerra civil, porten amb elles els llibres, i els custodien sota pany i clau, cosa que indica la importància d'aquests objectes per a la comunitat.

El 1483,¹⁹⁶² Pere de Modogner escriví l'ofici de l'Àngel Custodi en un llibre de cor. El 1490,¹⁹⁶³ es repararen l'evangelister i l'epistoler, que estaven molt gastat i destornats "en perill de que perdesen cartes o verns" (6 sous i 10 diners).

El 1499¹⁹⁶⁴ veiem com l'abadessa fa un ús propi dels llibres: compra un breviari a mestre Nicolau, llibreter (1 lliura i 10 sous); també paga a fra Andreu Corves per un breviari de cambra que l'abadessa compra a la senyora Jerònima (1 lliura i 12 sous); i per últim féu escriure un llibre per a posar el vel a les monges a manera d'ordinari, també comprà un breviari (1 lliura i 12 sous) i un saltiri (8 sous).

Del segle XVI, sobretot dels primer anys, s'han conservat força dades relatives als llibres. El 1504,¹⁹⁶⁵ l'abadessa Teresa Enríquez, donà un Pater Noster de làmina grossa de coral a Marina d'Aragó, perquè com a escolana cantava la Kalenda del dijous Sant; aquell dia l'abadessa servia la col·lecció a les monges després d'haver-los rentat els peus. També es compren altres llibres com ara un missal, un breviari, un diornal per a la sor vicària amb lletra grossa romana (17 lliures i 6 sous), junta amb reparacions de certs volums. L'any 1505,¹⁹⁶⁶ es registren despeses semblants.

L'arribada de sor Maria d'Aragó (1514-1520) va suposar la compra de nous llibres per a ella¹⁹⁶⁷ i de diversos volums per al cor, que seguien la reforma de l'observança.¹⁹⁶⁸ Els llibres del cor eren quatre cantorals per cobrir tot l'any litúrgic. Aquesta col·lecció es va completar amb altres llibres adquirits en època de sor Teresa de Cardona (1521-1562).¹⁹⁶⁹

¹⁹⁶¹ AMP, Lligalls, inventaris, 137.

¹⁹⁶² ANZIZU, *Índex*.

¹⁹⁶³ AMP, Llibre de comptes, 103, fol. 154v.

¹⁹⁶⁴ AMP, Llibre de comptes, 106, fol. 158.

¹⁹⁶⁵ AMP, Llibre de comptes, 107, fol. 89 i ss.

¹⁹⁶⁶ AMP, Llibre de comptes, 108, fol. 104 i ss.

¹⁹⁶⁷ AMP, Llibre de comptes, 111, fol. 96: es paga a un llibreter, Joan Artal, per un breviari per a la senyora abadessa, que havia estat de l'abat de Montserrat; fol. 97: el 13 de novembre es paga a Martí Prada, llibreter per un Vitas patrum en castellà per a Maria d'Aragó.

¹⁹⁶⁸ Sobre aquests llibres s'ha escrit en diverses ocasions, la darrera: PLANAS, J., "Llibres de cor", a CASTELLANO i TRESSERRA, Anna; NICOLAU i MARTÍ, Antoni, *Pedralbes. Els tresors del monestir*, (Barcelona, 2005), pp. 136-140.

¹⁹⁶⁹ Traces de l'execució de tots aquests volums es poden resseguir en els manuals de comptes de Pedralbes on es detalla l'adquisició de pergami, els pagaments als diversos il·luminadors, i fins i tot la compra de compassos per a compondre les pàgines: AMP, Llibre de comptes, 112, fol. 74-78, 93-94; AMP, Llibre de comptes, 113, fol. 83; AMP, Llibre de comptes,

Un nou llibre de cor s'escriurà el 1786, i també d'altres a començaments del segle XX, per iniciativa d'Eulàlia d'Anzizu.¹⁹⁷⁰

Ens referirem ara a les IMATGES que decoraven l'interior de l'església tenint present en primer lloc la consideració d'aquestes en cada moment històric, i després la relació que les monges mantenien amb elles. Així, segurament aquest vincle devia ser diferent en relació als retaules de l'església i els conservats en zones més privades del monestir. S'ha vist com utilitzaven les imatges (escultures i pintures) de forma contemplativa perquè els evocessin la mateixa passió de Crist i així poder arribar elles mateixes a un estat semblant de patiment, o compassió. També com a ensenyança: si Jesús havia patit tant en la creu per a elles, bé havien de tenir un comportament a l'alçada d'aquest sacrifici. En d'altres les sors ocasions veien en les imatges gestos, llàgrimes, o sang fresca que volien imitar o compartir.¹⁹⁷¹

Destaquem a continuació els moments més notables en la decoració del cor i l'altar major, així com les diferents capelles de l'església a través de les obres que apareixen a la documentació que hem consultat. Voldríem apuntar que seria molt interessant poder estudiar aquestes peces des d'una perspectiva interdisciplinària que tingués en compte no només el moment en què foren elaborades, el seu autor, la iconografia, els materials o bé l'estil, sinó l'ús que en feren les monges i la seva ubicació en l'espai.¹⁹⁷² També s'hauria de tenir present la perspectiva de gènere. Les dones semblen haver estat la primera audiència per la literatura i art devocionals.¹⁹⁷³ Tant si promovien l'execució d'un retaule, com si n'eren simples espectadores, les dones confinades en la clausura utilitzaven l'art i l'arquitectura com a vehicles per a la pròpia expressió i jugaven un rol actiu donant forma al seu ús, tant per a elles mateixes com per a altres. Malgrat l'esforç dels seus mentors per a controlar les seves vides, les monges feien servir les imatges per a desenvolupar i mantenir una espiritualitat que anava més enllà de les normes preestablertes i que les ajudava a transformar-les.¹⁹⁷⁴ D'aquí la nostra cautela a extrapolar de forma directa les directrius donades per la regla, les institucions fixades per la reina fundadora o bé els diversos documents de visites de reformadors, a peces conservades.

L'inventari de 1364 i 1376 que anem desglossant en aquest capítol fa referència a les

fol. 93-95; AMP, Llibre de comptes, 117, fol. 95-96; AMP, Llibre de comptes, 118, fol. 89-91; AMP, Llibre de comptes, 119, fol. 69-71; AMP, Llibre de comptes, 132, fol. 95.

¹⁹⁷⁰ MUNTADA TORRELLAS, A., "Llibre de cor: Kyrial o gradual de l'ordinari de la missa", a CASTELLANO i TRESSERRA, Anna; NICOLAU i MARTÍ, Antoni, *Pedralbes. Els tresors del monestir*, (Barcelona, 2005), pp. 222-223.

¹⁹⁷¹ BOERNER, "Le rôle de l'image sculptée..."

¹⁹⁷² Per a un bon resum del significat de les imatges durant l'edat mitjana vegeu la introducció de: SCHMITT, J.-C., *Le corps des images. Essais sur la culture visuelle au Moyen Âge*, Le temps des images (Paris, 2002).

¹⁹⁷³ HAMBURGER, "To make women weep..."

¹⁹⁷⁴ HAMBURGER, *The Visual and the Visionary...*, p. 108 i ss.

següents imatges, però no ens les situa en cap zona concreta de l'església: unes taules historiades de cristall cobertes amb lates d'argent primes, pedres fines i perles grosses; una taula feta a manera de tabernacle on hi ha una imatge de santa Maria; unes taules en les quals hi ha pintat l'arbre de la vida i encastada la vera creu; unes taules grans pintades amb la història de sant Joan Baptista; unes taules planes amb la imatge de Jesucrist i Santa Maria; unes altres amb la mateixa iconografia; una taula amb la Verònica; dues taules petites per a donar la pau a les dones i una altra petita per a donar la pau a la reina; i per últim, una imatge petita de la Mare de Déu amb el seu fill al braç; quatre bancals; una imatge petita d'ivori que té el Jesucrist al braç.

En d'altres casos però, sí que podem precisar on s'ubicà cadascun dels retaules als que es refereix la documentació. Per aquest motiu hem ordenat les dades que segueixen per espais.

Retaules i pintures del cor alt de les monges

La primera referència és el contracte signat per l'abadessa Francesca Saportella i Arnau i Ferrer Bassa, per a pintar l'arbre de la vida, els dotze apòstols i els goigs de Nostra Senyora al cor de les monges, en la paret on hi ha el rossetó, el 1348. Després el mur va ser emblanquinat, i al segle XIX Joan Martorell i Montells va repicar-ho tot, per preparar el mur per rebre un arrebossat sobre el que es féu un especejament. L'arbre de la vida, segons Gabriel Llompart, “aquesta al·legoria unifica l'arbre del paradís amb l'arbre de la creu i recapitula en el Crist la història de la salvació. És per a la col·lectivitat el que el carnet d'identitat per a l'individu particular.”¹⁹⁷⁵

Arnau i Ferrer Bassa ja havien treballat abans al monestir en la decoració de la cel·la de Sant Miquel, entre 1343 i 1346. En relació al cor, primer els 4 idus d'abril el monestir contractà a Ferrer i Arnau Bassa per a pintar el retaule de Sant Antoni, i quatre dies després els contractaren per a pintar el cor de les monges.¹⁹⁷⁶ El 15 de maig del mateix any, Arnau i Ferrer Bassa són encarregats d'executar diversos retaules més per al monestir.¹⁹⁷⁷ El vincle del monestir de Pedralbes amb els Bassa, s'ha de relacionar amb la presència de la reina Elisenda donat que aquests mestres eren els pintors reials per excel·lència. No massa més tard, Ferrer Bassa executarà un retaule per a la capella del castell del rei a Lleida.¹⁹⁷⁸

El cor de les monges va rebre una nova decoració gairebé un segle després, quan s'encarregà un nou retaule a Bernat Martorell. Aquesta obra suposa una de les primeres del pintor barceloní que ha estat relacionat amb els postulats florentins de Dello Delli i d'altres. L'1 de juliol de 1427 va dur a terme el disseny del retaule;¹⁹⁷⁹ el contracte no el signà fins el 1439 i el retaule no

¹⁹⁷⁵ V.V.A.A., *Pedralbes. Els tresors...*, p. 45.

¹⁹⁷⁶ AMP, *Speculum*, 21, fol. 4.

¹⁹⁷⁷ AMP, *Lligalls*, 12. Contracte transcrit a *Anales y Boletín de los Museos de Arte de Barcelona*, 10 (1952). Doc. 382.

¹⁹⁷⁸ V.V.A.A., *La Seu Vella de...*, p. 84, i p. 91.

¹⁹⁷⁹ *Bernat Martorell, el Mestre de Sant Jordi*, (Barcelona, 2002).

va es va acabar fins tres anys després.

La primera dada que recull la documentació en relació a aquesta peça és que Pere Puig, fuster de Barcelona elabora el retaule amb un tabernacle al centre el 1427. El retaule costà 60 lliures i 5 sous que foren pagats en diferents moments. El primer pagament d'11 lliures fou executat el 27 de setembre, tot i que els capítols entre el pintor i el monestir s'havien signat el dia 1 de juliol.¹⁹⁸⁰ Altres pagaments per a aquesta tasca es registren en posterioritat: 5 lliures i 10 sous de Barcelona en paga porrata;¹⁹⁸¹ anys després rebrà altres pagaments per exemple dos de 105 florins d'or d'Aragó,¹⁹⁸² i no acabarà de cobrar tot el que falta fins el 1430.¹⁹⁸³

La intervenció de Bernat Martorell es pot documentar a partir de 1439. El contracte entre ell i l'abadessa Margarida de Montcada que transcriu sor Eulàlia d'Anzizu en el seu *Índex* diu que Bernat Martorell pinta l'altar del cor *“ab fins colors y daurat ab florins de Florencia y Génova. Hi fa en lo banchal 6 histoires: La Cena, la Oració al Hort, la Presó, quan lo bateien, portant la creu, lo devallament. Lo tabernacle, daurat ab Madona Santa Maria y son Fill de talla. Sobre lo banchal 6 cases ab la Anunciació, la Esperansa de Madona Santa maria ab Santa Margarida, Santa Catarina, y Sant Miquel. La Nativitat de Nostre Senyor. La apparició de Nostre Senyor. La Resurrecció. Assenció, Vinguda del Esperit Sant. Assumpció de Madona Santa Maria; e en la pus subirana casa del dit Retaule, deboxará é pintará la Pació de Nostre Senyor Jesucrist, ab les Maries, Sant Johan y cavallers armats així com es acostumat. En mitj y en 4 cases entorn del tabernacle, Sant Francesch, Santa Clara, Sant Joan Baptista e Sant Lorens. En los guardepols tants senyals com Madona la Abadesa e les altres monges volrán, reyals e fogasses tals com fa lo dit Monestir enriquits de una bella lmet? ab filles.”*¹⁹⁸⁴

Gairebé un segle després, el 1540, el Consell de Cent féu el donatiu d'un frontal d'altar per al cor.¹⁹⁸⁵

Retaule del cor baix de les monges

El 1710, sor Elena Lladó i sor Teresa Sayol, varen promoure l'elaboració de l'altar del cor baix de les monges amb el producte del que havien filat.¹⁹⁸⁶

Retaule de l'altar major

Una de les primeres preocupacions de la construcció de l'església serà encarregar

¹⁹⁸⁰ AMP, Manual Notarial, 18 fol. 190 (3).

¹⁹⁸¹ AMP, Manual Notarial, 18, fol. 190 v (2).

¹⁹⁸² AMP, Manual Notarial, 19, fol. 4 (2), i fol. 7 (3).

¹⁹⁸³ AMP, Manual Notarial, 19, fol. 14v (2), fol. 37v (2), fol. 45 (2), fol. 50 (1).

¹⁹⁸⁴ de maig: contracte entre Margarida de Montcada, abadessa del monestir, sor Violant de Centelles, sor Isabel Corbera i Bernat Martorell, pintor per fer un retaule per al cor de les monges. AMP, lligalls, altars, 12. Costa de pintar CCCX florins. AMP, Speculum 21, foli 57.

¹⁹⁸⁵ AMP, Chronologic.

¹⁹⁸⁶ ANZIZU, *Índex*.

l'elaboració del retaule major. Aquesta dada ens permet de pensar que la construcció de l'església ja estava completament conclosa. Així, Els germans Pere i Jaume Serra varen signar capítols amb el monestir l'any 1368,¹⁹⁸⁷ per l'elaboració del retaule de l'altar major. El retaule, tot i que no es conserva, ha estat estudiada en diverses ocasions gràcies a la publicació del contracte per part de Fidel Fita el 1896.¹⁹⁸⁸ Aquesta peça fou substituïda per un altre retaule en l'època del Barroc, i s'ha especulat que el bancal encara es conservi.¹⁹⁸⁹

El retaule colonitzà tot l'absis durant el primer quart del segle XVIII. Les promotores d'aquesta obra foren sor Elena Lladó i sor Teresa Sayol, ja el 1710 havien estat estalviant amb el seu propi treball: filar. A més d'aquesta obra patrocinaran l'altar del cor baix, tres vestits i una corana per a l'Assumpta així com una relíquia.¹⁹⁹⁰

Segons Anzizu,¹⁹⁹¹ el 1722 "se construeixen retaules i tribunes en la iglesia". Tanmateix, nosaltres ens inclinem a pensar que si més no el retaule de l'absis principal se situaria en una cronologia lleugerament més tardana. El 1731 es recull un pagament d'1 lliura i 14 sous per llata de fusta i per adobar "el símbolo de l'església i per mans de fuster".¹⁹⁹² I encara el 13 d'agost de 1734 es paga 1 lliura al mestre de fuster i mestre de cases per adobar el cimbori de l'església.¹⁹⁹³ Donat que a l'església de Pedralbes no hi ha cimbori, tal vegada aquest i el "símbolo" es refereixin a l'altar principal. El diccionari d'Alcover-Moll, recull l'accepció de cimbori com a cosa grossa, que embaluma molt. I efectivament, si mirem els pocs testimonis gràfics que s'han conservat del que fou el retaule barroc, podem afirmar que ocultava tot l'altar major (lâm. 104).

L'obra es conservà in situ fins a finals del segle XIX quan la restauració neo-gòtica trobà oportú de desmuntar-lo. Les restes del retaule foren disperses, i tal vegada només se'n conservin algunes parts a la finca del Park Güell.¹⁹⁹⁴

Sobre l'aspecte del retaule neogòtic obra de Joan Martorell a finals del segle XIX, queden alguns dibuixos a l'Arxiu del COAC de Girona. Aquest fou destruït durant la guerra civil espanyola, 1936-39. En la restauració de 1894, s'instal·laren en l'absis una sèrie de tapissos de Codina Langlin, menys en el tram central on s'hi ubicà l'escultura d'alabastre policromat de la Mare de Déu, que havia estat al cor baix (lâm. 147).

¹⁹⁸⁷ AMP, Manual n°4 fol.99, 100. AMP, Speculum, 21, foli 4, es diu que fou un contracte entre Pere i Jaume Serra i Jaume Despujol procurador; i que el preu foren 8000 ss. AMP, Speculum, 22, es diu que la quantitat a pagar són 8000 sous.

¹⁹⁸⁸ FITA, "Arquitectura barcelonesa del siglo XIV..." p. 146. . Docs. 435, 438, 441, 444.

¹⁹⁸⁹ ESPAÑOL BERTRAN, F., "El pintor Pere Serra i Pedralbes. Noves obres," Anuario de estudios medievales, (1999): pp. 235-249.

¹⁹⁹⁰ ANZIZU, *Índex*.

¹⁹⁹¹ Ídem.

¹⁹⁹² AMP, Llibre de comptes, 180, fol. 170.

¹⁹⁹³ AMP, Llibre de comptes, 182, fol. 77.

¹⁹⁹⁴ "Destrucció de les restes del retaule barroc de l'església del monestir de Santa Maria de Pedralbes," *Temple*, (1995): p. 10.

Una altra qüestió molt interessant és l'ús privat que feren les monges de diverses imatges. Aquestes podien estar ubicades en les cel·les individuals del claustre però també sobre cadascuna de les cadires del cor, que funcionaven també com un espai de pregària. Per exemple el 1499 es compraren diversos retaules per a monges concretes, com el de sor Jerònima que costà 2 sous.¹⁹⁹⁵ En una cronologia més tardana també es poden documentar retaules específics per a alguna monja: el 1516 es paga a un pintor 12 sous que el pare confessor, fra Joan Oros, per un retaule que ha fet per a l'abadessa.¹⁹⁹⁶ I també es recull una altra despesa per a un retaulet de vori i tres capsetes per a tenir ànimes per ordre de l'abadessa que costaran una lliura 8 sous.¹⁹⁹⁷ Entre el 1538 i 1540, el Consell de Cent oferí al monestir un pal·li.¹⁹⁹⁸ I més endavant la mateixa institució subvenciona amb un pagament de 10.000 sous la decoració de tota una capella, retaule inclòs.¹⁹⁹⁹ L'aspecte de les capelles devia mantenir-se a partir d'aquell moment sense massa canvis significatius. Va ser a principis del segle XVIII que la construcció de nous retaules i tribunes a l'església ens fan pensar en una transformació de l'espai. Aquest però, no va adequar-se a les necessitats o gustos de finals del segle XIX. Així per exemple, Josep Oriol Mestres el 1882 va veure el resultat de la sedimentació artística que s'havia anat dipositant en els diversos altars i capelles i va comentar: “bello es el conjunto que nos presenta á la vista, abstracción hecha de los altares y retablos del ábside y capillas de uno y otro lado, de los que no haré mención porque son lunares que nos dejó una época de mal gusto y desvarío, en que lo sagrado se unió con lo pagano en desgraciado consorcio.” I encara: “algunos de los altrares de las capillas que están colocados en el muro que la divide, tienen el troncal de escayola de buena calidad, pero cuyas pinturas, o sea su decorado, demuestran ser del siglo XVII; y aunque ejecutadas con primor, no ofrecen particularidad alguna que las haga superiores a las tan celebradas de Manresa”.²⁰⁰⁰ Molts d'aquests altars foren desmuntats i donats a esglésies més pobres.

Més enllà dels retaules de l'altar major i del cor de les monges, de vegades es pot seguir la pista d'altres peces que col·laboraren a enriquir l'interior de l'església de Pedralbes. El 1389, morí sor Beatriu d'Òdena que donà el bancal de l'altar de les onze mil verges on hi havia pintada la vida de sant Onofre.²⁰⁰¹

Per a figurar-nos amb la màxima versemblança com devia ser l'espai de l'interior de

¹⁹⁹⁵ AMP, Llibre de comptes, 106, fol. 162.

¹⁹⁹⁶ AMP, Llibre de comptes, 112, fol. 74v.

¹⁹⁹⁷ AMP, Llibre de comptes, 112, fol. 79r.

¹⁹⁹⁸ AHCB, Consell de Cent, 1B, II, 55, fol. 203, fol. 240.

¹⁹⁹⁹ ACA, Cancelleria, Registres, 1592, fol. 165v (3) – 166.

²⁰⁰⁰ MESTRES, *Real Monasterio de Santa...*, p. 25 i 33.

²⁰⁰¹ BARNIOL i LÓPEZ, "El Culte a Sant Onofre..."

l'església hem de tenir present un factor decisiu: LA IL·LUMINACIÓ. En primer lloc la de la llum del sol matisada pels vidres tenyits dels vitralls. I després la de les múltiples espelmes que cremaven, nit i dia, en els altars. La compra de lluminària era una tasca portada a terme per la sagristana tal com certifiquen les partides dedicades a la cera en els llibres de comptes.²⁰⁰² S'adquireixen ciris, candeles i brandons de mides diverses, el preu dels quals varia segons el pes. També es distingeix el tipus de cera, blanca (o cera nova), negra o d'altres colors, aquests canviaran en funció de l'ús litúrgic que tindran, per exemple, per Tots Sants es compren 15 brandons de cera nova (20 sous i 2 diners), mentre que per l'ofici dels morts es compren candeles negres, o per les misses de diari "ciris de misses". També hi ha peticions fetes per a persones que fan donatius al monestir. Per exemple, el 1348, Joan Verdaguer va deixar fundat un aniversari, i manà que els dissabtes i festes cremessin sis ciris coberts de cera blanca durant la missa, davant de la mare de Déu del cor i del dijous al divendres sant, davant la reserva del cos de crist, havien de cremar dos ciris de cera blanca de 5 lliures cada un.²⁰⁰³

Un altre factor a tenir present és que els altars estaven tancats amb reixes. En la documentació apareixen citades directament o indirecta, com el 1410 que es comprà un pany per a la porta de la reixa de l'altar major.²⁰⁰⁴

Tot plegat ens condueix a llegir l'espai, i les imatges pintades als retaules, tenint present les condicions en què foren observades. La presència de daurats en els fons de les pintures, i d'altres pedres precioses en els frontals d'altar, portava a què s'hi destaquessin les figures com si fossin veritables aparicions. L'espai, l'edifici, quedava difuminat o anul·lat davant d'aquestes imatges gairebé màgiques. L'absència de decoració pètria, per tant, tal vegada pugui entendre's des de la perspectiva que ja hi havia les peces de mobiliari litúrgic, i que aquestes acomplien millor la funció de divinitzar l'espai. Un exemple d'aquesta voluntat de transformació de l'espai és que el 1399 Bernat Despujol deixà una lluminària de 24 ciris blancs, per a què cremessin els dissabtes i algunes festivitats en les reixes de l'altar major.²⁰⁰⁵

²⁰⁰² Per exemple les compres de cera al candler Pere Cors que es registren AMP, Llibre de comptes, 84, fol. 33v, de l'any 1410. En tota la sèrie aquesta partida és una constant amb molt lleugeres variants que no creiem que calgui documentar amb detall aquí.

²⁰⁰³ ANZIZU, *Índex*.

²⁰⁰⁴ AMP, Llibre de comptes, 84, fol. 36.

²⁰⁰⁵ AMP, Speculum, 21, fol. 33. Aquí s'especifica com s'han de mantenir i amb quines rendes.

La sala capitular

El fonament de la comunitat, com hem vist, serà el seguiment de la Regla. Aquesta, després de les sagrades escriptures, constituïa el principal objecte de meditació monàstica, per això se'n llegia un fragment cada dia. La lectura del capítol, generarà la necessitat d'un espai propi destinat exclusivament a aquesta funció: la sala capitular. No sabem on era la primera sala capitular del monestir de Pedralbes, és possible que s'utilitzés algun altre espai, a l'espera de l'habilitació d'una cambra específica.²⁰⁰⁶ Tanmateix, la sala que comença a ser construïda per Antoni Nató i Guillem Abiell, el 1416, amb el donatiu que feu l'abadessa Constança de Cardona i de Pinós, indica la importància donada a aquest espai. Sor Maria d'Aragó, filla de Ferran el Catòlic, a partir de 1519, també mostrarà interès en l'acabament de la sala capitular amb la construcció de la teulada damunt bigues de fusta. En aquest espai no només s'hi llegirà la Regla sinó que serà el lloc de reunió de les monges, i fins i tot adquirirà una funció de representativitat. Suposem que no és casual que es trobi en l'angle del claustre més proper a la capçalera de l'església.

La sala capitular és un espai present en els monestirs de tradició occidental des de ben al principi, per bé que el plànol de Saint Gall, esquema de referència per als primers monestirs benedictins, no en fa cap menció.²⁰⁰⁷ És el LLOC ON ES REUNEIX LA COMUNITAT, habitualment al matí, després de la pregària de prima. S'hi llegeix el martirologi que anuncia la festa de l'endemà, i després de resar algunes pregàries tant universals com particulars, es procedeix a la lectura i comentari per part de l'abat d'un capítol de la regla que regeix la institució. D'aquí, del capítol de la regla, ve el nom de l'estança. És en aquest espai també que diàriament els monjos fan la seva culpa (del llatí *culpa*=falta), o sigui s'acusen públicament de les seves mancances o allunyaments de la regla. Les cerimònies excepcionals que afecten a la vida interna de la comunitat també tenen lloc en la sala capitular. Per exemple, aquí és on prenen l'hàbit els novicis o nous monjos. Quan cal prendre una decisió important, com ara acceptar un nou membre a la comunitat o escollir l'abat, també es reuneix aquí tot el cenobi.

En els monestirs femenins, l'ús i funció de la sala capitular és semblant. A més a més, és el lloc on es vetlla el cos de les monges difuntes abans de ser enterrades. Això dona a aquest espai una DIMENSIÓ ESPIRITUAL en la que es posa de manifest la diferència entre el cos, que com a element temporal pertany al segle, a la vida terrenal, i l'ànima eterna, que pertany a Déu. No és estrany, doncs, la presència de sarcòfags de membres importants de la comunitat, tant a l'interior com a les portes d'aquest espai, així com elements iconogràfics que ens remetent a la salvació, o l'acolliment

²⁰⁰⁶CAMAÑES i SÁNCHEZ, *Sabaguarda del Patrimoni Nacional...*, p. 313. L'autora afirma, sense citar cap base documental, que el primer espai utilitzat com a sala capitular fou l'abadia. En aquesta cambra al costat de la sala capitular construïda al segle XV, el 1938 s'hi trobaren pintures al fresc, que segurament ens poden apropar al primer programa decoratiu del Monestir.

²⁰⁰⁷DIMIER, *Les moines bâtisseurs...*, p. 55 i ss.

de les ànimes en el més enllà. La iconografia de la clau de volta que presideix tot l'espai està dedicada a la Pentecosta, o vinguda de l'esperit Sant.²⁰⁰⁸ Aquesta imatge entra dins el cicle de Glorificació de Crist. El Crist ressuscitat absent envia l'Esperit Sant per permetre als apòstols de parlar totes les llengües necessàries per la prèdica de l'Evangelí entre els gentils (Jn 14, 16 i 15, 26). De manera que és realment Crist el veritable distribuïdor de l'Esperit Sant i el principal personatge de la Pentecosta, per bé que, llevat de rares excepcions no sol aparèixer en les imatges; és, com els morts, invisible i present (Fets 2, 1-41). La tria d'aquest tema per la sala capitular, a més a més, pot ressaltar el paper de la mare de Déu, titular del monestir, com a receptora de l'Esperit Sant i intermediària entre el cel i la terra. La mare de Déu, com la mare abadessa sobre la seva comunitat, presideix el col·legi apostòlic, i se situa, per tant, en una posició privilegiada entre Déu i la humanitat. Maria, titular també de l'església i a qui es dedica el monestir, presidirà aquesta estança no només des de la clau de volta, sinó des de la primera pintura mural que hem esmentat, o la posterior escultura exempta que la substituï.

El caràcter privat i alhora representatiu de l'estança justificaria també la presència de tombes de persones relacionades molt directament amb un monestir com ara l'abat, algun membre destacat de la comunitat o els principals benefactors. Aquest és el cas de la sala capitular de Vallbona de les monges. Construïda a partir del segle XIV, s'hi intervingué considerablement a la primera meitat del segle XV, durant l'abadiat de Blanca de Caldes (1422-1446). En aquesta sala capitular hi ha enterrades diverses abadesses. En total es conserven onze làpides abadials.²⁰⁰⁹

En línies generals podem establir que la majoria de les sales capitulars se situen en el claustre, en un lloc proper a la capçalera de l'església. Ambdues estances, sala capitular i església, són les més importants dins el conjunt monàstic, i reben en conseqüència les majors atencions tant a nivell constructiu com decoratiu. En ambdós espais, la PARAULA esdevé fonamental. Si, en l'església, es porta a terme la lectura del textos sagrats, en la sala capitular, es llegeix la regla, el pilar vertebrador de la vida en comunitat. Si en l'església es rememoren aquells textos que articulen la fe de tots els cristians, que estableixen quina ha de ser la conducta i actitud vital dels fidels, en la sala capitular, la lectura de la regla palesa quins són els elements de cohesió de la comunitat particular del monestir. L'església serà la representació pública d'uns valors compartits per tota la societat, mentre que la sala capitular serà la concreció particular i privada d'aquests principis. Considerem que aquesta dimensió és el que justifica una certa majestuositat en els espais, representada per les seves dimensions, proporcions o per la riquesa dels elements constructius utilitzats.

S'ha dit que les sales capitulars i els refectoris són els llocs preferents per a rebre decoració

²⁰⁰⁸ RÉAU, *Iconografía del arte...*, p. 191-195.

²⁰⁰⁹ GONZALVO i BOU, G.; SANS i TRAVÉ, J.M., *Vallbona. Guia histórico-artística* (Lleida, 1998).

pictòrica.²⁰¹⁰ Ja hem analitzat a la segona part d'aquesta tesi les pintures que successivament varen anar decorant aquest espai.²⁰¹¹ A banda de les pintures de les parets, cal tenir també en compte la presència d'una escultura de la mare de Déu,²⁰¹² situada sobre una peanya. A sota hi ha un relleu amb la Santa Faç del Crist inscrit dins un sol. Segons Gabriel Llompart, aquesta iconografia està relacionada amb l'espiritualitat franciscana, i és una mostra de la comunicació entre naturalesa i revelació.²⁰¹³

Sigui com sigui, cal afegir a aquestes consideracions el significat que li atorgaren les monges amb l'ús de l'espai. Així no només és lloc de representativitat, o de significat simbòlic, sinó de retir i oració. Cal imaginar per tant que quan no servia per a la reunió de les sors hi podia haver de tant en tant una monja resant davant de les imatges. Això canviaria per tant l'ús i el significat de la sala. Per exemple, el Pare Coll ens explica com una monja hi tingué una revelació divina: sor Eufrasina Rovira es trobava “en oración en la Capilla del Capitulo, que està dentro de los Claustros de el Convento, le reveló Su Magestad, como sus dos hijos estaban riñendo en Barcelona, con tan grande ira, que el uno queria matar al otro. La bendita sor Eufrasina cubierto de dolor el coraçon, que desahogò con muchas lagrimas, y suspiros, rogò al Señor paz, y union de sus dos hijos. Reparó una Monja los sollozos de Sor Eufrasia, y acercandose à ella, la preguntò, que era lo que tenía, que assí la obligasse à tan grande llanto. Y la Sierva de el Señor la respondió, que el motivo era, porque sus dos hijos se estaban riñendo en Barcelona, y con peligro de que se matassen. Replicò la Monja, diziendola, como lo sabia, y la bendita Sor Eufrasia, la respondió: presto lo Sabrà Hermana. Apenas acabó de dezir esto, quando llegó un Criado de confidencia, que la havia servido en su casa muchos años, siendo casada, para referirle lo que havia passado con sus dos hijos; pero sor Eufrasia, sin dexarle hablar, le dixo, que ya sabia; porque venia, y todo lo que con sus dos hijos havia passado”.²⁰¹⁴

²⁰¹⁰ BRAUNFELS, *La arquitectura monacal...*, pp. 205-206.

²⁰¹¹ Cfr. CAMAÑES i SÁNCHEZ, *Salvaguarda del Patrimoni Nacional...*; ESCUDERO i RIBOT, "La Sala Capitular..."

²⁰¹² CRISPÍ CANTÓN, "La marededéu de la sala..."

²⁰¹³ V.V.A.A., *Pedralbes. Els tresors...*, p. 44.

²⁰¹⁴ COLL, *Crònica de la província...*

El refetor i la cuina: l'aliment del cos i l'aliment de l'ànima

La funció més evident d'aquests dos espais és alimentar el cos, és a dir sembla es pugui comentar res a fora del component pragmàtic. Tanmateix no hem de prescindir d'altres interpretacions de caire simbòlic sobre l'alimentació que analitzarem més endavant.

Des de la perspectiva de la vida quotidiana, el ressò que trobem en la documentació sovint fa referència als estris utilitzats per a cuinar o menjar. Un dels primers inventaris de béns del monestir, de 1364 i 1376,²⁰¹⁵ recull que hi havia una bateria de cuina prou extensa:

El 1364 s'anota:

/f. 13 r Robes qui *seruexen* a la cuina

Primerament IIII ollas *grans* de coura [...] e II *poques*

Item VII cubrores de *ferre*

/5Item V astes III *grans* e II *pochs*

Item II cap fogues de *ferre*

Item IIII *paroles*

Item V conques *grans*

Item III cauleres *grans*

/10Item IIII *tasses*

Item III *bramadoras*

Item III *costas*

Item III *ferros*

Item III *paelles*

/15Item IIII *giradoras*

Item una pala *per* a traure foch

/f. 13 v *Item* I tirador qui *seruex* a la cuina

/f. 14 r Robes del refetor

Primerament XIII parells de tovaylas

Item XIX parells de tovaylons

/5Item VI parells de tovayolas

Item XVII coutells de taula

I el 1376:

/f. 23 v [...] ²⁰¹⁶ *Primerament* ales *grans* III

Item dues patites

Item asts de coer V

/7Item asts petites II

Item paeles *grans* II

²⁰¹⁵ AMP, Lligalls, Inventaris, 137.

²⁰¹⁶ El paper està estripat i no es pot llegir la primera línia d'aquest foli. Pel contingut del text podem deduir que es tracta de la rúbrica que indica què hi havia a la cuina.

<i>Item</i> paeles petites	II
<i>Item</i> cobertores	III
<i>Item</i> caps de ferres	V
<i>/¹⁰Item</i> bramadora gran	I
<i>Item</i> paroles grans	III
<i>Item</i> paroels foradades	II
<i>Item</i> I parola patita per fer torrons als frares menors	
<i>Item</i> conques grans	IIII
<i>/¹⁵Item</i> I bacina patita <i>que</i> fo de la Senyora Reina	
<i>Item</i> I loça	
<i>Item</i> bramadores poques	II
<i>Item</i> cubertores patites	V
<i>Item</i> I ascalfador <i>per</i> ascalfar aigua	

Naturalment aquests objectes necessitaran de reparacions o substitucions al llarg de la història de les que donarem alguns exemples. Així el 30 d'octubre de 1419,²⁰¹⁷ es compren dues barres de ferro a Bernat Major per a tapar les olles del monestir que costen 48 sous. El 30 de juliol de 1457²⁰¹⁸ es paguen 6 sous a Vicenç Blasco per un jorn que va estrinjolar (netejar) les carabasses. Gairebé un segle després, el 5 d'abril de 1538,²⁰¹⁹ s'adquireixen 8 barres de ferro a Pere Tomàs que costen 3 lliures 11 sous i 8 diners. Sabem que el 1652,²⁰²⁰ es compraren 6 dotzenes de cantererts de taula que costen 7 lliures i 4 sous.

La posició del refetor sol ser propera a la cuina, i aquesta està ubicada habitualment en l'angle oposat a l'església. El motiu que explicaria aquesta disposició és poder proveir el monestir d'allò necessari sense interrompre o molestar les activitats litúrgiques.²⁰²¹

En relació al contingut simbòlic que s'atorga a aquest espai, i a l'alimentació de forma més general, hem de dir que en les disposicions adoptades pels benedictins, el fet mateix de menjar es convertirà en el símbol de processos espirituals. Ben aviat es posarà en paral·lel amb l'aconteixement sacramental del Sant Sopar. Aquestes comparacions van comportar que el refectori ocupés un lloc important dins la jerarquia edilícia del conjunt monàstic.²⁰²² S'hi menjarà en comú, llevat de les monges malaltes, i en silenci, mentre una germana llegeix textos religiosos.²⁰²³ Una

²⁰¹⁷ AMP, Manual Notarial, 18, fol. 13.

²⁰¹⁸ AMP, Llibre de comptes, 96, fol. 158v.

²⁰¹⁹ AMP, Llibre de comptes, 125, fol. 95v (4).

²⁰²⁰ AMP, Llibre de comptes, 141, fol. 9 (4).

²⁰²¹ GILCHRIST, *Gender and material culture...*, p.117.

²⁰²²BRAUNFELS, *La arquitectura monacal...*, p.19.

²⁰²³ Sobre la lectura durant els àpats vid. DUBY, G., ed., *Historia de la vida privada. El individuo en la Europa Feudal*, 4 vols. (Madrid, 1992). Vol. 2, p. 170.

il·lustració del ritual de la lectura en un menjador femení és el políptic de la Beata Umiltà de Pietro Lorenzetti al museu dels Uffizi, de 1341. Entre les diverses escenes n'hi ha una on es veu el refector. Sor Beata Umiltà va ser monja del monestir de Santa Perpètua, monestir doble, el 1250, quan ella i el seu marit varen decidir fer vot de castedat i seguir al vida religiosa.

Curiosament, malgrat les indicacions de la regla, es conserva una dada que permet afirmar que no sempre fou seguida la disposició fixada per la Regla de compartir els àpats. El 1494, el dia de Sant Joan es compraren dos cabrits, 2 formatges i fruits per celebrar que les monges tornaven a menjar en comú en el refectori.²⁰²⁴ Més tard, es compraren 40 culleres de fusta per l'arribada del Ministre General, junt amb un parell de polls que foren per sopar.

La Regla seguida al monestir de Pedralbes dóna poca informació sobre el règim alimentari de les sors; només se centra en els períodes de dejuni i abstinència.²⁰²⁵ En un document del segle XVII es detallen tots els aliments comprats el 18 de setembre de 1616.²⁰²⁶ Sor Àngela de Montcada fa una despesa de 60 lliures mensuals que les gasta en aliments diversos entre els que s'hi inclouen: carn, peix, arroz, pollastre, ous pomes, canyella, sucre, mel, tonyina, sal grossa, ametlles, fideus, farina, pebre, salses, oli, olives, abadejo, fetge, nous, pinyons, macarrons, menjar blanc, arengades (200!), sardines (300!), cols blanques, dos parells de palomins, quatre dotzenes de peus, mató, formatges, o cabrits.

Al llarg de la història del monestir també són habituals les compres de menjars especials per quan les monges reben alguna visita notable. Per exemple confits o matons per quan vénen els consellers o bé aquesta altra dada que triem entre moltes més: el 1529,²⁰²⁷ per la visita del senyor bisbe es compren carn, dues dotzenes de formatges, un brosat, arroz i carxofes.

La Regla tampoc no diu res respecte com ha de ser la cuina, suposem que devia seguir el que ja era habitual en les benedictines: un foc a terra al centre de l'estança, i una xemeneia cònica per sostre. Ara bé, del que sabem que menjaven les monges,²⁰²⁸ se'n dedueix la necessitat d'alguns espais especialitzats: un lloc on fer el pa, un celler pel vi, un espai pels animals, i un hort. Aquestes altres zones seran necessàries per poder mantenir l'autonomia del monestir. Sor Eulàlia d'Anzizu en el seu *Índex* ens indica que el 1328 es rep llicència pel pastriny, el lloc on es confeccionava el pa. D'altra banda també sabem de l'existència del celler, l'estable i l'hort. Totes aquestes dependències es troben situades en l'ala del claustre més allunyada de l'església, i més propera a l'hort gran. Potser

²⁰²⁴ AMP, Despeses, 5, Armari IX, foli II.

²⁰²⁵ GONZÁLEZ i BETLINSKI; RUBIÓ i RODÓN, "La regla de l'ordre...", p. 35.

²⁰²⁶ AMP, Llibre de comptes, 144, fol. 1.

²⁰²⁷ AMP, Llibre de comptes, 119, fol. 67 (5).

²⁰²⁸ Per una exposició detallada de quins aliments menjaven les monges al llarg de l'any, vid. CASTELLANO i TRESSERRA, *Pedralbes a l'Edat Mitjana...* pp.305-318.

aquesta disposició respon a qüestions merament funcionals, però ens inclinem a pensar que també hi té a veure la diferenciació entre l'aliment espiritual que es rep a l'església a través de la comunió i la lectura dels textos sagrats, i l'aliment corporal. Si comparéssim la planta de l'església amb el cos de Crist, on la capçalera és el cap, la nau el cos, i en el cas que hi hagués transepte en els braços, l'ala a la que fem referència seria situada a l'esquerra, és a dir el lloc menys digne en l'espacialització del pensament simbòlic judeo-cristià.²⁰²⁹

En els orígens de l'orde, l'ascetisme alimentari era portat a l'extrem tant per sant Francesc com per santa Clara. La varietat de restriccions que els religiosos s'inflingeixen al cos és molt variada, però la privació d'aliment és el càstig més immediat que practiquen.²⁰³⁰ A mesura que anirà passant el temps aquesta rigidesa s'anirà suavitzant. No obstant això, podríem pensar que a nivell ideològic es manté la voluntat de controlar allò que es menja com a forma per arribar a una major perfecció. Els grans àpats s'allunyarien d'aquest ideal, de manera que l'alimentació serà considerada com quelcom necessari per viure però de valors molt inferior a les dedicacions espirituals. Aquest fet justificaria de manera teòrica el posicionament dels espais relacionats amb l'alimentació.

Les representacions pictòriques o escultòriques dels refectoris de molts monestirs al·ludeixen a la passió, sigui en la iconografia de l'eucaristia o bé de la crucifixió directament. En el monestir de Pedralbes hi ha un conjunt del calvari, que segurament fou encarregat per sor Maria d'Aragó. En una fotografia de 1931,²⁰³¹ es veu el conjunt amb la imatge d'una monja als peus de la creu en actitud de resar i hostentant el bàcul abacial. Aquesta figura, com diem, s'ha associat a la filla natural del rei catòlic. Documentalment l'únic que podem afirmar és que aquesta abadessa el 1516 va encarregar a Francesc Granell que pintés "los linages y el sent d'armes",²⁰³² però en cap cas s'indica quin dels molts escuts que hi ha al monestir era el que calia pintar. Tal vegada les escultures foren fetes en aquell moment, donada la presència d'un escut que s'hi escau; però potser eren anteriors i només s'hi afegí el senyal heràldic. Sigui com sigui, la presència d'una abadessa en aquest lloc fa referència a la relació que tenien les sors amb les imatges. Tal vegada veien en el crucificat un mirall per a la seva pròpia ascési personal.²⁰³³ De fet, el refectori en molts monestirs és un lloc de representativitat per a les fundadores o bé per a monges singulars. Aquest és el cas del refectori de Santa Chiara de San Miniato. Allà hi ha els retrats de les tres fundadores (dues de la família Portigiani i una de la família Bonaparte).²⁰³⁴

²⁰²⁹ LE GOFF, *La Naissance du Purgatoire...* p.11.

²⁰³⁰ CORBIN, A.; COURTINE, J.-J.; VIGARELLO, G., *Historia del Cuerpo: Del Renacimiento al Siglo de las Luces*, PETIT, Núria; RUBIO, Mónica trans., 3 vols., vol. 1 (Madrid, 2005), p. 55.

²⁰³¹ Aquesta imatge ha estat publicada a CARBONELL BUADES; CASTELLANO i TRESSERRA; CORNUDELLA, "Una col·lecció per al Monestir de Pedralbes". [p.29].

²⁰³² AMP, *Llibre de comptes*, 112, fol. 70 v (2). Francesc Granell va cobrar 8 sous per a aquesta tasca.

²⁰³³ BOERNER, "Le rôle de l'image sculptée..."; HAMBURGER, "To make women weep..."

²⁰³⁴ GIANNONI ROCCHI, *Santa Chiara venerabile...*, p. 28.

Per últim només volem fer un breu esment de l'espai just anterior al refetor, el “de profundis.” El seu nom li ve del psalm 130 (129) que s’hi resava: “des de l’abisme et crido, Senyor, escolta el meu clam.” Aquest nom ens remet a la idea que hem apuntat més amunt, de l’ús de la música i el res com a element mnemotècnic, per recordar la salvació en aquesta cas. Podem sospitar també que al refetor, quan s’utilitzà en comunitat, s’hi devia accedir de forma ordenada, en processó. Per tal que les monges no parlessin entre elles mentre deixaven el seu tovalló en les caselles disposades a tal fi en la sala d’accés al refetor, devia ser pràctic que resessin a l’uníson aquest psalm.

La infermeria: la cura del cos i la cura de l'ànima

En el Monestir de Santa Maria de Pedralbes de Barcelona suposadament hi ha hagut sempre un espai destinat a infermeria, probablement, per assegurar-se que no es pertorbés la finalitat principal de la fundació del monestir, això és, la vida contemplativa. La reina comptava amb les oracions de les monges per tal que intercedissin per la seva ànima en el moment del Judici Final.²⁰³⁵ Si en un convent de clarisses alguna monja queia malalta, o bé si l'edifici amenaçava ruïna, no es podrien seguir els preceptes de la regla i, per tant, no seria respectada la voluntat dels seus benefactors,²⁰³⁶ en aquest cas, de la reina Elisenda, i per extensió, dels seus successors. S'hauria de tenir present també el context de la cort en la què va viure la reina, i potser, movent-nos sempre en l'àmbit de l'especulació o conjectura, buscar algun motiu de la seva decisió en la figura d'Arnau de Vilanova,²⁰³⁷ metge personal de Jaume II, i referent sens dubte de la medicina medieval europea, com a catalitzador del saber mèdic antic i hispano-àrab.²⁰³⁸

La regla d'Urbà IV, seguida al monestir de Pedralbes també ens pot donar pistes sobre aquesta primera infermeria del cenobi.²⁰³⁹ Tot i explicitar que les novícies han de ser joves i sanes, el text contempla també la figura de les sors malaltes perquè aquest estat comportarà una irregularitat en el compliment de la normativa quotidiana. Es recomana que aquestes monges estiguin separades, per tal de no torbar ni l'ordre ni el repòs de les sanes. Seran ateses per altres monges que podran parlar amb elles, trencant el vot de silenci de manera excepcional, per distreure-les. Aquest aïllament implicarà que tinguin serveis propis com per exemple un oratori o una cuina, anomenada "misericòrdia" perquè s'hi preparaven dietes amb una major quantitat de carn per a les monges malaltes.²⁰⁴⁰

Pel que fa als primers anys de la història del cenobi, s'haurà de tenir present la possible habilitació d'un lloc especialitzat perquè sabem que hi va haver monges malaltes i fins i tot infestades de pesta.²⁰⁴¹ Per a tenir cura de les germanes de vegades es veia convenient el trencament de la clausura amb l'entrada de persones alienes a la comunitat. Des de bon principi, el 1328, el cardenal protector donà facultat per a què poguessin entrar dins els murs del monestir la mare i una

²⁰³⁵BERMAN, "The Nuns of Saint-Antoine-des-Champs...", pp. 3-12, en relació a l'eficàcia de les pregàries de les monges de clausura.

²⁰³⁶GUIDI, "Le clarisse nella società..."

²⁰³⁷RIQUER i MORERA, M.d.; COMAS, A.; MOLAS, J., *Historia de la literatura catalana* (Barcelona, 1984). Vol.1 pp. 353-373.

²⁰³⁸SÁNCHEZ GRANJEL, L., *Historia General de la Medicina Española* (Salamanca, 1981). Vol. I: La Medicina Española Antigua y Medieval, pp. 108 i ss.

²⁰³⁹GONZÁLEZ i BETLINSKI; RUBIÓ i RODÓN, "La regla de l'ordre...", p. 35.

²⁰⁴⁰GILCHRIST, *Gender and material culture...*, p. 120.

²⁰⁴¹Entre el 13 de juny de 1348 i el 7 de juliol de 1350, al monestir hi varen morir divuit monges víctimes de la pesta negra. Això suposa un 25% del total de la comunitat, fet que, si la Regla era seguida de manera fidel, requeriria un espai per atendre-les. CASTELLANO i TRESSERRA, *Pedralbes a l'Edat Mitjana...* p. 243.

germana d'aquella monja que caigués malalta. Anys més tard, el 1347, aquesta concessió s'amplia a d'altres familiars que entrarien junt amb el metge. Un espai destinat a infermeria el tenim documentat ja en l'inventari de 1364,²⁰⁴² sabem que hi havia onze llits, mentre que el document que segueix, l'inventari de 1376, n'hi ha quaranta-dos, aquesta dada ens pot posar sobre la pista de les seves dimensions. El que no s'indica és on era dins el monestir. Que l'actual es trobi en l'ala meridional, la que té més llum al llarg del dia, ens faria defensar el fet que segurament la primera infermeria estigués ubicada al mateix lloc que la del segle XVI.

És possible que la primera infermeria del monestir no fos suficient per atendre totes les afeccions que sofriren les monges. Per exemple, el 1413 l'abadessa Isabel March escriurà al ministre dels fra menors en relació a sor Joaneta Bassa. Li demana llicència perquè aquesta monja surti del monestir per a anar a casa dels seus pares a Barcelona on tindrà més atencions. S'indica la importància de tenir els metges i remeis més a prop.²⁰⁴³ Una altra llicència apostòlica, aquest cop de 1485, ens indica una situació semblant. En aquesta ocasió sor Isabel Busota rep permís per poder sortir de la clausura per causa de malaltia. En el procés s'especifica que ja li havien practicat diversos remeis sense èxit, com per exemple l'aplicació de sangoneres. Quan surti, l'ha d'acompanyar una monja professa escollida per ella. En el mateix document s'exposa el cas de sor Coloma, gairebé idèntic a l'anterior.²⁰⁴⁴ La dieta era fonamental per curar alguna sor. Com a mostra, el 1494 es recull un pagament per a Isabel Mir, per a "agualines i altres coses" per a Sor Angelina Vaçes, "que és malalta," per ordre del visitador, el reverend pare Miquel Fenals. A d'altres monges que no estan sanes es comprarà expressament carn, llevat de sor Caterina Certales a qui es compra "merluça" perquè els dilluns ella no menja carn."²⁰⁴⁵ En altres ocasions, serà requerida la presència de metges externs per atendre malalties específiques de les sors. Per exemple, el 1526 es fa un pagament especial de 2 lliures i 8 sous a dos metges, mestre Caldofol i mestre Liura per la col·lació que han pres al monestir amb mestre Bernat Miquel, mestre Sorts i mestre Bartomeu —aquest darrer cirurgià del monestir—, pel mal dels ulls que ha tingut l'abadessa Teresa de Cardona.²⁰⁴⁶ Més tard, el 1530, la senyora abadessa sol·licita els serveis de mestre Benet, perquè visiti a sor Anna de Rocabertí. El metge cobrarà en dos pagaments, un és idèntic al ja citat,²⁰⁴⁷ i més tard rebrà 1 lliura i 4 sous.²⁰⁴⁸ La mateixa notícia indica que el seu salari anual seria de 10 lliures.

L'atenció de les sors envers les seves germanes malaltes els brinda l'ocasió de poder portar

²⁰⁴² AMP, lligalls, Inventari 137. Vid annex 3.

²⁰⁴³ AMP, Lligalls, Cartes, 27.

²⁰⁴⁴ ADB, Processos, n°1516.

²⁰⁴⁵ AMP, Despeses, 5, fol. 2.

²⁰⁴⁶ AMP, llibre de comptes, 118, fol. 90 v (4).

²⁰⁴⁷ AMP, llibre de comptes, 119, fol. 71 v (7).

²⁰⁴⁸ AMP, llibre de comptes, 119, fol. 70 (2).

a la pràctica un dels pilars espirituals de les clarisses: la identificació amb els pobres, i els malalts, tal com sant Francesc féu amb els leprosos o la mateixa santa Clara amb les seves germanes necessitades.²⁰⁴⁹ Malgrat que el cas que exposarem a continuació és ja de ben entrat el segle XVI, considerem convenient fer esment en aquest punt de la importància dels textos hagiogràfics de les monges que van viure al monestir de Pedralbes esdevingudes santes o beates, com a fonts per a conèixer l'ús i consideració dels diferents àmbits arquitectònics. Aquests relats, recollits en diverses cròniques de l'orde, exigeixen per la seva naturalesa una crítica pròpia perquè sovint s'escriuen amb la finalitat de posar de manifest les virtuts d'una monja o de la vida contemplativa en general, i no només per descriure una realitat viscuda. Per exemple, a sor Eufrasina Rovira²⁰⁵⁰ li va ser encarregada la tasca d'atendre les malaltes de la infermeria, com ja hem explicats. El cronista exalta la paciència i caritat de la monja descrivint amb detall com s'agenollava davant d'alguna imatge de la Maria Santíssima o bé resava el rosari o la Corona abans d'administrar una medicina a alguna de les sors. El temps que no passava a la infermeria el dedicava a les oracions, cosa que era considerada com el tractament més eficaç per a qualsevol afecció del cos o de l'esperit. Aquests relats ens poden portar a considerar que l'espai de la infermeria no és només un espai utilitari dins el monestir, sinó que, igual que el claustre o l'església, serveix perquè la monja pugui portar a terme el seu projecte de vida —seguir fidelment la regla— de la millor forma possible. L'exercici de la caritat, alhora, serà un ideal en voga durant tota la baixa edat mitjana.²⁰⁵¹

Ja en època moderna,²⁰⁵² igual que d'altres facetes de la funció pública, els hospitals cada cop aniran esdevenint més un lloc per a CURAR ELS MALALTS que no pas un centre d'acollida de peregrins o indigents. D'aquí, que es delimitin zones en funció de la malaltia o tractament de cada pacient. Si en les abadies cistercenques els hospitals eren anomenats “sala dels morts,”²⁰⁵³ i tenien una funció eminentment d'allotjament de viatgers i peregrins, a partir de mitjans de segle XVI, les infermeries i hospitals esdevenen institucions amb una finalitat més terapèutica.²⁰⁵⁴ Alguns convents de clarisses fins i tot estaran dedicats a l'atenció als malalts, ja sigui dins les portes del seu monestir ja sigui fent-se càrrec dels malalts d'un hospital extern.

Per exemple, les monges del Convent de la Concepció de Madrid²⁰⁵⁵ fundat el 1512 per Beatriu Galindo, esposa de Hernán Ramírez, secretari dels Reis Catòlics, atendran els malalts de

²⁰⁴⁹ L'HERMITE-LECLERCQ, P., *Le Monachisme féminin dans la société de son temps. Le monastère de La Celle (XIe -début du XVIe siècle)*, Religiueux et Société (Paris, 1989). p. 256 i ss.

²⁰⁵⁰ COLL, *Crònica de la província...* p. 343.

²⁰⁵¹ GIRONELLA DELGÀ, A., "La cultura de la caritat: inventari dels béns de l'hospital de la seu. (Girona, 31 gener 1342)," *Annals de l'Institut d'Estudis Gironins.*, XLII (2001). pp. 163-177.

²⁰⁵² MAGANTO PAVÓN, "Organización sanitaria y asistencial...", p. 309.

²⁰⁵³ DIMIER, *Les moines bâtisseurs...*, p. 62.

²⁰⁵⁴ CONEJO DA PENA, *Assistència i hospitalitat...*, p. 23 i ss.

²⁰⁵⁵ DEL RÍO HIJAS, M.E., "El desarrollo de las enfermerías en las órdenes religiosas en Madrid capital, durante los siglos XVII, XVIII y XIX," *Archivo Ibero-Americano*, LIII (1993): pp. 325-421. [p.328].

l'Hospital de "La Latina", en el madrileny barri del mateix nom, fins que se'n facin càrrec monges jerònimes. El convent de la Consolación, més conegut com "Descalzas Reales", fundat el 1559 per Joana, germana del rei Felip II i mare del rei Sebastià de Portugal, viurà una situació semblant. El 1599, la mateixa fundadora inaugurarà l'Hospital de la Misericòrdia confiant-ne la gestió a les religioses clarisses.²⁰⁵⁶ No podem assegurar, tanmateix, que aquestes novetats en la sanitat arribessin dins la infermeria del monestir de Pedralbes, que segurament mantenia la seva particularitat en tractar-se d'un convent de clausura. Altre cop, els textos hagiogràfics ens poden posar sobre la pista d'actituds ascètiques per part de les monges, ja sigui en la seva higiene, com en l'alimentació,²⁰⁵⁷ els càstigs físics, o la consideració envers la salut. Per exemple, Bàrbara de Perelló,²⁰⁵⁸ que visqué durant la segona meitat de segle XVI, imità Santa Clara especialment pel que fa a l'atenció a les malaltes; assistia puntualment a l'oració i hi afegia el rigor contra el seu cos, amb aspres penitències i dures disciplines que deixaven el terra tacat de sang. Quan les germanes li preguntaren per què era tan estricta, ella respongué: "Germanes la jornada és llarga, i em convé treballar perquè sé que he de morir." Clara Savall, com ja hem dit, per tal d'observar amb gran virtut l'opció del silenci, va portar durant molt temps una pedra dins la boca. Només quan veia que algú es saltava la rigorosa observança, se la treia per renyar-la. Segons les cròniques,

"Déu li va donar de sofrir molts mals al llarg de la vida, entre altres el mal d'orina, i d'altres mals en les parts de la puritat que els passà sense revelar als metges ni cirurgians, sacrificada a l'amor de la seva virginal puresa i honestat. El Senyor s'alegrava de veure patir la seva esposa amb tanta resignació, i li donava alivi mentre estava al cor amb les altres monges, resant".²⁰⁵⁹

Pel seu zel i virtut la van escollir Mestra de Novícies. Morí el 15 de setembre de 1592, i s'inicià un procés de la seva vida. El cas d'Eufrasina de Claramunt,²⁰⁶⁰ morta el mateix any, ens il·lustra les dures condicions de vida que s'autoimposaven les religioses perquè només tenia un hàbit, amb una túnica de saial bast, sense portar mai ni tela ni camisa sobre el seu cos, fins que realment va estar molt malalta. Sempre anava descalça, llevat d'unes espadenyas d'espert. Mai estava més feliç que quan es trobava mancada de totes les conveniències temporals. Seguia el silenci de forma rigorosa, i mai no va faltar al cor, encara que estigués molt malalta.

²⁰⁵⁶ Ibid. p. 328.

²⁰⁵⁷ BYNUM, C.W., *Holy Feast and Holy Fast. The religious significance of food to medieval women.* (Berkeley, Los Angeles, London, 1987).

²⁰⁵⁸ COLL, *Crònica de la província...* P.345.

²⁰⁵⁹ Ibid. P.345.

²⁰⁶⁰ Ibid. p. 345.

Dormidor: la vetlla i el descans

Pel que fa al descans de les sors, també es donen algunes indicacions.²⁰⁶¹ Totes les monges, fins i tot l'abadessa, com ja era habitual en els monestirs benedictins, han de descansar en un dormitori comú, en catres separats. El llit de l'abadessa estarà situat de tal manera que des d'ell es puguin observar tots els altres. També en alguna ocasió serà el lloc on dictarà testament. Així l'onze de novembre de 1422, Saurina de Vallseca va reunir tota la comunitat al dormidor del monestir. Des del llit on geia per malaltia va dictar el seu testament.²⁰⁶²

Durant la nit hi haurà d'haver un llum al dormitori, i les monges hauran de dormir vestides i amb el cinturó posat. Aquestes disposicions al·ludeixen a la castedat, i seguint el precepte evangèlic ("Vetlleu, doncs perquè no sabeu ni el dia ni l'hora" Mt 25, 1-13) és una demostració que la sor sempre està a punt per seguir la crida de Déu. També respon a una qüestió pràctica ja que les monges s'hauran de llevar de nit per anar a pregar. En la Regla fins i tot s'especifiquen les condicions que haurà de tenir el llit: màrfega de palla o fenc, coixí de palla, llana o plomes, i cobertor de llana.

Des de Pàsqua fins a la Nativitat de la Verge, les monges que vulguin podran fer la migdiada, des de després de dinar fins a la nona. Mentre les altres monges hauran de dedicar-se a la meditació sense fer soroll.

Aquestes disposicions ens indiquen que el dormitori no és imprescindible que estigui ubicat en un lloc en concret dins el recinte monàstic, però, atenent a les necessitats litúrgiques, i potser també a una certa tradició,²⁰⁶³ s'ubicarà en una zona propera a l'església. Pel que fa a l'espai, no en podem deduir de la Regla un tipus concret sinó que més aviat hem de pensar en un lloc on es resolguin adequadament les necessitats, és a dir visió clara i lloc suficient per poder-hi instal·lar tots els llits. En les Constitucions de Benet XII (1337-1342),²⁰⁶⁴ es fa referència a la prohibició que les monges construïssin cel·les al dormidor i s'ordena que si alguna ho ha fet, que els ministres o els visitadors les destruïssin immediatament i castiguin tant la monja com aquelles que l'havien ajudat. Aquesta disposició condueix a afirmar que el dormidor de les clarisses ha de ser una gran sala amb visibilitat diàfana. També s'ha dit que si es comparen els monestirs femenins i els masculins, es pot veure un cert esbiaix en els de dones on predominen els espais privats sobre els comuns, de manera que hi són més habituals les subdivisions del dormidor.²⁰⁶⁵

²⁰⁶¹ "Totes les sors sanes, axí la abbadessa com les altres, iaguen vestides e cintes, en comun dormitori, e cascuna per sí aya lit separat lau de l'altre. E el lit dela abbadessa en tal loc del dormitori sia posat que, d'aquen, tots los altres lits del dormitor pusca esguardar sens embargament si profitosament se porà fer". GONZÁLEZ i BETLINSKI; RUBIÓ i RODÓN, "La regla de l'ordre...", p. 30.

²⁰⁶² AMP, Manual Notarial, 18, fol. 75v.

²⁰⁶³ DIMIER, *Les moines bâtisseurs...*, p. 59.

²⁰⁶⁴ CASTELLANO i TRESSERRA, "Les constitucions del papa...", p.547.

²⁰⁶⁵ GILCHRIST, *Gender and material culture...*, p. 122.

En algun cas es parla del dormidor com a lloc segur per guardar-hi joies. El 1457,²⁰⁶⁶ es comprà a l'encant de Barcelona una caixa amb dos claus molt forts “per obs de tenir lo argent e altres joiells del convent dins lo dormidor per estar segures”. Costà 52 sous. En aquest sentit en els monestirs cistercens també hi havia un lloc destinat al tresor, que de manera invariable havia de ser ben construït i cobert amb volta per ser preservat dels assalts i dels incendis. No en va en ell s’hi custodiaven els documents més importants del monestir, així com els objectes de major valor o estima. Sovint es localitzava en l’angle entre el dormidor i l’església coincidint amb la cambra de l’abat.²⁰⁶⁷

²⁰⁶⁶ AMP, Llibre de comptes, 96, fol. 166.

²⁰⁶⁷ ABAD CASTRO, "El pabellón de los monjes", p. 201.

El claustre: el jardí de Déu

L'estudi dels claustres de monestirs femenins és un tema que encara no ha rebut tota l'atenció que mereixeria.²⁰⁶⁸

La principal funció del claustre és la de servir com a distribuïdor cap a les diferents parts del monestir. Especialment en els cenobis masculins, també és un lloc per a la lectura o bé per a certs tipus de meditacions, com les peripatètiques. La Regla seguida a Pedralbes no dona cap indicació específica sobre aquest espai.²⁰⁶⁹ Ara bé, és un dels llocs més polivalents del conjunt monàstic. En funció de l'època de l'any, i fins i tot del moment del dia, pot tenir funcions tan diverses com la litúrgica o bé ser el lloc on s'estén la roba per a què s'eixugui al sol.

En relació a la finalitat litúrgica Palazzo indica que el claustre de molts monestirs va ser un lloc utilitzat amb aquesta intenció ja des del segle X.²⁰⁷⁰ S'hi solien realitzar cerimònies com les del dijous sant, on l'abat rentava els peus dels altres monjos. A Pedralbes, com apuntàvem més amunt, sabem que s'hi realitzava una processó de les monges des del cor baix fins a la tomba de la reina fundadora. A més, sor Clara de Jesús Plaxats ens va explicar que encara avui a Pedralbes es porta a terme una teatralització de la litúrgia realitzada el dia de l'Ascensió. Sembla ser que una imatge de la mare de Déu és elevada amb un corriola a través dels diversos pisos del claustre per simbolitzar la seva ascensió al cel. Suposem que litúrgies semblants devien portar-se a terme en d'altres monestirs, igual que es feia en les parròquies o catedrals tal com testimonien rituals que s'han preservat com els seguits a Elx el 15 d'agost. La mateixa sor Clara ens ha parlat d'altres cerimònies teatrals on les monges es disfressen per encarnar personatges com ara els tres reis, i així escenificar la litúrgia de les diferents festes de l'any cristià.

Del claustre també n'hem de destacar la seva dimensió de jardí tancat. Pel que fa a la vegetació dins el monestir, convé distingir diversos espais: d'una banda l'hort, on s'hi cultivava allò necessari per autoabastir el monestir. Aquest formava part del recinte, i per tant estava emmurallat. Per la documentació que conservem en relació a l'adquisició d'aliments podem confirmar que hi havia vinya tant blanca com negra. El que no podem afirmar és que hi hagués qualsevol tipus d'arbre fruiter. D'altra banda, calia l'*herbarium*, o jardí medicinal, situat dins el claustre, a l'abast de la infermeria. En aquest hort s'hi cultivaven tant plantes aromàtiques com medicinals.²⁰⁷¹ I per últim el jardí pròpiament dit, on es procurava que hi hagués la major varietat de plantes, colors i formes, possible. Per regar totes aquestes plantes calia l'aigua, que a Pedralbes estarà canalitzada en un

²⁰⁶⁸ Així ho afirma Peter K. Klein en la nota 1 del següent text: KLEIN, P.K., "Zur Einführung: Der mittelalterliche Kreuzgang. Architektur-Funktion-Programm", a KLEIN, Peter K., *Der mittelalterliche Kreuzgang. The medieval Cloister. Le cloître au Moyen Age*, (Regensburg, 2004), pp. 7-21.

²⁰⁶⁹ Per conèixer l'ús del claustre en la tradició monàstica vid. DIMIER, *Les moines bâtisseurs...*, p. 52.

²⁰⁷⁰ PALAZZO, *Liturgie et société...*

²⁰⁷¹ El 2007 es va inaugurar al museu una exposició que pretén recrear aquest jardí medicinal: "Plantes, remeis i apotecaris. El jardí medieval del Monestir de Pedralbes".

primer moment per una font central. Al segle XVI s'obrirà una cisterna i una font amb l'àngel custodi, en l'angle sud. El jardí, com a forma de natura domesticada, pot simbolitzar múltiples aspectes.²⁰⁷² En clau d'interpretació mariana pot al·ludir a la virginitat de Maria i de les sors. Igual que Maria és el lliri en el desert, el cedre del Líban, el jardí encerclat o la font tancada, santa Clara també serà envoltada d'apels i flors (en les biografies de la santa s'indica que la seva mare s'anomena Ortolana). En la butlla papal "Clara, claris, preclara", el papa Alexandre ja parlava del dolç lliri de la virginitat de la santa. La natura del claustre també és una al·lusió a la Creació. A més a més la seva forma quadrada seria una al·lusió a la Jerusalem Celest.²⁰⁷³

L'obertura del claustre cap al cel, i la seva evocació del paradís, el converteix també en l'espai idoni per ser utilitzat com a cementiri.²⁰⁷⁴ Al llarg del temps, s'ubicaran diverses sepultures a les parets i al terra, com si els difunts poguessin esperar la resurrecció en aquesta avant-sala del Paradís. Al segle XVIII s'hi construirà una cripta, obra de fra Ignasi Turon, mestre d'obres i Fra Josep Abadal, fuster.²⁰⁷⁵ Avui dia encara és en funcionament.

Essent un lloc de pas obligat, i carregat dels simbolismes que hem apuntat, tot i que no de forma explícita, sí que es pot sentir un ressò dels ideals que ordenen la vida dins el monestir. La tendència vers l'igualitarisme, la supressió de la jerarquia i la uniformitat de les formes pot induir a les religioses a viure sota una mateix esperit. Si bé és cert que entre les sors s'establí una jerarquia paral·lela a la de la societat de l'exterior del cenobi, també cal tenir present que pretenien dur una vida d'oració en comú, sense diferències entre elles, com no se n'estableixen entre els cristians a l'hora del judici final. Aquest pensament regia també dins el monestir, i el podríem trobar expressat en la multiplicació de columnetes que s'obren al buit, al cel.

Quan l'arquitectura nòrdica reservava la seva monumentalitat per les façanes o la bizantina per les cúpules i els mosaics, l'arquitectura catalana mostrava la seva grandesa en els espais interiors:²⁰⁷⁶ l'església, d'una banda, i també el claustre. Si en la primera veiem que les voltes voldrien simular la cúpula celestial, aquí serà el cel terrenal qui cobrirà l'espai, i al que s'obrirà tot el claustre. Si en el primer cas s'evocava la divinitat a través de la seva representació diversa (l'espai pròpiament dit, el mobiliari litúrgic, la música, la decoració escultòrica i pictòrica), aquí s'hi farà referència a través de l'evocació de la seva obra, la Creació. L'home, jardiner de Déu, manipulava la matèria del claustre, constituïda no solament pel món vegetal sinó també pel medi on neixen i prosperen aquestes plantes. Hi ha també la presència necessària de l'aigua, i de tots els graus de lluminositat i d'ombra del dia. En el claustre, doncs, s'hi pot trobar desplegat allò que avui

²⁰⁷² FARRIELLO, *La arquitectura de los jardines...*; GARCÍA FONT, J., *Historia y mística del jardín* (Barcelona, 1995); V.V.A.A., *Jardins du Moyen Age*, ed. Noirlac, Centre de l'enluminure et de l'image médiévale. Abbaye de (Paris, 1995).

²⁰⁷³ STÉVENARD, B., "Jardins clos et jardins des initiés. Le symbolisme du carré en Orient et en Occident," *Cahier du Léopard d'or*, 6 (1997): pp. 253-280. Per la simbologia del quadrat veure p.255.

²⁰⁷⁴ GILCHRIST, *Gender and material culture...*, p. 95.

²⁰⁷⁵ BASSEGODA NONELL, *Guia del monestir...*

²⁰⁷⁶ CIRICI PELLICER, *La arquitectura Gòtica Catalana...*, p. 161.

s'anomena Natura, en l'esplendor de la seva diversitat. Aquesta vegetació ordenada l'hem de contraposar al bosc adjacent al monestir, que seria la natura en estat salvatge, el lloc fosc i fred, el del costat nord, als peus de l'església. Seguint a Le Goff²⁰⁷⁷ formaria part del “fora” negatiu contraposat al “dins” positiu.

El claustre com a jardí cuidat també pot fer referència al Paradís perdut,²⁰⁷⁸ i al Paradís futur al que es pot arribar a través de la vida religiosa. Això explicaria la seva composició: els claustres a l'edat mitjana solien estar partit per una creu amb un pou o font al centre.

²⁰⁷⁷LE GOFF, *La Naissance du Purgatoire...*

²⁰⁷⁸ Gn II, 8 i 10.

Cel·les de dia: eremitisme en el claustre?

“Sonovi anche frequenti capellette, che sembrano di romiti, per iui dentro raccogliere lo spirito in tacita solitudine, e dopo di havere vocalmente pregato in choro, supplicar con silentio ne'romitaggi.”²⁰⁷⁹

En canvi, tu, quan preguis, entra a la cambra més retirada, tanca-t'hi amb pany i clau i prega al teu Pare, present en els llocs més amagats, i el teu Pare que veu el que és amagat, t'ho recompensarà. Mt 6,6

Una de les característiques principals del monestir de Pedralbes, és la presència d'uns petits espais, anomenats CEL·LES DE DIA, en el claustre i altres racons del conjunt. Aquestes reduïdes àrees privades es poden datar des dels inicis de la història del monestir, però són especialment abundants a partir de la segona meitat del segle XV. La majoria són al claustre, construïdes en l'espai entre els contraforts exteriors de les ales cobertes amb arcs diafragma (el dormidor, el refetor i la infermeria). La possibilitat d'un espai de vida que no sigui comú, no es contempla en la regla seguida a Pedralbes. La funció d'aquests espais, per tant, i com s'utilitzaven és encara un tema pendent d'estudi. S'ha suggerit que tal vegada siguin espais per a l'oci, o per a tasques individuals de les monges. Nosaltres, tot i no descartar aquesta hipòtesi, ens inclinem a interpretar-los com a eremitoris dins el claustre, i per tant més com a capelletes on cada monja podia portar a terme els seus exercicis espirituals de forma aïllada que no pas com el que Virginia Woolf anomenaria “a room of one's own”,²⁰⁸⁰ una habitació pròpia.

L'EREMISTIME, és un pràctica habitual des de l'origen del cristianisme.²⁰⁸¹ Tot cristià, especialment aquells amb vocació religiosa, aspira a un cert eremitisme entès com a deixar els afanys del món terrenal per tal de poder estar més en contacte amb Déu. La fugida del món és més aviat concebuda com una possibilitat de trobar la pau interior, com una vida per a la purificació espiritual i l'encontre amb el Pare, que no pas com a quelcom alienador. Amb paraules més planeres podríem dir que més que per desconnectar, els eremites s'aïllen per a connectar-se amb sí mateixos, amb la natura i, en definitiva, amb Déu. Aquesta fugida no és puntual, sinó que es prolonga volgudament en el temps. Tal vegada es podria dir que alguns eremites primer fugiren, però després quelcom els va fer romandre i fer front a les dificultats de la solitud en un entorn hostil. Molts s'hi quedaren de per vida perquè hi trobaren una Persona, a qui podien conèixer, i amb qui podien viure: Déu. Per

²⁰⁷⁹ LENGUEGLIA, *Ritratti della prosapia...*, p. 329.

²⁰⁸⁰ Títol de la novel·la que Virginia Woolf va escriure el 1929.

²⁰⁸¹ ANSON, *The Quest of Solitude...*; BERLIOZ, *Moines et religieux...*; CERTEAU, M.D.; ROUSTANG, F., *La solitude, une vérité oubliée de la communication* (Paris, 1967); LE ROY LADURIE, M., *Femmes au désert* (Paris-Fribourg, 1971); LECLERCQ, J., "Il ritiro come esercizio di vita solitaria," *Vita monastica*, 77 (1964): pp. 55-62; LECLERCQ, J., "L'eremitismo ieri e oggi," *Vita religiosa*, 3 (1967): pp. 243-252; LECLERCQ, J., *Vie religieuse et vie contemplative* (Gembloux-Paris, 1969).

tal de portar a terme aquesta mena de fugida cal també unes certes condicions físiques: la solitud i el silenci. Si hi ha massa soroll o distraccions és difícil sentir la veu de Déu. Per escoltar-lo cal preparar el cos i la ment, deslliurant-lo de qualsevol tensió, afany, neguit o distracció. Per aquest motiu es troben eremitoris habitualment lluny de zones habitades.

Si la vida dins els monestirs que seguien la norma de sant Benet havia donat preheminència a l'experiència del ritual comú, i no tant de la meditació privada, a partir del segle XI es comença a entreveure una tendència envers la recerca interior de la fe de manera individual per part de cada monjo. Així, els cistercencs en alguna ocasió varen predicar la vida eremítica. Fins i tot sant Bernat alguna vegada va encoratjar els seus monjos a anar més enllà de la regla, que considerava un bon marc per a principiants, per arribar a la vida eremítica, que tenia per superior. Opinava, tanmateix, que aquest ideal era més fàcil portar-lo a la pràctica en un monestir que no pas al mig de la muntanya o el desert, on els perills constants podrien distreure el monjo d'allò important: la construcció d'una solitud interior que li permetés estar en major silenci per a escoltar Déu. La *stabilitas* monàstica afavoriria aquesta recerca interior.²⁰⁸²

Al voltant del segle XIII, a tot Itàlia té lloc un ressorgiment de les experiències eremítiques, tant en llocs aïllats com en les ciutats.²⁰⁸³ Cal emmarcar-ho en un moment de profunda crisi i de transformació socio-cultural, que afecta tots els elements de la vida individual. Ja en les primeres fonts relatives a la VIDA FRANCISCANA s'estableix un cert tipus de vida eremítica, amb uns horaris fixos i tot. Aquesta es combina amb la prèdica i el treball. El mateix sant Francesc va dubtar en un moment de la seva vida si dedicar-se per complet a la pregària i la vida contemplativa o bé a la seva vocació envers els pobres i la predicació. Va haver d'escoltar la voluntat de Déu. De manera que si per santa Clara, o per fra Masseo Déu havia preparat el camí del retir interior, per sant Francesc, en canvi, havia previst que contribuís d'una altra manera a la salvació dels homes. Aquesta, si més no, és la manera com es narra l'experiència eremítica de sant Francesc en els *Fioretti*.²⁰⁸⁴

Pel que sembla l'opció eremítica dins els franciscanisme seria deixada com a tria personal d'aquell qui la volgués portar a terme, "illi qui volunt". La vida en els eremitoris estava dedicada a la contemplació i l'oració però també era una experiència activa i participativa de la situació de molts homes amb els quals l'eremita franciscà compartia la condició de pobresa i precarietat, per tal de donar un potent testimoni religiós, que, lluny d'isolar-lo, catalitzava i atreia l'atenció de visitants. Per organitzar aquestes vocacions s'escribí la *Regula pro eremitoris*,²⁰⁸⁵ que presentava una vida eremítica

²⁰⁸² LITTLE, *Religious Poverty...*, p. 92.

²⁰⁸³ PELLEGRINI, L., *Insedimenti francescani nell'Italia del duecento*, Studi e ricerche. Nuova Serie (Roma, 1984), p. 57.

²⁰⁸⁴ ANSON, *The Quest of Solitude...*, p. 159.

²⁰⁸⁵ Regula pro eremitoriis data 1. Illi qui volunt religiose stare in eremis sint tres fratres vel quattuor ad plus. Duo ex ipsis sint matres et habeant duos filios vel unum ad minus. 2. Isti duo qui sunt matres, teneant vitam Marthae et duo filii tenenant vitam Mariae, et habeant unum claustrum, in quo unusquisque habeat cellulam suam, in qua oret et dormiat. 3. Et semper dicant completorium de die statim post occasum solis et studeant retinere silentium decant horas suas et in matutinis surgant et primum quaerant regnum Dei et iustitiam eius. 4. Et dicant primam hora qua convenit, et post tertiam absolvant silentium et possint loqui et ire ad matres suas, et quando placuerit, possint ab eis petere eleemosynam

però amb els avantatges de la vida claustral. Podríem descriure aquests primers assentaments com el model arquitectònic de les cartoixes, on cada monjo té la seva cel·la individual però es comparteixen alguns espais, per exemple el claustre o l'església.²⁰⁸⁶ Així com és relativament fàcil d'estudiar els assentaments femenins, o dels humiliats, els assentaments eremítics franciscans són difícils d'ubicar i d'identificar per la seva diversitat i posició oculta. Els primers "romitori" franciscans eren dins de coves, refugis naturals excavats dins la roca, per exemple: Carceri, Montelucio, Spechi di Sant'Urbano, Poggio Bustone, Fonte Colombo, Celle di Cortona.

Aquesta vida de silenci per als franciscans no era exclusiva de l'eremitisme. Així sant Francesc va exhortar als seus frares que prediquessin de dos en dos, modestament. També que fessin oració en el seu cor al Senyor, mantenint el silenci especialment des de matines fins després de la tertia. Els animava a què no es diguessin entre ells paraules ocioses o inútils; les converses havien de ser tan virtuoses si es quedaven dins l'eremitori, com fora de la cel·la, perquè en qualsevol lloc que hom va porta amb si mateix la cel·la: "frate corpo è la nostra cella, l'anima è l'eremita che sta dentro la cella a pregare Dio e a meditare. Così che, se l'anima non dimorerà in quiete e solitudine nella sua cella, poco profita al religioso la cella costruita da mano d'uomo."²⁰⁸⁷

Què és el que queda d'aquesta espiritualitat en les monges de SANTA CLARA? Certament algun aspecte d'aquest tarannà fou adoptat també per les sors, que es dedicaren a la vida contemplativa, tot i que l'eremitisme en si estava prohibit per a les dones.²⁰⁸⁸ Prova d'això és que la clausura imposada a les clarisses i el seu tipus de vida en general serà utilitzat pel papat al s.XIII com un aglutinant de les diferents tendències eremítiques que sorgeixen entre les dones amb vocació religiosa del moment.²⁰⁸⁹ De fet l'actitud espiritual, o pràctica ascètica d'aïllament de la que estem parlant aflora en paral·lel a la difusió dels ordes mendicants en general. Jacques de Vitry, escriptor del segle XIII ens descriu la situació així: "Mulieres vero iuxta civitates in diversis hospitibus simul commorantur; nichil accipiunt, se *de labore manuum <suarum> vivunt*, valde autem dolent et turbantur, quia a clericis et laicis plus quam vellent honorantur."²⁰⁹⁰

sicut parvuli pauperes propter amorem domini dei. Et postea dicant sextam et nonam et vesperas dicant hora qua convenit. 5. Et in claustris ubi morantur, non permittant aliquam personam introire, et neque ibi comedant. 6. Isti fratres sunt matres, studeant manere remote ab omni persona et per obedientiam sui ministri custodiant filios suos ab omni persona, ut nemo possit loqui cum eis. Et isti filii non loquantur cum aliqua persona nisi cum matribus suis et cum ministro et custode suo, quando placuerit eos visitare cum benedictione domini dei. 7. Filii vero quandoque officium matrum assumant sicut vicissitudinaliter eis pro tempore visum fuerit disponendum, quo omnia supradicta sollicitè et studiose studeant observare. Edició crítica de ESSER, K., OFM, ""Regula pro eremitoris data" des hl. Franziskus von Assisi," *Franziskanische studien*, 44. Jahr (1962): p. 382-417 (text llatí p. 401).

²⁰⁸⁶ GARCÍA ROS, *Los franciscanos y la arquitectura...*, p. 32 i 33.

²⁰⁸⁷ Comp. Perus. N.80, Trad. Di N. VIAN, in J.CAMBELL, *I fiori*, 221/223. Citat per: SCHMUCKI, ""Mentis silentium"... El germà cos és la nostra cel·la, l'ànima és l'eremita que és a dins per a pregar Déu i per a meditar. Així, si l'ànima no roman quieta i en solitud a la seva cel·la, de poc serveix al religiós la cel·la construïda de mà d'home" (traducció nostra).

²⁰⁸⁸ BERLIOZ, *Moines et religieux...*

²⁰⁸⁹ CAVERO DOMÍNGUEZ, "Monarquía y nobleza..."

²⁰⁹⁰ HUYGENS, R.B.C., *Lettres de Jacques de Vitry* (Leiden, 1960). p. 76. Dones vivien ben al costat de les ciutats, en diversos hospedatges; no depenien de ningú més que del treball de les seves mans, amb dolor i torbament, i hi havia

Si aquesta era l'actitud de les dones en el context en el que santa Clara va començar la seva recerca espiritual no ha de sorprendre que els primers assentaments de les clarisses fossin en eremitoris o llocs semblants. A Barcelona mateix, la neboda de santa Clara, Agnès d'Assís, junt amb la seva pròpia neboda, Clara d'Assís, el 10 de gener de 1233 s'instal·len en una ermita dedicada a sant Antoni Abad, fora muralles. Hi volien construir "castells de puresa contra la sensualitat".²⁰⁹¹

Dins la història de les clarisses existeixen experiències eremítiques, o si més no, hi ha un ressò d'aquesta voluntat en la seva espiritualitat. Però ara tornem al monestir de Pedralbes. Ja a finals del segle XIV veiem algun indici de culte a la vida eremítica, per exemple amb el bancal que sor Beatriu d'Òdena donà el 1389 com a llegat testamentari,²⁰⁹² on hi havia representada la vida de sant Onofre, ermità.²⁰⁹³ Al principi hem apuntat que la multiplicació de cel·les de dia podria ser una voluntat de crear un eremitori dins del claustre. D'on sorgeix aquesta tendència? Es pot emmarcar en algun corrent? Nosaltres creiem que el principal detonant de l'erecció d'aquestes cel·les, serà el retorn rigorista a la vida de les primeres clarisses que s'imposà a la Corona d'Aragó i Castella al darrer terç del segle XV. A Castella (Tordesillas) hi va haver una reforma important de les clarisses al s. XV. La majoria de convents varen seguir aquesta nova norma. Les monges que varen venir a reformar el monestir de Pedralbes a finals del segle XV i principis del XVI, provenien d'aquests convents reformats i tal vegada això comportà la introducció de noves vivències de la fe a Pedralbes. Una cel·la que exemplifica aquesta hipòtesi és la de sor Maria d'Aragó, en el primer pis de l'ala del refector del claustre.

En aquelles mateixes dates, en altres indrets també hi havia un retorn a considerar el monestir com l'avant-sala de la mort i per tant les cel·les com un lloc que havia de ser forçosament petit i fosc per a recordar una tomba. Savonarola en el XV, per exemple, es lamenta que s'ha perdut el rigor en l'obediència de les directrius dels sants fundadors dels ordes i que cal un retorn a la pobresa i austeritat. També considera les cel·les com un sepulcre: "La povertà in tale modo vuole essere: che né in commune né in particolare tu abbi cosa alcuna, salvo la tua necessità, e quella abbi con fatica. Oh, come è oggi osservata questa povertà da' religiosi? Va', guarda le religioni: non povertà in quella si truova. A' tempi passati era osservata da' padri nostri. E' uno monasterio antico de' frati nostri, che ha **quelle celle, che paiono sepulcri, vorrei le potessi vedere, non si adoperrebbero adesso: uno terrore sono!** –Chi erono?– Come noi-; oggi le cose nostre, che povertà! Abbondanza di superfluità".²⁰⁹⁴

Aquestes cel·les de dia tenien un cert MOBILIARI. Més enllà de taules o cadires sovint

clergues i laics que les honoraven (traducció lliure nostra).

²⁰⁹¹ AMP, Chronologic.

²⁰⁹² ANZIZU, *Índex*.

²⁰⁹³ Vid. BARNIOL i LÓPEZ, "El Culte a Sant Onofre..."

²⁰⁹⁴ G. Savonarola, *Prediche sopra i salmi*. ed. Naz. I, 135-136, citat a: GUIDI, "Le clarisse nella società..."

comptaven amb un petit altar on s'hi solia ubicar un retaule, i també amb reclinatoris per a què les monges poguessin portar a terme les seves oracions. Recentment²⁰⁹⁵ s'ha insistit en la importància de valorar quin rol jugaven les representacions plàstiques tant escultòriques com pictòriques en els entorns monàstics per tal de poder estudiar millor les imatges en general de l'edat mitjana. Les imatges servien per tal de fer comprensible allò immaterial, espiritual. Calia un préstec en el món material per expressar allò immaterial. L'experiència de la fe, en conseqüència esdevé una pràctica corporal, que involucra tots els sentits. Aquests aspectes han estat estudiats a Alemanya perquè encara es conserven en força monestirs fonts antigues com les vides de les sors, *vitae sororum*, i els llibres de les sors *Schwesternbücher*.²⁰⁹⁶ Aquests textos evidencien relacions molt intenses entre les sors i les imatges. Malauradament però moltes de les peces conservades no poden ser atribuïdes a un convent particular perquè han estat desubicades sigui a causa de la reforma, sigui per la secularització dels convents o simplement pel canvi de gustos i de maneres de viure la fe. D'altres objectes senzillament s'han venut o perdut. La contemplació d'aquestes imatges porta a experimentar en pròpia carn la mateixa passió de Crist. A Pedralbes, tot i que algunes peces es conserven, documentalment la majoria de dades fan referència a les modificacions que es portaren a terme a diverses obres: així el 8 d'abril de 1499 es pagà a Domingo Sans, pintor de Barcelona, per a "colorir de burell un bancal per la senyora abbadessa". I també el 30 d'agost, es donen 3 sous al mestre Garcia, pintor, per a "fer la cabellera e barba nova al crucifix per manament del pare confessor".²⁰⁹⁷ L'origen de les peces és ben divers: adquisició directament feta per part de l'abadessa o alguna monja, regals de fidels, o bé peces que formessin part de la dot d'entrada al monestir. Un exemple és un retaule que s'esmenta en l'inventari de béns de Violant Llull, esposa de Joan Llull, que declarà com hereva universal a sor Aldonça de Cardona. Aquesta monja apareix en el llistat de religioses del monestir de Pedralbes elaborat per Sor Eulàlia d'Anzizu i que s'inclou en el seu *Índex General de l'Arxiu*, però en l'inventari consta com a abadessa. El document data del 1522,²⁰⁹⁸ moment en què se suposa que és abadessa del monestir de Pedralbes, sor Teresa de Cardona. Filla del duc de Cardona, Joan Ramon Folc IV i d'Aldonça Enríquez de Quiñóes, Teresa era cosina de Ferran el Catòlic. Havia estat promesa amb Lorenzo II de Medici, però renuncià a les noces el 1515. El 1521 ingressà a Pedralbes provinent del monestir de santa Maria de Jerusalem. Quin vincle tenia amb Aldonça Cardona? Seria molt interessant de poder-ho escatir per tal de poder relacionar el retaule que esmentàvem amb alguna peça que encara es conservi. El document situa la peça en la capella que Violant Llull i el seu marit Joan tenien a la casa del carrer Banys Vells, entre molts altres objectes, i el descriu de la manera següent: "un retala daurat ab la historia dels tres Reys de bulto ab ses portes e bancal e ab huna corona o diadema d'argent amb algunes pedres dolentes". A quina

²⁰⁹⁵ BOERNER, "Le rôle de l'image sculpté..." HAMBURGER, *The Visual and the Visionary*...

²⁰⁹⁶ BOERNER, "Le rôle de l'image sculpté...", p. 122.

²⁰⁹⁷ AMP, Llibre de comptes, 106, fol. 163.

²⁰⁹⁸ AMP, Lligalls, Inentaris, 137.

peça es refereix l'inventari? Recentment s'han estudiat dues obres que contenen una epifania en forma de relleu: el retaule de l'Epifania, Santa Magdalena i Sant Onofre,²⁰⁹⁹ i el retaule de l'Epifania.²¹⁰⁰ Ambdues s'han relacionat amb Teresa de Cardona: la primera pel vincle que Teresa tingué amb Lorenzo II de Medici, i la segona per la presència del seu escut. La notícia documental que aportem tal vegada permeti de reconsiderar aquest vincle. Si finalment el retaule que heretà sor Aldonça el portà amb ella quan ingressà a Pedralbes, potser podria ser el primer al que fem referència. Aquesta peça ha estat molt modificada al llarg del temps. La part central de terracota, va perdre la seva base i fou sobredaurada. En l'inventari s'indica que el retaule era daurat, cosa que ens aniria bé per la identificació, i que incloïa ja unes portes, amb una corona d'argent. Les portes potser són les que es conserven. Si fos així, ja a inicis del segle XVI aquesta peça hauria estat mutilada i enquibida en l'actual marc. En relació a la plata, s'han trobat restes de decoració amb aquest metall que podrien fer suposar la presència d'una corona, o d'altre treball d'argenteria avui desapareguts. En quina cel·la es devia situar aquest retaule? Qui va ser finalment la persona que el portà dins la clausura? La resposta a aquests interrogats està fora de les pretensions d'aquesta tesi.

Alguns d'aquests retaules, foren confeccionats o millor dir assemblats aprofitant peces d'altres retaules, tal vegada per part de les mateixes monges:²¹⁰¹ són els anomenats facticis.²¹⁰² Les monges es devien fer seves aquestes imatges a partir de la contemplació habitual. Si s'hi barrejen plafons procedents d'altres retaules tal vegada respongui a la particular devoció de cada monja. S'estableix així una relació d'intimitat, de contacte, entre la imatge votiva i la religiosa.²¹⁰³ Aquestes imatges serien una via per tal que la germana pogués desenvolupar les seves aspiracions místiques, o sigui l'encontre màgic amb la divinitat, el contacte personal amb el sagrat. Alhora, en un entorn domèstic del monestir, suggeririen una particular constricció dels gestos de la monja i la induirien a la pregària. Caldria pensar doncs, que quan una monja entra en la seva cel·la, el propi espai reduït, i les imatges que conté, la predisposen a l'activitat contemplativa que hi ha anat a practicar.

Una altra qüestió que es pot tenir present a l'hora d'imaginar l'ús de les cel·les de dia és el TURMENT DEL COS en privat.²¹⁰⁴ El que aspira el religiós-mísic és a fondre's amb el cos diví: per això l'assimila (eucaristia), o bé reviu la passió de Crist en pròpia carn a través dels sufriments del cos i els ultratges suportats. Si bé el cos és el principal obstacle per arribar a Déu, també pot ser un mitjà per a salvar-se. Així, un camí al que s'aspira voluntàriament és el martiri (deixar que et torturin

²⁰⁹⁹ Núm registre MHCB-MMP 115.040. CARBONELL BUADES, "Epifania/Santa Magdalena..." Aquest retaule consta d'una taula central de terracota vidriada atribuïda al taller de Lucca della Robbia i un marc de fusta amb dues portes posat en posterioritat.

²¹⁰⁰ Núm registre MHCB-MMP 148.237. MORTE, C., "Retaule de l'Epifania", a V.V.A.A., *Pedralbes. Els tresors del monestir*, (Barcelona, 2005), pp. 152-154. Aquesta peça ha estat atribuïda al taller de Damia Forment.

²¹⁰¹ Vid. HAMBURGER, J.F., *Nuns as Artists: The Visual Culture of a Medieval Convent* (Berkeley, 1997).

²¹⁰² V.V.A.A., *Petras Albas. El monestir...*, p. 182.

²¹⁰³ FRUGONI, "Le mistiche, le visioni e l'iconografia..."

²¹⁰⁴ CORBIN; COURTINE; VIGARELLO, *Historia del cuerpo...*, p. 53 i ss; HAMBURGER, "To make women weep..."

el cos per posar a prova la pròpia fe): la iconografia d'època moderna és especialment prolífica en aquesta mena d'escenes. Si no hi ha martiris externs o persecucions, llavors el religiós es busca solucions alternatives com ara la d'infligir-se cops, esgarrapades, i penúries diverses.²¹⁰⁵ El “martiri vermell”, inscrit en el temps curt del suplici públic, és substituït en l'època moderna pel “martiri blanc”, viscut en el racó més secret de la cel·la monàstica. El martiri que un s'inflingeix a si mateix, és el martiri de tota una vida.

Les religioses s'inspiraran especialment en Maria Egipcíaca i en Caterina de Siena, primer i en Teresa d'Avila després, perquè segons la tradició havien castigat el seu cos. Un exemple d'aquest tipus de pràctiques al monestir de Pedralbes ens el forneix el pare Coll quan explica la biografia de sor Bàrbara de Perelló, traspasada el 1602. El record que es tenia d'ella és que resava amb molta devoció per tal que Déu li llevés el dimoni del cos, especialment en l'oració del migdia, a aquesta “añadia el riguroso tratamiento de su cuerpo, con asperas penitencias, y rigurosas disciplinas, con que dexava la tierra regada de su sangre”.²¹⁰⁶

En resum, les cel·les de dia serien un espai d'intimitat religiosa de la monja, un espai d'ascesi i d'aproximació de la religiosa a la divinitat, sigui a través de la contemplació d'un retaule, de la introspecció i el silenci, de la solitud, o sigui a través d'altres pràctiques ascètiques com són infligir turments al cos.

La darrera pregunta que hom es pot plantejar és si l'ús sempre fou el que acabem d'indicar. No hi varen haver mai formes impròpies d'estar en aquestes capelletes? Segurament hem de suposar que sí. Sabem que sovint hi va haver abadesses que usaren de forma privada certes cel·les del monestir, com sor Blanca, abadessa del convent de Santa Clara de Vilafranca del Penedès que tenia el seu espai sobre la porta d'entrada al monestir.²¹⁰⁷A Pedralbes, algunes cel·les estaven destinades a les abadesses. Ara bé, no s'ha de descartar que aquestes reutilitzessin el palau de la reina Elisenda per a ús propi, un cop morta la fundadora. En aquest sentit es vincularien espacialment a ella, i a tots els valors que s'hi poden associar, tant pietosos com de poder. En un document de 1428,²¹⁰⁸es fa esment de una cambra “in quidam dicte domine abbatisse predicti monasterii in qui dicta reverenda domina abbatissa jacebat e grota ubi al prisimilibus et comunibus actibus predicti monasteri asserverunt”. És aquesta la gruta que es troba sota el dormidor, en l'angle amb el refetor, allà on hem suposat que hi hauria el palau de la reina? Això prendria sentit quan més tard, no massa lluny del dormidor es construeix la cel·la de sant Rafael, també per a una abadessa.

²¹⁰⁵ LE BRUN, J., "Mutations de la notion de martyre au XVIIe siècle d'après les biographies féminines", a MARX, Jacques, *Saineté et martyre dans les religions du livre*, (Brusel·les, 1991), pp. 77-90.

²¹⁰⁶ COLL, *Crònica de la província...*, p. 346.

²¹⁰⁷ WEBSTER, "Santa Clara y los frailes..."

²¹⁰⁸ AMP, Manual Notarial, 19, fol. 8.

Seria un lloc estratègic per controlar les altres monges i a més hi hauria la possibilitat de sentir-se hereva de les intencions de la reina, com a garant del que ella propugnava. La connexió d'aquestes cambres amb l'exterior (tant des de l'antic palau de la reina com des de la cel·la de sant Rafael es podia accedir al bosc, una part menys tancada que la resta del monestir), també permetria a l'abadessa gestionar els seus afers sense que aquests interferissin en la vida de la comunitat.

D'altres monges també podien tenir la seva cambra de forma individual com ara la Tresorera, tal com s'esmenta en l'inventari de béns del monestir de 1470.²¹⁰⁹

Una cel·la especialment particular és l'anomenada capella de sant Miquel. Les pintures que decoren aquest espai han suscitat l'interès de la majoria d'experts que s'han aproximat a l'estudi del monestir de Pedralbes.²¹¹⁰ Es conserven diversos documents que vinculen aquestes pintures amb Ferrer Bassa. En primer lloc el 1343 es va establir una capitulació entre l'abadessa i el pintor per a l'execució de la capella de sant Miquel.²¹¹¹ El 1346 es va signar el contracte per a pintar la cel·la.²¹¹² És sabut que un contracte no suposa que qui el signa sigui el mateix que realitza l'obra. Però ara nosaltres no volem entrar en aquest terreny. Més aviat voldríem insistir en un altre aspecte de les pintures, tal vegada un xic allunyat de la perspectiva habitual presa pels historiadors de l'art. Aquestes imatges varen ser segurament concebudes per a ser contemplades. Contemplades, és clar, amb ulls de les monges que hi buscaren una eina de creixement espiritual, una via d'encontre amb la divinitat. Un cop enretirades les bastides i netejats els pinzells, les pintures acabades queden tancades dins de clausura i és llavors, quan les sors les contempnen, que adquireixen el seu sentit ple. Què hi varen veure les religioses després d'haver mirat —contemplat— repetidament les imatges?

²¹⁰⁹ AMP, Lligalls, Investaris, 137.

²¹¹⁰ ALCOY, R., "El mestre de l'Escrivà dels Usatges de Lleida i la cultura pisana del primer Trescents," *Quaderns d'Estudis Medievals*, VII (1988); ALCOY, *Introducció i derivacions de l'italianisme...*; ALCOY, R., "La pintura gòtica del monestir de Pedralbes els murals del segle XIV", *Jornades de recerca històrica de les Corts. Arxiu Municipal de les Corts, 14 i 15 de març de 1997. Ponències i Comunicacions*, (Barcelona, 1997), pp. 75-86; CONTRERAS MARQUÉS DE LOZOYA, J.d., *Historia del Arte Hispánico*, vol. 2 (Barcelona, 1934); ESCUDERO i RIBOT, A., "La cel·la de Sant Miquel. Capítol 12. Primera part," *Sarrià. Revista de l'Associació de Veïns de Sarrià*, (2002): pp. 10-11; ESCUDERO i RIBOT, A., "La cel·la de Sant Miquel. Capítol 12. Segona part," *Sarrià. Revista de l'Associació de Veïns de Sarrià*, (2002): pp. 13-14; ESPADA, A., "Un experto descarta que el mural gòtic de Pedralbes sea de Ferrer Bassa," *El País*, (1996); GUDIOL i RICART, J., *Pintura Gòtica*, vol. IX, *Ars Hispaniae* (Madrid, 1955); LAFUENTE FERRARI, E., *Breve Historia de la Pintura Española* (Madrid, 1946); MASSOT, J., "El catedrático Yarza niega que los frescos de Pedralbes fueran pintados por Ferrer Bassa," *La Vanguardia*, (1996); MEISS, "Italian Style in Catalonia and a fourteenth Century Catalan Workshop," *The Journal of the Walters Arts Gallery*, 4 (1941); POST, C.R., *A history of Spanish Painting*, vol. 2 (Cambridge, 1930); SAGUÉ, M., *Ferrer Bassa: les pintures de la capella de Sant Miquel al Monestir de Pedralbes* (Barcelona, 1989); SANPERE i MIQUEL, S., *La pintura Mig-Eval Catalana II. Els trecentistes* (Barcelona, 1921-1928); SENSERRICH i ESPUÑES, R.; FONT i PAGÈS, L., "La planificació del treball al fresc en les pintures que decoren la cel·la de Sant Miquel del Monestir de Pedralbes," *Quaderns Tècnics de L'MHCB. Conservació-Restauració*, 2 (2007): pp. 24-43; SZRAJBER, T., "The murals by Ferrer Bassa in the S. Michel Chapel at Pedralbes. Submitted in Partial fulfillment of the Examination degree of MPhil" (1984); TRENS, *Ferrer Bassa i...*; VERRIÉ, *Pedralbes y sus pinturas...*; YARZA LUACES, J., "Bassa e il maestro dell'Incoronazione di Bellpuig," *Notizie da Palazzo Albani*, XXII-XXIX (1993-2000): pp. 37-56; YARZA LUACES, J., "La pintura española medieval: el mundo gótico," *La pintura europea: la pintura Española*, (Milà, 1995); YARZA LUACES, J., "María de Navarra y la ilustración del Libro de Horas de la Biblioteca Nazionale Marciana", *Libro de horas de la reina María de Navarra*, (Barcelona 1996); YARZA LUACES, J., "Ferrer Bassa revisado", *Arte d'Occidente. Termi e metodi. Studi in honore del Agiolo Maria Romanini*, (Roma, 1999), pp. 715-725.

²¹¹¹ AMP, Speculum, 21, fol. 3.

²¹¹² AMP, Lligalls, Pintures, 184.

Una filiació estilística o bé un missatge de profunditat evangèlica?

Cal dir, però, que la de sant Miquel no és l'única cel·la que va rebre decoració pictòrica. El 23 d'octubre de 1998, es descobrí un fragment de les pintures de la cel·la de sant Aleix.²¹¹³ Qui sap si n'hi va haver d'altres que no s'han conservat i que permetrien poder entendre millor la polèmica cel·la de sant Miquel.

²¹¹³ ARAGAY, I., "Apareix a Pedralbes un fragment mural atribuït a Ferrer Bassa," *Armi*, (1998).

Lloc per al treball: el fil, l'agulla i el didal.

De la resta de dependències no se'n fa esment a la Regla per bé que, òbviament també seran necessàries. Hem de comptar que hi haurà estances especialitzades per a emmagatzemar aliments (proccures), la llenya, o per als animals. Seguint la indicació de la Regla que les monges havien de treballar per defugir de l'oci, també hi haurà un lloc habilitat, en aquest cas, per a la costura.²¹¹⁴ En èpoques posteriors aquest espai se l'anomenarà la labor, i serà situat en el pis superior de la infermeria per aprofitar la llum del migdia que permet treballar en condicions adequades.

Que l'ocupació principal de les monges fos brodar o fer puntes, no ens ha de sorprendre. En tant que dones d'origen noble, reproduïen dins el claustre els gestos apresos a casa de les seves famílies. A més de ser una activitat que les allunyava del perill de l'actitud ociosa o la mandra, també s'hi barrejava un component pietós. Ja Santa Clara brodava vestidets per cobrir la nuesa del Crist, segons els seus biògrafs i aquells que van participar en la redacció del seu procés de canonització. Les altres clarisses del món imitarien aquest costum.²¹¹⁵ També per això a gairebé en tots els monestirs es troben bons exemples de tapissos, brodat, casulles, o manteleries confeccionats per les religioses.²¹¹⁶

La indumentària litúrgica l'hem explicat en el capítol dedicat a l'església i el seu habillament mentre que aquí recollim algunes dades documentals que testimonien l'activitat manual de les sors. El 1430²¹¹⁷ Jaume Casamitjana, "draperius", ven diversos draps i teles al monestir entre els quals s'esmenten "pani lividi" i "pani albi." Segurament aquestes robes eren utilitzades per les monges per cosir, però cal pensar que elles no eren les úniques que es posaven el didal. En el mateix document es registren diversos pagaments a Pere Terres, sastre. Més endavant, el 1436,²¹¹⁸ s'adquirirà roba per la comtessa de Luna, que treballava al monestir. Aquesta activitat fou segurament una constant al llarg dels segles, ho testimoniarem amb dos exemples més tardans: el 1551,²¹¹⁹ el 18 d'octubre, Gabriel Oriol Pagès, de la vila de Flix, firmarà àpoca amb l'abadessa de 38 lliures 17 sous i 11 diners

²¹¹⁴ "Del trebayl e de l'estudi de les sors

Si alcunes iovens o encara de maior edat auran bon enginy la abbadessa lur fassa mostrar si li o es viyares donan a aqueles sors maestra covinent e discreta per la gula en cant en en lo offic de Déu sien instruïdes E les sors e les servicials en hores e en locs establits axi con ordonat sera sien ocupades en profitosos e honests trebays en tal guisa que esquivada ociositat la qual es enemiga de l'anima no apaguen l'esperit de senta devocio e oracio ala qual deuen totes les altres coses temporals servir E per so cor a la multitud aiustada sots observansa de aquesta religio totes coses deuen esser comunes ne neguna no deu dir alcuna cosa esser sua sia guardat ab gran diligenca que neguna per occasio d'aytals trebayls o per loguer reebut per aquels trebayls venga en vici de cobeia [cobdícia] o d'alcuna propietat e de notable specialitat. GONZÁLEZ, RUBIO *Opus cit.*, p.34.

²¹¹⁵ MOESSNER, V.J., "The embroideries of convent Wienhausen", a LILLICH, M.P. , *Studies in Cistercian Art and Architecture*, (Kalamazoo, 1987), pp. 161-177.

²¹¹⁶ V.V.A.A., *Beauté et pauvreté...*, p. 15.

²¹¹⁷ AMP, Manual Notarial, 19, fol. 62.

²¹¹⁸ AHPB, Gerard Grasset, 103/34.

²¹¹⁹ AMP, Llibre de comptes, 130, fol. 20 (1).

per 137 canes i sis pams i mig de tela; el 1710, sor Elena Lladó i sor Teresa Sayol, amb els diners que guanyaren per la venda del que filaren, varen poder subvencionar la construcció del nou altar major de l'església, l'altar del cor baix de les monges, tres vestits i una corona per l'Assumpta, i alguna relíquia.²¹²⁰ Convé tenir present també els estris utilitzats per a cosir: s'ha preservat diversos didals, agulles i tisores datades des del segle XIV al XVIII.²¹²¹

El treball de les monges va arribar gairebé als nostres dies. Manuel de Castro afirma que cap al 1980' gairebé tots els monestirs de clarisses de la península ibèrica es dedicaven a fer labors, excepciant-ne alguns que tenien un col·legi, o una confiteria, i en molt pocs casos hi ha religioses que es dediquen a treballar per a fàbriques o bé empreses industrials.²¹²² Cal suposar que aquestes activitats es deriven sigui de la desamortització (com a Pedralbes on es fa construir una escola, l'ensenyança) sigui de les penúries econòmiques de després de la guerra civil.

I què cosien les monges? Cal pensar que una de les principals labors era brodar o decorar amb puntes de coixí peces per a la indumentària litúrgica. Una altra de les seves tasques era la confecció dels hàbits.²¹²³ Aquests varen anar canviant al llarg de la història i suscitaren el comentari d'alguns visitadors. De forma general podem dir que era més aviat fosc, però no completament negre. En un origen duïen una mantellina curta, per sobre de la túnica, però més endavant usaren l'escapulari. A partir del segle XV adoptaren l'hàbit de les benedictines, més ample que els anteriors, però que els restava la identitat i vincle amb la santa fundadora. Per això les sors mostraren tot tipus de reticències al canvi.²¹²⁴ Aquesta és una estratègia no s'hauria de passar per alt ja que com s'ha dit, "la indumentària, desde qualquiera de los planos de enunciación que consideremos, representa una de las más poderosas manera de inscribir ideología en el cuerpo."²¹²⁵

L'hàbit pròpiament dit devia ser d'una tela vasta mentre que per a la roba interior i els vels, utilitzaven robes més fines, com el lli o el cotó. Això queda exemplificat en la compra per part del monestir el 1485 de drap bernardí per als hàbits, i tela de Sicília i filampua²¹²⁶ per als vels. Aquests foren foscos o negres a partir de finals del segle XV, prova d'això és que el 1518 es compra cotó

²¹²⁰ ANZIZU, *Índex*.

²¹²¹ CASTELLANO i TRESSERRA, A., "Didal (86, 87, 88). Conjunt d'agulles de cap (89). Tisores (90)", a CASTELLANO i TRESSERRA, Anna; CUBELES i BONET, Albert, *Petrus Albas. El Monestir de Pedralbes i els Montcada (1326-1673)*, (Barcelona, 2001), pp. 190-194.

²¹²² CASTRO y CASTRO, "Monasterios de clarisas...", p. 82.

²¹²³ CUADRA GARCÍA, C.; MUÑOZ FERNÁNDEZ, Á., "¿Hace el hábito la monja? Indumentaria e identidades religiosas femeninas", a CERRADA JIMÉNEZ, Ana Isabel; LORENZO ARRIBAS, Josemi, *De los símbolos al orden simbólico femenino (ss. IV.XVII)*, (Madrid, 1998), pp. 285-316; *La Sostanza dell'Efimero. Gli abiti degli ordini religiosi in Occidente. Catalogo della esposizione. Museo Nazionale di Castel Sant'Angelo*, (Roma, 2000), p. 361-390.

²¹²⁴ CASTELLANO i TRESSERRA, *Pedralbes a l'Edat Mitjana...*, p. 278 i ss.

²¹²⁵ CUADRA GARCÍA; MUÑOZ FERNÁNDEZ, "¿Hace el hábito la monja?..." p. 286.

²¹²⁶ La filampua és una tela semblant al canyamàs, que s'utilitzava brodada per a fer tovalloles, cortines, o davant llits. Això vol dir que els vels de les monges també eren brodats?

negre per als vels de les monges.²¹²⁷

Sor Eufрасina de Claramunt, que ja hem esmentat repetidament, de nou ens pot servir d'exemple per a il·lustrar el vincle estret que s'establí entre la monja i el seu hàbit.²¹²⁸ Aquest no només fou una forma externa d'unificació de totes les germanes dins el cenobi, sinó que servia per a la pròpia identificació de la monja. Sor Eufрасina, que morí el 1592 a l'edat de 30 anys, només va tenir un sol hàbit al llarg de la vida, amb una túnica de saial bast, sense portar mai ni tela ni camisa sobre el seu cos, fins que realment va estar molt malalta. Sempre anava descalça, llevat d'unes espadenyas d'espart.

L'adquisició de vestit i calçat, al llarg del segle XVI serà comuna per a les monges i frares, i tindrà una periodicitat anual. Tanmateix, de tant en tant es recull alguna despesa de peces de roba específiques per a una monja. Per exemple, el 1523,²¹²⁹ quan sor Gralla va haver d'anar a Toledo, se li comprà un "sombrero" per al viatge. Suposem que aquest la devia cobrir per complet, per preservar la seva vocació de clausura.

La roba dels esclaus també corria a càrrec del monestir. El 1456,²¹³⁰ es feren diversos pagaments a un sastre per diferents menes de vestits i barrets per als esclaus. La despesa inclou alguns detalls com el tipus de teixit i el folre: "un gonell²¹³¹ de burell²¹³² d'en Martí folrat de blanquet²¹³³".

Més enllà del vestit i del calçat, les monges també brodaven o cosien la roba de la llar. Podem dir que el conjunt del monestir, doncs, estava vestit.

Junt amb la costura, o sigui la confecció d'hàbits, indumentària litúrgica o roba de la llar, cal tenir present el seu manteniment i neteja. Ja hem referenciat la presència de diversos safarejos. Quan l'any 1972 Assumpta Escudero²¹³⁴ va entrar per primera vegada al monestir va poder veure com les monges feien la bugada. La sagristana rentava les robes de l'església i la infermeria; a continuació les estenia sobre les lloses que hi ha entre cada columna del claustre amb d'altres pedres més petites al damunt perquè els toqués el sol. Aquesta era la seva manera de planxar "a la pedra," com devia fer-se des de ben antic.

²¹²⁷ ANZIZU, *Índex*.

²¹²⁸ COLL, *Crònica de la província...* p. 345.

²¹²⁹ AMP, Llibre de comptes, 117, fol. 93 (2).

²¹³⁰ AMP, Llibre de comptes, 95 fol. 165.

²¹³¹ Gonell: vesta que cobria el cos fins a mitja cama. N'hi havia amb mànigues i sense mànigues.

²¹³² Burell: roba de llana negra o molt fosca, com de color de cendra, grossera.

²¹³³ Blanquet: roba de llana blanca.

²¹³⁴ ESCUDERO i RIBOT, A., "La bugada de les robes de l'església. Capítol 16," *Sarrià. Revista de l'Associació de Veïns de Sarrià*, (2004): p. 6.

Un capítol a part és l'aixovar del palau de la reina. Jaume II va voler envoltar la seva esposa del fast que una reina requeria.²¹³⁵ Per a fer-nos una idea de en què consistia aquest luxe, l'inventari post-mortem dels béns de la reina ens pot servir com a fotografia robot.²¹³⁶ Allà es fa referència a cinc cortines de seda, amb els senyals de Montcada i reials. També en la infermeria s'hi inventarien tres vànoves que foren de la senyora reina.

Per últim voldríem recollir una notícia anecdòtica: el 16 de febrer de 1516,²¹³⁷ es comprà un parell d'ulleres per a sor Antònia que costaren 2 sous. Quan les féu servir? A l'hora de llegir els llibres del cor? En la seva meditació privada o bé quan feia puntes?

²¹³⁵ MARTÍNEZ FERRANDO, "La cámara real..." Docs. 123-133, mesos de gener a juny.

²¹³⁶ AMP, Lligalls, Inventaris (137), any 1364 i 1376. Nosaltres l'hem pogut consultar directament però aquest inventari ha estat transcrit en diverses ocasions; la darrera: CASTELLANO i TRESSERRA, *Origen i formació...*, p. 825.

²¹³⁷ AMP, Llibre de comptes, 112, fol. 75.

c. Consideracions generals sobre l'ús de l'espai en un monestir de clarisses

“The medieval devotion embraced the entire person, not only the mind, the emotions and the imagination but the body as well. Devotional performance engaged all the senses corporeal as well as spiritual through speech, sight and gesture”.²¹³⁸

Anàlisi d'aspectes sobre l'ús de l'espai que atenen tot el conjunt monàstic, com ara l'ús ritual o bé el funerari. S'ofereixen testimonis documentals per a ambdós usos.

²¹³⁸ HAMBURGER, *The Visual and the Visionary...*, p.19.

La nostra darrera reflexió, neix de la constatació que no podem estudiar el conjunt monàstic de Pedralbes sense tenir present precisament aquesta idea de conjunt. Si per a la devoció medieval, i ens aventurem a sumar-hi la devoció moderna, tot el cos i tots els sentits hi estaven implicats, llavors tot l'espai en el què es desenvolupava la vida d'un religiós forçosament havia de ser significant. Els espais transmetien sentit o bé eren dotats d'elements comunicadors d'una particular vivència de la fe. Un contingut que pot ser llegit en dues direccions: d'una banda la projecció del tipus de vida i espiritualitat en la configuració dels espais i de l'altra, unes formes arquitectòniques que induïen a una actitud religiosa determinada, pròpia dels monjos o monges.

Els comentaris que segueixen pretenen posar de manifest que l'espai monàstic funcionava com un escenari en el que es representaven diferents escenes litúrgiques. En aquest punt tindrem en compte no només l'església sinó també la resta d'espais perquè l'opció monàstica impregna cada moment de la vida del monjo o monja, i en conseqüència, en major o menor mesura, cada espai on desenvolupa la seva activitat.

Ús ritual de l'espai

Seguint a Turner,²¹³⁹ entenem com a ritual una conducta formal prescrita per a ocasions que escapen la rutina tecnològica, i que guarda relació amb la creença en sers o poders místics. Les celebracions del ritual es poden interpretar com a fases diferenciables en els processos socials pels que els grups s'ajusten als canvis interns i s'adapten a l'entorn. En aquestes, el símbol ritual es converteix en un factor de l'acció social, una força positiva en un camp d'activitat. De forma més concreta, Althoff²¹⁴⁰ va indicar que al llarg de l'edat mitjana els rituals i el comportament ritual eren una forma essencial de comunicació. A través dels rituals es canalitzava una gran quantitat d'informació. D'aquí que, per evitar confusions, els rituals havien de ser el més clars i comprensibles possible, i s'havien de repetir literalment. Els gestos, les postures i les accions es reduïen a un estoc petit d'estereotips.

El monestir, com a àmbit diferenciat del col·lectiu laic, es podria interpretar tot ell com el lloc adequat i privilegiat per a la pràctica dels rituals religiosos que pretenen reforçar d'una banda la identitat interna de la comunitat de monges, però de l'altra, ser un dels nuclis on es recolza la societat medieval en general. El monestir es veu i es viu com el dipòsit o el garant de la fe col·lectiva. Es delega en els "professionals" de la religió la pràctica de rituals que estan encaminats a la salvació de totes les persones i de cada individu en particular, com ara la celebració de misses i aniversaris *pro anima*. Sovint en els rituals a més dels gestos s'hi afegiran textos de la Bíblia o d'altres pregàries que han quedat ben definits en la documentació. Com més santa i virtuosa sigui la vida del monjo, o monja, més eficassos seran tots aquests rituals.

Així constatem que en el ritual que ja hem explicat de l'homenatge per ambdós costats de la tomba de la reina Elisenda (les monges pel claustre i els frares per dins l'església),²¹⁴¹ la voluntat és salvar l'ànima de la reina, del seu marit i en conseqüència de tots els súbdits de la corona, recitant unes pregàries o oficis determinats. Aquest és només un exemple significatiu.

L'espai intern o privat de la clausura, tot i ser l'espai funcional o d'habitatge, no està exempt de ser utilitzat per a la celebració de tot tipus de rituals religiosos, ans al contrari, cal interpretar-lo també com un lloc privilegiat per a la vida virtuosa i incontaminada dels afans del segle. D'aquí que no sigui sorprenent la multiplicació d'altars dins el claustre o en altres estances. Aquests altars es diferencien dels "de fores",²¹⁴² o sigui els de l'església.

Un dels rituals que es portarà a terme en el monestir de Pedralbes i que no està estrictament vinculat a la vida de les sors és l'armar cavallers. Aquest ús d'un monestir per a rituals

²¹³⁹ TURNER, V.W., *La Selva de los símbolos: aspectos del ritual ndembu* (Madrid, 1980).

²¹⁴⁰ ALTHOFF; FRIED; GEARY, *Medieval Concepts of the Past...*, p. 71.

²¹⁴¹ AMP, Lligalls, Institució, 136, anys 1345.

²¹⁴² Així és com són citats a els altars de l'església en l'inventari de 1364. AMP, Lligalls, Inventaris, 137.

civils, i com a espai de representació del poder i de la pròpia legitimitació no és quelcom exclusiu de Pedralbes,²¹⁴³ però sí que en denota la consideració que en tenien els seus contemporanis.

El primer exemple que trobem referenciat és el de Jaume March, senyor d'Aramprunyà, investit cavaller el 7 de desembre de 1360.²¹⁴⁴ A l'acte hi varen assistir molts nobles i també la reina Elisenda, tot i que ja era d'avançada edat. Aparentment, s'hauria de vincular aquest ritual amb el gust del rei Pere el Cerimoniós, justament per això, per la cerimònia, i l'aparatositat cavalleresca. Durant aquest període, la cort s'hauria allunyat de l'austeritat franciscana de la casa reial en temps de Jaume II.²¹⁴⁵ Després que Jaume March fos armat cavaller, el seu fill, Jacmó Marc, que havia estat elegit obrer del Concell de Cent el 30 de novembre de 1360, va ser cessat el 8 de desembre següent. Segons els consellers, el privilegi dels obrers estableix que han de ser ciutadans i prohibeix que siguin nobles. En realitat només indica que han de ser prohoms, però un concepte és implícit en l'altre.²¹⁴⁶ De manera que l'ascens del pare va suposar el descens social del fill.

Més endavant, el 1425, el rei Alfons V armà cavaller a Joan de Claramunt de Piera, també a Pedralbes.²¹⁴⁷

Les FESTES DE L'ANY LITÚRGIC celebrades al monestir també són una bona ocasió per al desplegament de totes les estratègies possibles de teatralització o explicitació del sentiment religiós. Així de nou l'edifici esdevé un escenari que es prepara per a la festa.

Les principals festes celebrades al monestir per mesos són al gener: festa de Ninou, festa de sant Aparici; al febrer: sant Honorat, santa Maria de febrer, Carnestoltes; al març: santa Maria de març; al maig: festa de la cincogèsima i sexagèsima, festa de la santa Creu, festa de l'Ascensió, festa de la Trinitat; al juny: Corpus Christi, sant Pere, sant Joan, sant Onofre; a l'agost: sant Llorenç, santa Clara; al setembre: sant Miquel, santa Maria; a l'octubre: sant Francesc; al novembre: tots sants, sant Andreu; i al desembre: sant Esteve, sant Joan, Dia dels innocents, i Nadal.

També serà un moment per a què entrin dins de clausura algunes persones escollides. Per exemple, el 7 de gener de 1329, fra Bertrán de la Torre, bisbe cardenal tusculà, vicari general de l'orde de Frares Menors, va concedir, a petició d'Elisenda de Montcada, que per les festes de la Purificació, santa Clara i Diumenge de Rams, poguessin entrar en la clausura el confessor del convent i cinc o sis frares més de l'orde o clergues del monestir, vestits amb ornaments sacerdotals, per la processó general que s'acostuma a celebrar a l'església. Tot plegat amb prèvia llicència del

²¹⁴³ CARRERO SANTAMARIA, "Observaciones sobre la topografía..."; PORRO GIRARDI, N.R., *La Investidura de armas en Castilla: del Rey Sabio a la Católicos* (Valladolid, 1998).

²¹⁴⁴ Aquest capítol està explicat amb tot luxe de detalls a BOFARULL i SANS, F.d., *El Castillo y la baronía de Aramprunyá* (Barcelona, 1911), p. 92. També a COLL, *Crònica de la província...*; PAULÍ, "Santa María de Pedralbes..."

²¹⁴⁵ MARTÍNEZ FERRANDO, *Biografía de Elisenda...*, p. 26.

²¹⁴⁶ BATLLE, C., "Vida i institucions polítiques (segles XIV i XV)", a SOBREQUÉS i CALICÓ, Jaume (dir.), *Història de Barcelona*, (Barcelona, 1999-2001), p. 275 i ss.

²¹⁴⁷ ANZIZU, *Índex*.

Cardenal Protector, i amb el ben entès que, acabada la processó, sortissin tots de la clausura *sine mora*.²¹⁴⁸

Una mostra de festa serà la decoració vegetal de certes parts del monestir. Esmentarem algunes dades que apareixen als llibres de comptes que testimonien aquesta senyalització festiva de l'espai: s'enrama el refector per la festa de sant Joan de 1409,²¹⁴⁹ es guarneix l'església amb poliol per a la festa de sant Joan i santa Clara del 1410, i es posen arbres engrutats en les claraboies del cor per solemnitzar les festes del 1415.²¹⁵⁰ La documentació ens dóna força notícies sobre esdeveniments que van tenir lloc al claustre el 1457. La primera dada ens explica que el sagristà fra Antoni Gisbert,²¹⁵¹ comprarà 7 sous de corda per les barres de sant Gabriel i altres llocs del claustre. Suposem que aquesta dada fa referència a alguna mena de decoració perquè durant el mes de maig,²¹⁵² s'empaliarà el claustre. La despesa indica concretament que es compren 10 cireroles²¹⁵³ (a 7 diners la peça) per “les barres que serveixen per empaliar les parets del claustre a la festa de Jesucrist”, en total costa 5 sous i 10 diners.

La celebració de les festes té una altra conseqüència: la presència de FIDELS, PELEGRINS i VISITANTS en romeria que participen de les festes per tal de rebre algun tipus d'indulgència. Sovint per a aquestes festes es concediran indulgències²¹⁵⁴ a les monges i als cristians que visitin l'església —especialment per la festa de la Verge, sant Francesc, santa Clara i les seves octaves—, i també serà habitual la presència d'un major nombre de frares que concelebraran les misses o bé predicaran dins el monestir.²¹⁵⁵ Els religiosos cridats per l'abadessa solen venir del convent de sant Francesc de Barcelona. El 19 de gener de 1337 el bisbe de Barcelona, fra Ferrario desitjant que l'església fos freqüentada pels fidels, concedí 40 dies d'indulgència a tots els que arrepenitits i confessats dels seus pecats i per motiu de devoció la visitessin en els dies festius de Nadal, de la Circumcisió, de l'Epifania, de la Resurrecció, de l'Ascensió de Crist, de Pentecosta, de la Santíssima Trinitat, i del Corpus, i en les quatre festivitats de Maria Santíssima i de tots els apòstols, i també en els dies sants, sota invocació dels quals eren erigits altars a l'església, i en les seves octaves les que tinguessin i en tots els dies altres diumenges. La concessió es féu extensiva també a tots els qui assistissin a les

²¹⁴⁸ AMP, Pergamins, 166. SANAHUJA, *Historia seráfica de...*, p. 820.

²¹⁴⁹ AMP, Llibres de comptes, 83.

²¹⁵⁰ ANZIZU, *Índex*.

²¹⁵¹ AMP, Llibre de comptes, 95, fol. 113.

²¹⁵² AMP, Llibre de comptes, 95, fol. 164.

²¹⁵³ Planta de la família de les grossulàcies. És un arbust d'un metre i mig d'alçada, inermes, de fulles petites subcordiformes, profundament dividides en tres o cinc lòbuls; flors d'un verd groguenc, arraïmades i fent fruit rodó, petit, vermell, insípid, semblant a les cireres. ALCOVER; MOLL, *Diccionari català, valencià, balear*.

²¹⁵⁴ El 1327 Joan XXII concedeix indulgències als visitants de l'església durant les festivitats, el 1328, ell mateix concedeix cent dies de perdó a aquells que visitin l'església en les festivitats de Maria Santíssima, sant Francesc i santa Clara, i els dies de l'octava d'aquestes festes; i també per a tots els qui fessin un donatiu per a les obres de l'església, quaranta dies de perdó. AMP, Pergamins, 111.

²¹⁵⁵ SANAHUJA, *Historia seráfica de...*, p. 818.

misses, sermons, i hores canòniques.²¹⁵⁶ Indicacions semblants les podem trobar per a l'any 1347,²¹⁵⁷ i 1353,²¹⁵⁸ 1543,²¹⁵⁹ 1562,²¹⁶⁰ 1650,²¹⁶¹ 1712 i 1803.²¹⁶²

El 1647 Innocenci X concedí indulgències de 7 anys per a les monges que visitessin els 7 altars del claustre en les festes senyalades. Aquestes indulgències series les mateixes que rebrien si visitaven sant Pere del Vaticà.²¹⁶³

Algunes d'aquestes festes, com la de sant Honorat, se celebraven amb gran fastuositat. Era tal l'afluència de fidels l'any 1456 en aquest dia que es féu necessari comptar amb la presència del cap de guaita de Barcelona per a guardar la casa i evitar qualsevol inconvenient.²¹⁶⁴

²¹⁵⁶ AMP, Pergamins, 126.

²¹⁵⁷ VINCKE, *Documenta Selecta. Mutuas...*, p. 394-395, doc. 529. (= suppl. 13, fol. 75v), 15 de febrer de 1347.

²¹⁵⁸ AMP, Privilegis apostòlics, 16; AMP, Pergamins, 135.

²¹⁵⁹ AMP, Privilegis apostòlics, 16, fol. 390.

²¹⁶⁰ AMP, Pergamins, 128.

²¹⁶¹ AMP, Privilegis aspostòlics, 16, fol. 470.

²¹⁶² ANZIZU, *Índex*.

²¹⁶³ AMP, Privilegis apostòlics, 16, fol. 462.

²¹⁶⁴ MARTÍNEZ FERRANDO, *Biografia de Elisenda...* p. 26.

Ús funerari del monestir

El monestir de Pedralbes no només serà un espai per a l'oració, i per a la vida, sinó també per a la mort. En aquest sentit reflectirà la concepció que es té del traspàs en la societat de fora dels murs.²¹⁶⁵

La primera que va tenir la idea d'enterrar-s'hi fou la mateixa fundadora, la reina Elisenda. La butlla apostòlica de 25 d'octubre de 1327 dóna llicència als frares i capellans per poder entrar en el convent a fer la sepultura d'alguna religiosa, i la del 12 d'octubre de 1328 concedeix que la reina Elisenda pugui elegir un lloc dins el convent apte per a la sepultura de les monges.²¹⁶⁶ Més endavant, el 1353, el Vicari perpetu de Sarrià fa remissió en favor del monestir del dret de funeràries sobre qui mor a Pedralbes.²¹⁶⁷ La primera religiosa que fou enterrada a Pedralbes fou sor Constança Molins, traspassada l'ídis de novembre de 1329. No és estrany l'ús funerari dels monestirs de cronologia propera al de Pedralbes per part de la noblesa i la reialesa. La mateixa família reial aragonesa havia escollit com a panteó el monestir de Poblet i posteriorment Santes Creus.

Els monestirs de clarisses, a més, seran sovint lloc triat per a la sepultura de monarques o nobles. A Pedralbes, el primer de desembre de 1330, Urbà IV dóna privilegi que ningú no impedeixi a les monges de donar sepultura en la seva església a qui vulgui ser-hi enterrat, mentre no sigui algú excomunicat, entredit, o usurari públic, sense perjudici dels drets parroquials.²¹⁶⁸ Un exemple paral·lel és el monestir de santa Clara de Briviesca.²¹⁶⁹ És un monument funerari singular i no un panteó en ús a la baixa edat mitjana, perquè la família Velasco comptava amb d'altres edificacions destinades a servir de panteó familiar als seus membres. Altres exemples són el monestir de clarisses de Medina del Pomar,²¹⁷⁰ amb la capella de la Concepció, o bé la més sumptuosa capella de "los Condestables" a l'eix de la girola de la catedral de Burgos. S'ha suggerit que les fundadores de monestirs, preferien de ser enterrades en monestirs femenins més que no pas en comunitats masculines.²¹⁷¹

²¹⁶⁵ JULIÀ VIÑAMATA, J.R., "Las actitudes mentales de los barceloneses del primer tercio del siglo XIV," *Anuario de estudios medievales*, 20 (1990): pp. 15-51.

²¹⁶⁶ AMP, Privilegis apostòlics, P/16, fol. 89, i 101. AMP, Pergamins, 132.

²¹⁶⁷ ANZIZU, *Índex*.

²¹⁶⁸ AMP, Pergamins, 140.

²¹⁶⁹ MORENO ALCALDE, "La iglesia de Santa..."

²¹⁷⁰ ARA GIL, C.J., "Sepulcros medievales en Medina de Pomar," *Boletín del Seminario de Estudios de Arte y Arqueología*, 40-41 (1975): pp. 201-210.

²¹⁷¹ GILCHRIST, *Gender and material culture...*, p. 58

“Hasta la sepultura: clausura!”

Amb aquesta frase simpàtica, sor Clara de Jesús Plaxats ens va explicar la seva visió de la vida i la mort dins el monestir. En certa forma l'anècdota recull la tradició que en els monestirs hi hagi una presència constant d'enterraments, sovint d'abats i abadesses, en diversos llocs: en les parets laterals, el terra, o bé en tombes exemptes, a l'església, el claustre i a la sala capitular. Quan una monja entra en un monestir és ja de per vida, la d'aquest i de l'altre món, i aquesta és també la promesa de complir els seus vots.

Una altra qüestió és la gran quantitat de tombes d'abadesses, diferenciades de l'enterrament comú d'altres monges. Tal vegada es podria interpretar com una forma que l'abadessa exerceixi el seu poder en la vida terrenal i també des del més enllà.²¹⁷²

Si observem els enterraments a Pedralbes, ens adonarem que hi ha tres zones privilegiades: a l'interior de l'església, a l'exterior (tant davant de la porta, com a l'ala corresponent del claustre), i al voltant de la sala capitular. Farem un breu inventari d'aquests enterraments, però abans de res voldríem destacar que la posició d'aquestes tombes no és casual sinó que respon a la jerarquia entre els espais significatius del monestir.

A la porta de l'església hi ha dues sepultures de les quals només una conté relleus clarament reconeixibles: són les armes de la família Cabrera. Sabem però que s'hi van enterrar moltes altres persones al llarg del segle XVII, XVIII i XIX: eren tant familiars de les monges com “forasters.” Per exemple el Miquel Barceló, comprador del monestir o bé Mariano Marsà, una albat de dos anys.²¹⁷³ Anzizu ens diu també que el 1817,²¹⁷⁴ hi fou enterrada la superiora de les Darderes. El 1832 es concedí a Felip Riera, de l'Orde de Carles III i de la companyia d'Isabel la Catòlica, poder exhumar les restes de la seva filla Maria, que eren sepultats en l'exterior de les parets de l'església i posar-los en una urna més permanent.²¹⁷⁵

Dins l'edifici, i en la paret que actualment separa el cor baix de l'església, el 8 de desembre de 1877 es col·locaren en un petit sepulcre encastat diverses despulles de la família Montcada que abans havien estat en la capella de sant Pere i de sant Rafael. Aquests restes, foren trobats el 1826 segons consta en la inscripció de la làpida de finals de segle XIX. Els restes s'havien trobat en dues caixes de fusta folrades de seda i cobertes de vellut negre amb tatxes de llautó. S'hi trobà un esquelet amb la següent inscripció: “estos son los huesos de mi S^a Dª Catalina de Montcada, Marquesa de Aytona, que Dios tenga su alma en el descanso eterno. Amén”. L'altra caixa contenia ossos i una inscripció dins: “Estos son los huesos de mi S^a Dª Margarita de Alagón y Castro,

²¹⁷² ABAD CASTRO, "El pabellón de los monjes", p.191.

²¹⁷³ AMP, Lligalls, òbits, 164. En aquest document es relacionen totes les persones enterrades en aquest punt, i on fou celebrat el seu funeral. Sovint aquest es dugué a terme a la parròquia de Sarrià i posteriorment el cos fou traslladat a Pedralbes.

²¹⁷⁴ ANZIZU, *Índex*.

²¹⁷⁵ ANZIZU, *Índex*.

Condesa de Osona y Marquesa de la Puebla, que Dios tenga su alma en el Cielo. Amén". A sobre d'aquests ossos, també hi havia el cadàver d'un infant de tres pams i mig.²¹⁷⁶

En les diverses capelles entre els contraforts es poden observar sepulcres d'èpoques i orígens molt dispars. En la capella de santa Clara s'hi sepel·lí el primer comte de Güell, Eusebi Güell i Bacigalupi, familiar de sor Eulàlia d'Anzizu, amb la seva dona i dos fills solters. També s'hi pot observar els sepulcres de les famílies Illa i Canet. En la capella de santa Isabel, es conserven les tombes de Berenguer i Elionor d'Anglesola, i la de Romia de Sarrià i Despalau, que presenten imatges jacentes. En les capelles de sant Pere i sant Rafael, es construïren les tombes bifronts per llotjar les despulles de Constança de Cardona i Pinós, traspasada el 27 de febrer de 1326, i Elionor de Pinós i Montcada, finida el 1362.²¹⁷⁷ També s'hi troben restes de la família Carvajal tal com es pot observar en la inscripció feta en rajoles de València. En la capella de sant Josep s'hi enterrà la família Gibert, al segle XIX.

De tot el conjunt, però, el sepulcre més notable és el d'Elisenda de Montcada, que ha merescut l'atenció dels investigadors en diverses ocasions.²¹⁷⁸

En la part exterior de l'església que dona al claustre es poden observar l'altra banda de les tombes de Constança de Cardona i Pinós i Elionor de Pinós dins dos arcosolis. Al costat hi ha un sarcòfag sense arcosoli amb les despulles de Beatriu de Fonollet, morta el 10 de juny de 1362. Aquest sepulcre està decorat amb pintures al fresc.²¹⁷⁹

Al terra hi ha una cripta construïda al segle XVIII amb diverses tombes. Primer s'observa la de sor Isabel de Luna, morta al convent de santa Clara de Calatayud; a continuació hi ha tres grups de quatre llambordes corresponents a sor Violant de Pallars (morta el 12 de maig de 1410), sor Estela de Narbona (finida el 5 de gener de 1410), sor Saurina de Vallseca (morta el 9 de 1424), sor Isabel March (morta el 12 d'agost de 1411), sor Sibila de Caixans (morta de 25 de desembre de 1375), sor Agnès de sa Rovira (morta el 16 de gener de 1396). Algunes d'aquestes sepultures devien ser fetes el 1794 per fra Ignasi Turon i fra Josep Arbebul.²¹⁸⁰

Davant la porta de la sala capitular hi ha una sèrie de làpides sepulcralcs entre les que destaca la de sor Clara de Castellet, traspasada el 1389. D'altres làpides corresponen a la família Cervelló, segurament referents a Beatriu de Cervelló que morí el 17 de juliol de 1410, i a Isabel de Cervelló, finida l'1 de març de 1413. Altres sepulcres corresponen a sor Elionor de Santa Pau, morta el 4

²¹⁷⁶ ANZIZU, *Índex*.

²¹⁷⁷ ESCUDERO i RIBOT, A., "Les tombes de Constança de Cardona, Elionor de Pinós i Beatriu de Fenollet. Capítol 11," Sarrià. Revista de l'Associació de Veïns de Sarrià, (2002): pp. 7-8.

²¹⁷⁸ BAQUÉ i PRAT, "Les claus de volta..."; BASSEGODA NONELL, *Guia del monestir...*; BESERAN i RAMON, "Un taller escultòric..."; BESERAN i RAMON, "Noves observacions a l'entorn del sepulcre..."; ESCUDERO i RIBOT, "L'Abadia del monestir..."; ESPAÑOL BERTRAN, "Los "membra disjecta"..."; FONTOVA, R., "El sepulcro de la reina viuda," *La Vanguardia*, 12/VI (1994).

²¹⁷⁹ Aquestes pintures foren restaurades el 1987 per la Facultat de Belles Arts de la Universitat de Barcelona, les obres foren dirigides per la professora Antònia Heredero. CAMAÑES i SÁNCHEZ, *Salvaguarda del Patrimoni Nacional...*, p. 243-46.

²¹⁸⁰ ANZIZU, *Índex*.

d'octubre de 1420. El 1940 es recuperà la làpida en baix relleu corresponent a l'abadessa Burguesa. El 1697, sor Jacinta de Pinós va ser trobada incorrupta passats nou anys de la seva mort i fou dipositada davant la sala capitular.²¹⁸¹

Dins la sala capitular destaca el sepulcre de sor Sobirana d'Otzet (finida el 25 d'abril de 1336),²¹⁸² primera abadessa del monestir de Pedralbes, exhumat el 1977.²¹⁸³ Aquesta arqueta, de fet, estava tapiada en el mur de separació entre la sala capitular i l'abadia. Creiem que en aquest sentit, les pintures de la crucifixió que es conserven en l'abadia tindrien clarament un sentit funerari al·lusi a aquesta primera abadessa. Aquesta iconografia no és estranya en sales capitulars de finals del segle XIII i segle XIV.²¹⁸⁴ La presència d'aquest tema tindria un sentit ensems eucarístic com funerari i en conseqüència reforçaria l'analogia de l'abadessa com a mare de la comunitat de monges i igual que Déu és pare de la humanitat. Anunciaria així la Salvació.

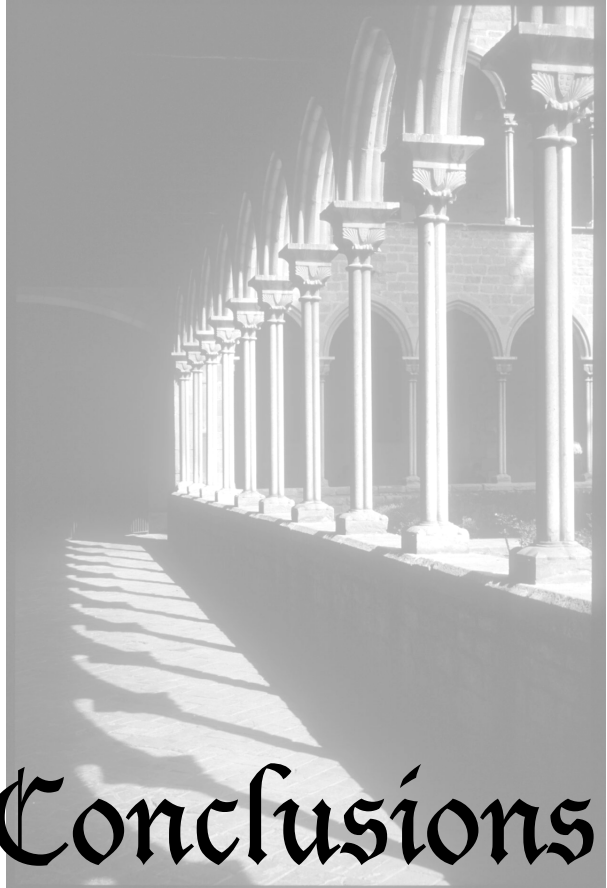
Sobre el paviment de la sala capitular recentment també s'hi han ubicat altres làpides provinents de diversos llocs del claustre: sor Isabel Marcha (morta el 12 d'agost de 1411), sor Saurina de Vallseca (morta el 9 de març de 1424), sor Sibilla de Caixans (morta 25 de desembre de 1375), sor Agnès de Sarrovira (morta el 15 de gener de 1396), sor Estel·la de Narbona (morta el 5 de gener 1416) i sor Violant de Pallars (morta el 12 de maig de 1410).

²¹⁸¹ ANZIZU, *Índex*.

²¹⁸² ANZIZU, *Falles Històriques...*, p.19. CASTRO y CASTRO, "Necrologio del monasterio..."

²¹⁸³ BASSEGODA NONELL, *Guia del monestir...*, p. 37.

²¹⁸⁴ STEIN-KECKS, "'Clastrum" and "capitulum"..." Esp. p. 174 i ss.

Conclusions

Conclusions and Final Thoughts

Clara d'Assís —“Déu no comparteix ni els nostres temors, ni el nostre orgull, ni la nostra impaciència. Espera com només ell sap fer-ho. Espera sempre fins a la fi (...) El cor de Déu no batega al ritme del nostre; té el seu moviment propi. El de la seva eterna misericòrdia que s'estén de generació en generació i mai no envelleix. Ens és difícil d'entrar en aquest temps diví. I, malgrat tot, només en ell podem trobar la pau.”

Francesc d'Assís — “Teniu raó, sor Clara. Aprendre a viure al temps i al ritme de Déu és sens dubte el secret de la saviesa. “

Clara d'Assís — “I la font d'una gran pau.”²¹⁸⁵

²¹⁸⁵ LECLERC, É., *Saviesa d'un pobre: Francesc d'Assís* (Barcelona, 1990), pp. 46-47.

This dissertation investigates the construction history of the monastery of Pedralbes along three lines of analysis. First, it reviews the history of the institution with the purpose to establish the context in which the building has been created, preserved and renovated, particularly from the 14th to the 16th centuries. Second, it documents the history of the monastery's construction in substantial detail and then highlights the main phases of activity. This documentation includes an observation and analysis of the present day building structure. In providing a formal overview of the monastery's construction history, this dissertation takes into account the materials used, the workers involved in it, and the different waves of restoration. In addition, it examines the style of the monastery complex by considering the architecture of buildings from the Poor Clares religious order, or the so-called "Meridional Gothic," among other factors. Finally, this dissertation evaluates not only the container but also its content. That is, it explains the spirituality of the Poor Clares and their way of life in order to understand the different spaces from the perspective of the users. The study of this monastery—and we think that this applies to any building—would be incomplete without factoring in the hopes, fears or ideals of the people that lived in it. References to objects contained in different rooms shed light on the elusive nature of this interpretation.

Our main contribution is that we have provided a new approach to the study of this monastery's construction history. We integrate its description and stylistic analysis with the consideration that the building has changed over the years. We not only desire to explain the first steps of Pedralbes but also want to consider what happened to it until today. For us, every new work or repair is significant and can explain how the monastery was considered and preserved at different moments. We believe that exercising discretion in the building's maintenance, as was done until the end of the 19th century, is the best approach to its preservation. Only a few building campaigns altered the space. On the whole, the use and modification of the building has been cautious and respectful. Our enjoyment of the rich ensemble today is made possible by this judicious intervention.

We have based our research on the study of the historical archives of the monastery, particularly the economic records. We could gather together a great amount of precise itemised data that we have systematised in relation to the construction history of the building. We have also edited the historical notes included in Anzizu's text *Índex general de l'arxiu de Santa Maria de Pedralbes*, trying to match the information given with the data drawn from the archives. This is our particular homage to the nun that had ordered the archives of the monastery, and that had become its main historian. Her contribution to Catalan history has not properly been recognised because of her being a woman and also a nun. Maybe the time is ripe to revalue her work, and to give her the place in historiography that she deserves, both of history and art history.

By delving into these detailed records, we have come to realise that the monastery of Pedralbes is a puzzle rather than the chronological and stylistic coherent building as often claimed. The monastery is not only the result of a royal sponsorship and a first architectural project, but it is also the sum of many elements: first, all the people that had contributed economically and ideologically to its identity; next, the evolution of building techniques and styles; and last, the use of space by the nuns with respect to different historical periods of the church. Therefore, we chose not to give a single interpretation for the entire monastery, that is, a definitive conclusion. Rather, this dissertation provides a series of plausible readings and interpretations that illustrate the monastery's complexity. It is crucial for us to be aware of the perspective that we use to read the building. We do not have to be confused by the present day access to it, namely from Pedralbes Avenue, or from the square in front of the church. Taking into account that these are urban elements built in the 20th century, we are forced to read the monastery from another point of view: maybe from inside-out, or maybe from the entrances on the upper side of the complex?

Another contribution is that we have been able to establish with documentary evidence the chronology and authorship of a series of architectural interventions. Some of them were already known but not accurately documented. For instance, we have carefully followed and reproduced the construction process of the chapter house. In the search for “the name” of the first author of the project we have added a new possible candidate: Pere Llobet. Our intention, however, has been to emphasise the importance not to look for only one responsible of the entire conception of the building, but rather to see it as the result of the work of a chain of master masons and other craftsmen. We suggest that these professionals, during the first years of construction, were related to queen Elisenda's circle, but later had a close relationship with the municipal power of the Consell de Cent. Pedralbes has been shaped by the most important masters of Barcelona and Catalonia of the 14th to 16th century such as Antoni Netó, Guillem Abiell, or the Mateu brothers, as well as great painters, sculptors or glaziers. This, however, should not underestimate the respectful work of local masters that continued or repaired what the first have done.

Moreover, we have attempted to reconstruct the use of the different spaces. For example, we have explained how the nuns would have experienced their spiritual journey in their respective individual cells around the cloister. Although many of the objects constituting the treasure of the monastery —such as altarpieces or goldsmith work—, are treated today as museum items, in the past they were tools for the inner growth of the nuns. We have attempted to explain at which moment in time some of these pieces have arrived to the monastery, where they were put and how they were used, always linking it to the construction history of the building. In doing so, the spaces revive.

The monastery of Pedralbes possesses a fascinating and rich history, but research on its construction has only just begun. Future investigations will deepen our understanding of the link between the data drawn from archives and the building's construction activities. We also investigate other examples of Poor Clares buildings to identify similarities and differences with the monastery of Pedralbes, as well as the architectural techniques and styles of each period. Ultimately we may need to live according to a sacred rhythm ourselves, before we can grasp the full meaning and function of the place we have studied. As Saint Clara said: God is patient.

We claim that a renewed perspective on the monastery of Pedralbes is crucial for this cultural monument to be properly maintained. Today the central parts of the monastery serve a new purpose: they are a museum. The architects entrusted with the maintenance and modification of the present structure need sufficient information to act with the awareness of the particularities of the monastery. The responsibility of maintaining this cultural heritage site lies not only in their hands, but also in those of art historians, political leaders, and society as a whole. Our contribution aims to enlarge this collective work.

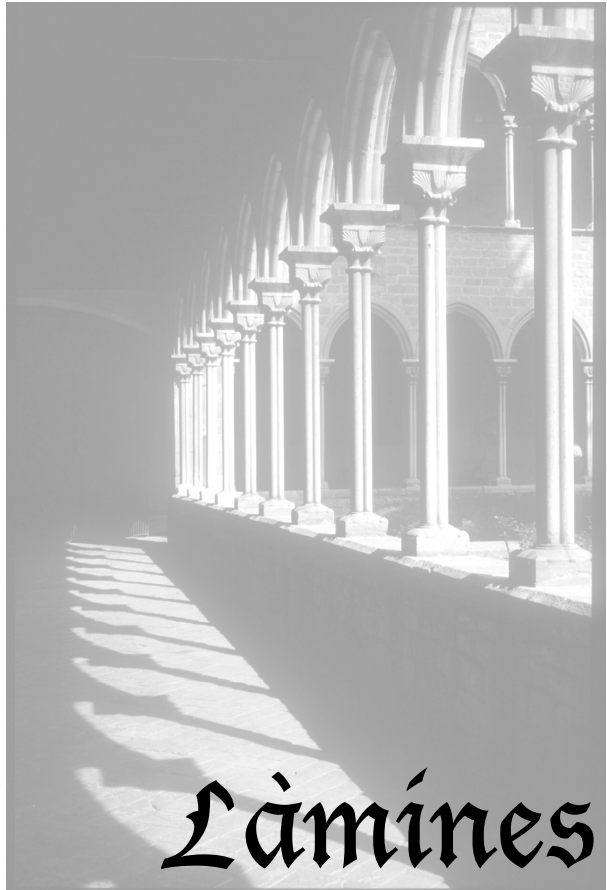
The living community that imparts meaning to the existence of this monastery is gradually fading, like a candle that slowly extinguishes. Thus, we consider it urgent to undertake a comprehensive level of research. Sister Clara, who has served as our primary contact, and was the keeper of the archives of Pedralbes, is getting older day by day. The aging of this monastic community poses a paradox because we have always had the impression that time stands still inside the monastery. A sense of urgency seems more characteristic of mundane daily life. Yet irrevocably, time seeps in through the cracks into this old building and tinges the place with autumn and an air of impermanence. Are we still in time to keep this candle lit?

The pace of the external world, which was originally kept at bay, is now entering into the monastery and transforming its meaning. We face many challenges today. Can this place still offer the visitor silence, retreat, stillness and tranquillity, and even the possibility of transcendence? How should the building be treated in order to retain its character and function? What social functions and types of activities take place there (concerts, lectures, exhibits)? Is this the best place for them? What do we emphasise more, the monastery's role in history or its spiritual and religious dimension?

Pedralbes is still alive, and we can imbue it with new life every time that we behold it and as poet Miquel Martí i Pol said, that we "listen to its stones." Perhaps in doing so we will be able to love life with more dignity ("estimar més dignament la vida").

La pedra és la discreta quietud
En què maduren gestos i mirades
Cansats de l'aldarull i del desfici.
La immensitat deu tenir un marc de pedra
Que mesura potser una mà d'infant
Càlidament ingenu. Reposo
Entre parets solemnes que em recorden
Cants i converses, guanys de solitari
Que no refusa cap mirall opac
Per estimar més dignament la vida.

Miquel Martí i Pol, *Suite de Parlavà*, 1991.

Làmínes

Làmines

“La Historia dice una cosa, los archivos dicen otra y los edificios dicen otra,
porque los edificios hablan y suelen ser los más fieles.”²¹⁸⁶

²¹⁸⁶ CABEZA, J.M., "La restauración de las puertas del Patio de las Doncellas revela nuevos datos del Alcázar," *El Mundo*, (2004): p. 7.

27. Capella de la infermeria.
28. Primer pis de la infermeria
29. Primer pis de la infermeria. Claraboies descobertes.
30. Primer pis de la infermeria. Claraboies cobertes.
31. Cel la primer pis de la infermeria anomanada labor, en la zona de les claraboies.
32. Cel la de la labor al primer pis de la infermeria.
33. Sala de Sant Joan. Primer pis de la infermeria.
34. Sala de Sant Joan. Primer pis de la infermeria.
35. Sala dels reis. Primer pis de la infermeria.
36. Cel la al primer pis de la infermeria. Actualment biblioteca Florensa.
37. Pou al costat de la infermeria.
38. Pica dins la cuina de la infermeria.
39. Refetor. Vistes actuals
40. Refetor. Imatge de 1936.
41. Sala visió general del monestir de Pedralbes. Sindica el bloc corresponent a la Sala capitular.
42. Maqueta de la secció de la sala capitular: Hernández Palay (1978).
43. Aixecament de la sala capitular vista des de l'hort. Planta soterrani de la Sala capitular
44. Planta semi-soterrani de la sala capitular.
45. Arcs de la planta semi-soterrani de la sala capitular.
46. Creu dibuixada en una de les parets de les sitges de la planta semi-soterrani de la sala capitular.
47. Planta baixa de la sala capitular.
48. Entrada a la sala capitular des del claustre.
49. Angle de la planta baixa de la sala capitular.
50. Muntatge fotogràfic que mostra l'interior de la sala capitular.
51. Clau de volta de la sala capitular.
52. Part exterior de les voltes de cobreixen la sala capitular, cara inferior de les voltes que sustenten el paviment pla del pis del mirador.
53. Volta de maó de pla que aconsegueix el pla horitzontal del mirador dalt la sala capitular. Vistes des de l'interior i l'exterior de la volta.
54. Contraforts exteriors de la sala capitular.
55. Pilar central del mirador sobre el capítol
56. Exterior de la Sala Capitular.
57. Mirador sobre la sala capitular. Canalització de l'aigua de la teulada.
58. Exemple de diverses plantes de sales capitulars de monestirs de l'orde del Cister, on es demostra la varietat existent de tipologies d'aquest tipus d'espai.
59. Monestir de Santa Clara de Barcelona a principis del segle XVIII.

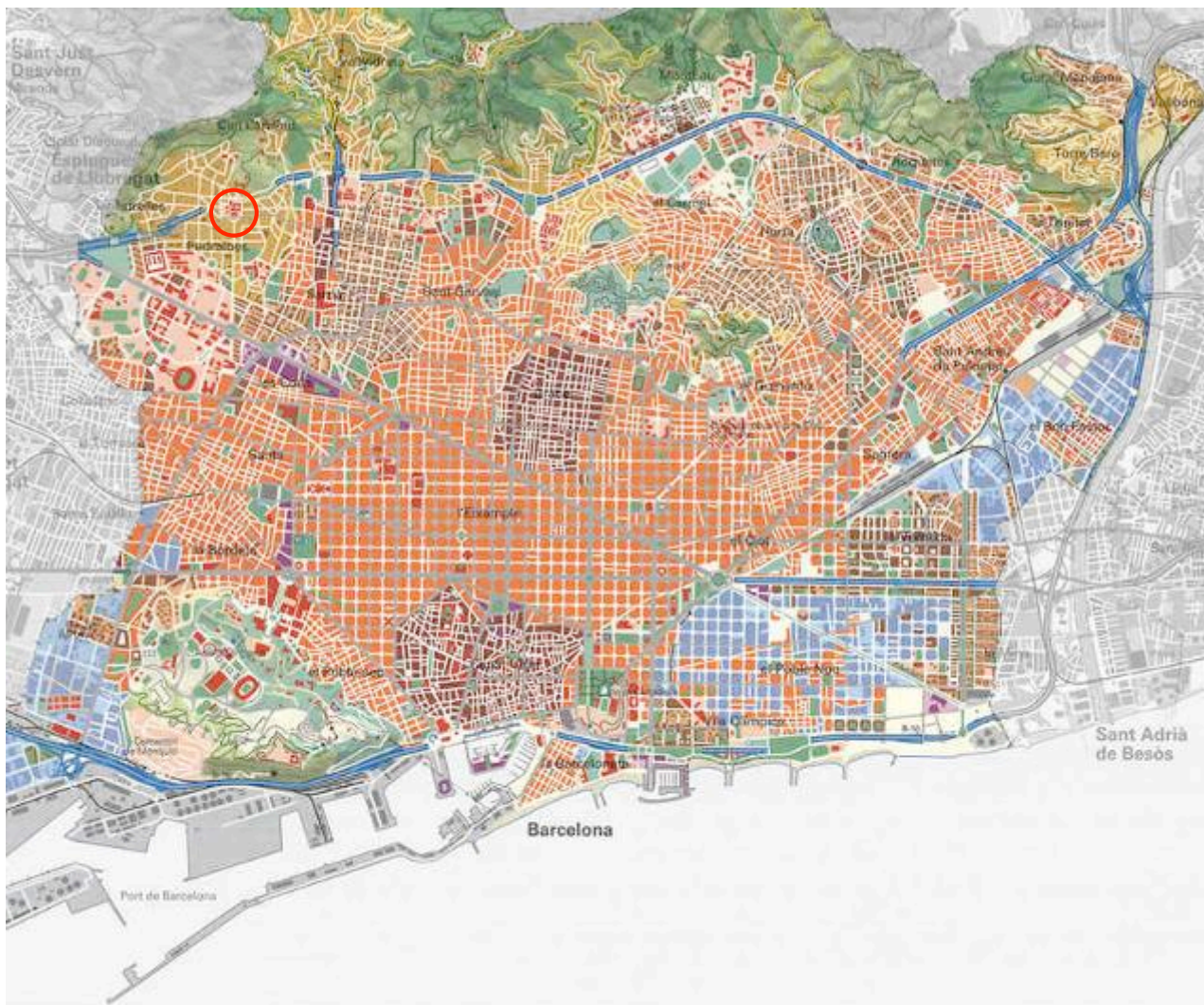
60. Vallbona de les monges.
61. Monestir de Santes Creus. Monestir de Poblet.
62. Convent de Sant Francesc de Girona. Convent de Sant Francesc de Montblanc.
63. Convent de Sant Francesc de Barcelona. Convent de Sant Francesc de Cervera.
64. Convent de Santa Caterina de Barcelona.
65. Convent de Sant Domènec de Girona.
66. Convent del Carme de Barcelona.
67. Canònica de Santa Anna de Barcelona.
68. Escala d'accés al mirador des del tercer pis del claustre. Diferència en el parament exterior de la sala capitular, en el mur que encara el torn.
69. Planta del primer pis on s'han indicat en vermell els contraforts de la infermeria, els del refetor i els del dormidor, que donen al claustre.
70. Abadia.
71. Exterior de l'ala meridional del claustre vist des del mirador del capítol.
72. Porta d'entrada a l'actual Biblioteca Florensa.
73. Plànol hidrogràfic del pla de Barcelona.
74. Paviment del primer pis del claustre. Detall de dues rajoles.
75. Capitells del primer pis del claustre. Diferències estructurals i decoratives.
76. Inscripcions sota la barbacana del claustre
77. Planta on s'indiquen les cel·les de dia de la planta baixa.
78. Planta on s'ubiquen les cel·les de dia del primer pis.
79. Cel·la de sant Miquel
80. Cel·la de la farmaciola
81. Cel·la de la pietat
82. Cel·la de sant Francesc
83. Cel·la de la gruta
84. Cel·la de sant Aleix
85. Cel·la de sant Josep
86. Cel·la de santa Paula
87. Cel·la de sant Ignasi d'Antioquia
88. Cel·les del primer pis del claustre tocant a l'església
89. Cel·la dels reis mags
90. Cel·la de la mare de Déu de Montserrat
91. Cel·la de les neus
92. Cel·la de Santa Marta o de Maria d'Aragó
93. Cel·la del Sant Enterrament
94. Cel·la de la soledat

95. Cel·la dels àngels
96. Ermites del purgatori
97. Cel·la de sant Joan
98. Cel·la de l'àngel de la guarda
99. Biblioteca Florensa
100. Cel·la de santes creus
101. Cel·la de sant Rafael
102. Monestir de Santes Creus. Monestir de Poblet
103. Imatge antiga del sepulcre de la reina Elisenda de Montcada pel cantó de l'església
104. Retaule barroc de l'altar major de l'església de Pedralbes
105. Vista exterior de l'abadia. Finestra amb arc canopial.
106. Vista exterior de l'abadia. Finestra lanceolada.
107. Església capella 1
108. Església capella 2
109. Església capella 3
110. Església capella 4
111. Església capella 5
112. Església capella 6
113. Placa en el contrafort entre la capella 6 i 5 de l'església
114. Església capella 7
115. Església amb la numeració que donem als vitralls
116. Gravats de l'església en el seu exterior
117. Mur del jardí de Lourdes que havia estat antigament a l'església
118. Inscripció en el mur del cor baix.
119. Cor baix de l'església.
120. Cor de frares de l'església
121. Campanar
122. Portalada de l'església
123. Secció de l'església dibuixada per Josep Oriol Mestres.
124. Vitralls de l'església. Hipòtesi de reconstrucció.
125. Vitralls de l'església. Hipòtesi de reconstrucció.
126. Vitralls de l'església. Hipòtesi de reconstrucció.
127. Vitralls de l'església. Hipòtesi de reconstrucció.
128. Vitralls de l'església. Hipòtesi de reconstrucció.
129. Vitralls de l'església. Hipòtesi de reconstrucció.
130. Vitralls de l'església. Hipòtesi de reconstrucció.
131. Vitralls de l'església. Hipòtesi de reconstrucció.

-
132. Rosassa dels peus de l'església
 133. Detall de la rosassa
 134. Àngel. Vistes generals.
 135. Àngel. Detall de l'escultura.
 136. Àngel. Pica davant el cor de les monges.
 137. Àngel. Detall de la decoració pictòrica.
 138. Porta de fusta de l'àngel que dona al claustre.
 139. Parlador
 140. Accés a l'ensenyança.
 141. Dormidor.
 142. Purgatori
 143. Ermites del purgatori.
 144. Dormitori. Vista de les cel·les construïdes el 1901.
 145. Dormitori. Vista de les cel·les desmuntades el 1939.
 146. Dormitori. Projecte de restauració de Jeroni Martorell.
 147. Aspecte de l'interior de l'església el 1912. Absis principal.
 148. Aspecte de l'interior de l'església el 1912. Capelles laterals.

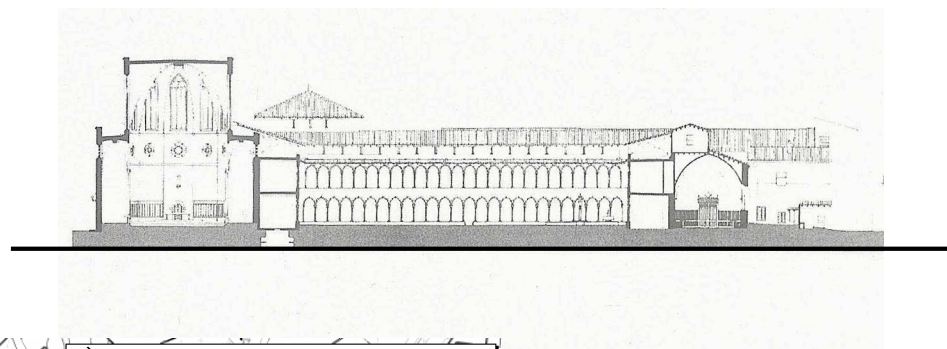
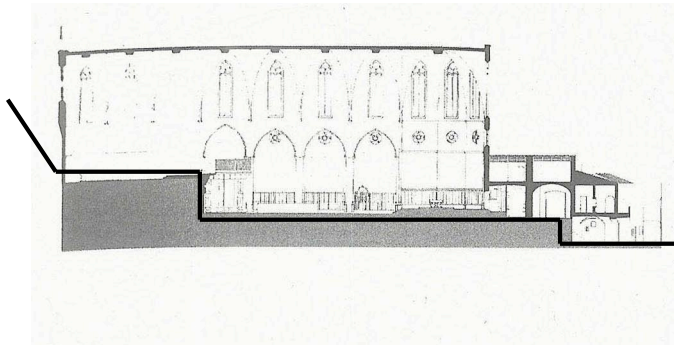
Làmina 1

Plànol de Barcelona actual. Ubicació del Monestir de Santa Maria de Pedralbes.

Làmina 2

Terreny on és ubicat el Monestir de Santa Maria de Pedralbes, en terrasses per salvar el pendent.

Làmina 3

Planta general del monestir de Pedralbes.

Planta del monestir de Pedralbes de Barcelona realitzada pel SCCM de la Diputació de Barcelona el 1932 que copia un original de finals del segle XVII o anterior a la segona meitat segle XVIII. Escala 1:335 = 3 m/m.

Làmina 4

Claustre: vistes generals de finals del segle XIX. Fotos: Arxiu Mas. Institut Amatller d'Art Hispànic.

Làmina 5

Claustre: ala dormidor.

Làmina 6

Claustre: ala església.

Làmina 7

Claustre: ala infermeria.

Làmina 8

Claustre: ala refetor.

Làmina 9

Església: vista general exterior.

Foto: Arxiu Mas-Institut Amatller d'Art Hispànic

Làmina 10

Església: vista general interior.

